~~[illegible] Rk~~ 15

SPRENGEL,

HANDBOEK

TER

BEHANDELING

DER

ZIEKTEN.

HANDBOEK

BEVATTENDE DE ALGEMEENE REGELEN

TER

BEHANDELING DER ZIEKTEN,

(*Therapia Generalis*)

VAN

DEN HOOGLEERAAR

CURT SPRENGEL,

TEN DIENSTE VOORAL
VAN JONGE GENEES- EN HEELKUNST-OEFENAREN,
IN STEDEN EN TEN PLATTEN LANDE.

UIT HET LATIJN VERTAALD

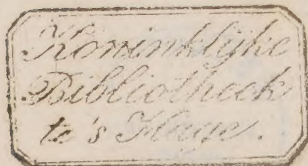
DOOR

G. J. POOL,

Med. & Chir. Doctor te Gouda.

Te AMSTERDAM, bij
C. G. SULPKE.
1825.

VOORREDE

VAN DEN

VERTALER.

In den tegenwoordigen tijd, waarin zoo velen, naarmate hunner krachten, zoo door het vertalen als oorspronkelijk uitgeven van handboeken, leerboeken, waarnemingen en van andere schriften over den geheelen omgang der geneeskunde, iets pogen bij te dragen tot bevordering van het onderwijs voor min geoefende geneeskunstoefenaren, had ik, en naar ik meen met regt, verwacht, dat ten bovengemelde einde ook eene algemeene Therapie *het licht zoude zien, te meer, om-*

dat er reeds ten opzigte der bijzondere The-rapie, *door het bekroonde werk van* BUCHNER *en het vertaalde werk van* CONSBRUCH, *genoegzaam in de behoefte voorzien is; deze evenwel kan niet met vrucht worden beoefend, zonder dat men met de algemeene* Therapie *bekend is. De met roem bekende Haagsche Geneesheer* C. G. ONTYD *vraagt dan ook in zijne wederlegging van de bestrijding der Vaccine niet ten onregte: « is niet de* therapia generalis *de grondslag aller rigtige uitoefening der geneeskunst, en kan men wel ooit op de benaming van een regtschapen Arts aanspraak maken, zonder dezelve grondig te verstaan?" De algemeene* Therapie *toch geeft de algemeene geneesregelen op, waaruit de bijzondere moeten worden afgeleid.*

De noodzakelijkheid van zulk een handboek, welke wel niemand zal in twijfel trekken, die de overigen niet voor overbodig houdt, en den min geoefenden Geneesmeester het gemis van onderwijs door geschikte werken wil vergoeden, deed bij mij de begeerte

ont-

ontstaan om op de eene of andere wijze zulk een handboek te leveren. Tot de vervaardiging van een oorspronkelijk werk kon ik niet wel besluiten, omdat ik vreesde, dat mijne krachten hierin zouden te kort schieten, en ook, dewijl er zoo vele buitenlandsche werken bestaan, die, vertaald zijnde, grootendeels aan het oogmerk zouden kunnen voldoen.

Uit de laatsten nu koos ik de Therapia Generalis *van den Hoogleeraar* CURT SPRENGEL, *uitmakende het zesde deel van zijne voortreffelijke* Institutiones Medicae. *Een verdienstelijk Hoogleeraar in de Geneeskunde aan eene onzer Hooge Scholen, opperde mij over deze keuze eenige zwarigheden, welke mij misschien van plan hadden doen veranderen, ware het niet, dat er reeds een groot gedeelte was afgewerkt en deze zwarigheden nog konden worden afgeweerd, door namelijk op sommige plaatsen, waar de schrijver in zijne natuur-* philosophische *uitdrukkingen voor eene eenvoudige handleiding wat onverstaanbaar was, eenige duidelijkheid, im-*

mers voor zoo veel het mij mogelijk ware, bij te zetten; door verder de gapingen aan te vullen, die in het oorspronkelijke, wegens het verwijzen naar de overige deelen, (namelijk Phisiologia, pathologia et pharmacologia), *aanwezig zijn; en eindelijk door het veranderen en vermeerderen van eenige te kort behandelde stukken. Zoo heb ik dat gedeelte, waarin de Schrijver over de tegenaanwijzingen der bloedontlastingen handelt, geheel omgewerkt en uitgebreid, om den min ervaren kunstgenoot voor het te algemeen aanwenden van aderlatingen in bijna iedere ziekte te waarschuwen, om niet weder, door overdrijving van het stelsel van* BROUSSAIS, *in een tegengesteld, maar even zoo schadelijk uiterste te vervallen, als waartoe voor eenige jaren vele* Geneesheeren, *door het aanhangen van het vernielende* Brownianismus, *vervoerd werden. Even zoo heilzaam toch als eene gepaste aanwending van bloedontlastingen in vele ziekten zijn kan, even zoo*

ve-

vele schromelijke gevolgen kan derzelver verkeerde en roekelooze beziging na zich slepen.

Om den schijn te vermijden van hierin alleen uit eigene ervaring te spreken en, als ware het, den meestertoon te willen voeren, moet ik hierbij voegen, dat mij eenige wenken over dit onderwerp van den met regt beroemden HUFELAND, *te vinden in zijn* Journal der prakt. Heilk. Jenner 1824, *tot het uitbreiden daarvan hebben aangespoord, en die ik dan ook daartoe tot grondslag genomen heb.*

Overigens is de Hoogleeraar CURT SPRENGEL, *door zijne menigvuldige schriften, van eene te goede zijde bij het geneeskundig publiek bekend, dan dat ik ter aanprijzing van dit zijn werk breedvoerig zoude uitweiden. Wij althans beschouwen het genoegzaam geschikt tot eenen leiddraad der algemeene* Therapie, *dat inzonderheid door den Heelmeester ten platten lande, aan wien ook de zorg der inwendige ziekten toevertrouwd is, met vrucht kan beoefend en geraadpleegd worden.*

En met dit oogmerk zij dan deze vertaling aangeboden, bescheiden vertrouwende, daardoor weder iets ter uitbreiding van geneeskundige kennis, voor de zoodanigen, die wegens gemis aan onderwijs en aan taalkennis zich met dezen tak der geneeskunde niet hebben kunnen bekend maken, te hebben bijgedragen.

G. J. POOL.

Gouda
November 1824.

I N H O U D.

1 *Hoofd-*

6 *Hoofd-*

a. Wer-

c. Te-

III.

THE

REGELEN DER ALGEMEENE
THERAPIE.

OVER DE BEHANDELING DER ZIEKTEN IN HET ALGEMEEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over het doel der Geneeskunde.

1.

Zij, die de menschen van hunne ziekten genezen, brengen dezelven tot de gezondheid terug: diegenen toch, welke door de kunst die veranderingen in het ligchaam te weeg brengen, welke de herstelling ten gevolge hebben, zegt men, dat zieken genezen. Derhalve, hoewel er zeer vele zieken als toevallig en zonder eenige kunsthulp herstellen, kan echter de genezing niet tegen de regelen der kunst plaats grijpen.

De leer nu, welke de wetten of regelen van de behandeling der ziekten bevat, wordt *Therapeutice* genoemd, en naar haren aard in twee afdeelingen gesplitst. Nademaal dezelve, of, de algemeene ziekte-soorten beschrijft, en de algemeene regelen opgeeft, welken de Arts moet volgen; of, deze regelen op de bijzondere ziekte-vormen en geslachten toepast; noemt men derzelver eerste af-

deeling *Therapeutice generalis*, de laatste *Therapeutice specialis*. Hierbij komt nog de *Medicina clinica*, welke de ziekten in bijzondere personen leert bestrijden. (*instit. med. vol.* 1. *introit.* § 6.)

2.

Deze leer is eene wetenschap: immers zij geeft de geneesregelen niet bij afgezonderde deelen op, maar leidt die uit zuivere (*rationele*) beginsels af: dezelve vormt dus op gelijke wijze eene wetenschap, als de toegepaste wiskunde, welke den bouwkundigen of den stuurman tot grondslag dient.

De Arts behoort, als hij ziekten behandelt, de geneesregelen te weten, en die van hun algemeen beginsel af te leiden. Hierdoor toch onderscheidt hij zich van den kwakzalver of van den onkundigen, welke, schoon hij ook somtijds geneest, geen reden weet te geven van hetgene hij doet, omdat hem de geneesregelen ten eenemale onbekend zijn.

3.

Alhoewel de geneesheer het zich immer ten doel moet stellen, om de wetten en regelen in deze leer vervat, op te volgen, is hij evenwel, waar de aard der ziekten verborgen is, of de oorzaken, die dezelven verwekt hebben, bedekt zijn, somtijds verpligt zijne toevlugt tot middelen te nemen, welke alleen het gebruik en de ondervinding gewettigd hebben, het zij hij zulke middelen aanwendt die schadelijk of heilzaam zijn, of wel nieuwe middelen beproeft, ten einde daardoor, op hoedanige wijze dan eindelijk ook, den lijder hulp toe

te

te brengen. Dit gebeurt vooral in nieuwe ziektesoorten, die te voren of volstrekt onbekend wawaren, of met het volkskarakter veranderd zijn, als wanneer men, gelijk CELSUS dit reeds heeft geleerd, en ook SYDENHAM na hem heeft bevestigd, ook dikwijls nieuwe geneesregelen moet vinden, welke, wel verre van door het verstand altijd aangewezen te worden, veeleer meestal door de ondervinding en eene langdurige oefening, bekend worden. Evenmin is de aard, welke eene ziekte, hoewel geheel bekend, bij een' bijzonderen lijder kan aannemen, overal zoodanig, dat men stellige en bepaalde regelen mag vast stellen en volgen; daar soms eene verborgen voorbeschiktheid of eene toevallige oorzaak eene ziekte derwijze kunnen veranderen, dat het ongeoorloofd is de gewone regelen te volgen, maar dat er nieuwe middelen dienen beproefd te worden. Zoo geeft een man, die altijd onder de beroemste geneesheeren van Duitschland genoemd wordt, de Göttingsche Hoogleeraar RICHTER, alhoewel hij diegenen gispt, welke de purgeermiddelen zonder uitzondering voorschrijven, zelf den raad, dat men in de galkoorts, als de pols vol en snel is, de proef neme, door eene aderlating in 't werk te stellen.

4.

Eer wij voortgaan, moeten wij onderzoeken of het noodig is dat men altijd geneesmiddelen aanwende. Dit schijnt geenszins het geval te zijn, vooreerst omdat zij somtijds overtollig zijn, en ten an-

deren, omdat de genezing nu en dan wel eens buiten het bereik der kunst is.

Wanneer er van zelve ligte ongesteldheden ontstaan, die door de kracht der natuur weder verwijderd worden, dan is alle geneeskundige hulp niet alleen overtollig, maar ook schadelijk. Schadelijk is in dit geval alle aanbrenging van kunsthulp, omdat zij de pogingen der natuur stoort en kwade gevolgen kan na zich slepen. Het was den volgelingen van HIPPOCRATES reeds genoegzaam bekend, dat de natuur zich zelve den weg baant en kiest, en geenen beheerscher behoeft, daar zij, zonder zich dien weg te laten voorschrijven, het vereischte bewerkstelligt (*); verder, dat de lijders van zelve herstellen, indien er van elders niets nadeeligs is aangewend (**); en eindelijk, dat de zieken meermalen zonder de hulp van eenen geneesheer de gezondheid herkrijgen (§). Men zie over deze onnoodige geneeswijzen: HARVAEUS (*ars sanandi cum exspectatione Offenb.* 1730. 8vo). STAHL (*dissert. de autocratia naturae. Hal.* 1696 progr. περὶ φύσεως ἀπαιδεύτον. *Hal.* 1703. *diss. de abstinentia medica. ib.* 1709). F. HOFFMANN, (*de naturae et artis efficacia in medendo opp. tom.* 6. *pp.* 261. s. l.). PETR. CAMPER (*de optima agendi vel exspectandi ratione in diss.* 10 *app.*) en SCHMIDT (*analecta practica de morbis exspectationem desiderantibus. Goett.* 1759.)

Wan-

(*) HIPPOCRATES. *Epid. lib.* 6. *s.* 5. *p.* 1184.

(**) HIPPOCR. *Natur. hum. p.* 224.

(§) HIPPOCR. *de arte*, *p.* 4.

Wanneer zich de geneesheer in zoodanige ziekten niet werkzaam betoont, waarin zich de natuur zelve redt, maar alleen naar gelang der waargenomene pogingen der natuur de levenswijze regelt, dan bevordert hij veelmeer het heil van zijne lijders, dan door eene al te groote werkdadigheid; en hij bevordert de kunst zelve, die, met regt, voor de dienaresse der natuur gehouden wordt.

5.

Ook zeiden wij, dat men van een geneesontwerp moest afzien, indien men met zoodanige gebreken te doen heeft, welke nog nimmer door de kunst ten volle genezen zijn: zijn er edele en voor het leven noodzakelijke werktuigen ontaard, of de levenskrachten volstrekt gesloopt, dan is de hoop op behoud verloren. Want iedere poging der kunst, om deze ongeneeslijke ziekten te bestrijden, loopt ten nadeele van den lijder uit, of stort hem ook geheel in het verderf. De vroegere *Hippocratische* geneeskundigen leerden reeds, dat men geenszins eene behandeling ondernemen mag tegen zulke ziekten, die den ergsten graad bereikt hebben, zich overtuigd houdende, dat de kunst zoo veel niet vermag (*). Zoo zegt CELSUS: dat niemand bij een' voornaam persoon eene ziekte onderneme te behandelen, van welke de uitslag twijfelachtig is, op dat hij niet schijne den lijder gedood te hebben, indien deze niet behouden werd (**). Men moet ech-

(*) HIPPOCR. *de arte* p. 5.

(**) CELSUS *de medicina, proöem.*

echter zoodanige lijders niet verlaten, om voor te komen, dat zij zich van de wanhopende geneeskundigen niet tot kwakzalvers wenden, en alzoo de kunst hoon aangedaan worde. Gelijk dit de voorzigtigheid vereischt, zoo gebiedt hier ook de menschlievendheid de toevallen te bestrijden en te verzachten, wanneer het al niet in onze macht is de ziekte geheel en al uit te roeijen. HIPPOCRATES en zijne navolgers geven twee vereischten op, die men omtrent ziekten moet in het oog houden: hulp verleenen of niet schaden (*). Zoo brengt hij dikwerf reeds meer hulp aan, die de lastige onlust des lijders wegneemt en de pijn en andere aandoeningen lenigt, dan hij, die de ziekte steeds, in weerwil der levenskrachten en van den aard derzelve, bestrijden wil. Echter moet een eerlijk geneesheer de omstanders of den lijder niets verbergen, zoo er geene hoop op herstelling overschiet, maar het onvermogen der kunst openhartig belijden, op dat zij, door valsche hope bedrogen, niet eindelijk den geneesheer van hardheid en onvoorzigtigheid beschuldigen.

Er zijn ook ziekten, die op zich zelven wel twijfelachtig en gevaarlijk zijn, doch echter nu en dan wel eens door eene nieuwe geneeswijze, of door eene zoodanige, die uit proeven op vergelijking (παραβόλος) gegrond, afgeleid is, bestreden worden, alhoewel zij langs den gewonen weg niet willen genezen. Zoo dacht men, voor dat het ge-

(*) HIPPOCR. *epid. lib.* 1. *p.* 960. Ἀσκέειν περὶ τά νουσήματα δύο, ἢ ὠφελέειν, ἢ μὴ βλάπτειν.

gebruik van het kwikzilver bekend was, dat de venerische ziekte, zoo ook, voor de uitvinding van den peruviaanschen bast, dat de hardnekkige tusschenpozende koortsen ongeneeslijk waren. De vliesachtige keelontsteking (*angina polyposa*), eene gevaarlijke ziekte, is in onzen tijd door de gezwavelde potasch overwonnen. In zoodanig geval dus is het betamelijk te bekennen, dat zulke ziekte door ons en de kunstgenooten van onzen tijd wel niet altijd kan genezen worden, maar dat door het nageslacht misschien eene meer veilige en betere geneeswijze zal worden uitgedacht. Deze bekentenis, allezins in iederen braven geneesheer betamelijk, kan men echter van den beginnenden en jongen kunstbroeder, die voor zijnen goeden naam zorgt, naauwelijks of in 't geheel niet verwachten.

6.

Uit het voorgaande blijkt, dat de geneesontwerpen volkomen (*perfectae*) of onvolkomen (*imperfectae*) zijn; dat gene ten doel hebben om de ziekte met al derzelver verschijnselen weg te nemen; deze daarentegen, om een gedeelte der ziekte of zekere van hare verschijnselen te verwijderen, terwijl de hoofdziekte zelve bestaan blijft. De volkomene geneeswijze, die ook de zekere of veilige (*tuta*) genoemd wordt, roeit de ziekte zoodanig uit, dat zij geene ziekelijke toevallen meer nalaat, en is over het geheel genomen noodzakelijk, daar het zekere boven het onzekere te verkiezen is. Ook moet de volkomen genezing boven alle overige geneeswijzen gesteld worden, indien de kunst dezelve slechts toelaat. De geneesheer, die

eene volkomene genezing tracht te bewerkstelligen, verdient dan ook boven diegenen door lof verheheven te worden, die de ziekten snel en op eene gemakkelijke en voor hen aangename wijze willen wegnemen.

Edoch verouderde of zoodanige ziekten, die eene ontaarding van edele en voor het leven gewigtige deelen veroorzaken, vereischen, als zij niet volkomen en zeker kunnen genezen worden, evenwel de onvolkomene behandeling, opdat op deze wijze alles worde afgewend, wat den dood kan bevorderen en de ziekte meer ongeneeslijk maken (§ 5).

7.

Wie volkomen wil genezen, moet zich het plan der gansche geneeswijze vormen, hetwelk hij, zoolang de ziekte zelve niet verandert, bestendig volgen en nimmer verlaten moet, ofschoon hij de hulpmiddelen, overeenkomstig zijn ontwerp, geheel en al kan en dikwerf moet veranderen. Ja, de rede zelfs dringt en gebiedt ons, een en hetzelfde plan te volgen, indien de ziekte behoorlijk erkend is, en dat men zich door de verschillende toevallen niet late misleiden, door welken de kwakzalver en de onervarene terstond vervoerd worden, om een anderen weg ter genezing in te slaan. Deze behandeling is het (*), welke door HIPPOCRATES is aanbevolen, deze is de weg, volgens dien zelfden getrouwen waarnemer, die als de proef kan aangemerkt worden, waardoor wij kunnen we-

(*) ἡ περὶ τὸν νοσέοντα οἰκονομίη.

weten, wat den lijders heilzaam of schadelijk is (*). GALENUS zegt: die dezen geheelen genezingsweg kent, weet en bewandelt, tot hij zijn doel bereikt heeft, dien alleen komt den naam van wetenschappelijken geneesheer toe (**). De ware standvastigheid van den Arts bestaat daarin, dat, zoo hij alles volgens de rede gedaan heeft, ofschoon de uitkomsten naar evenredigheid (κατὰ λόγον) daaraan niet beantwoorden, hij niet tot eenen anderen weg overhelle, maar vast blijft staan op zijne eerste grondbeginselen (***). De noodzakelijkheid van deze volharding in het eenmaal gemaakt geneesplan heeft de groote F. HOFFMANN breedvoeriglijk en uitnemend behandeld en aanbevolen (zie deszelfs OPP. *tom.* 6. *p.* 278.). Ook late zich de Arts door de menigerlei toevallen en pijnen niet misleiden, die het uitwerksel van zijne behandeling zijn. Zijn zij het noodzakelijke gevolg daar van, en niet heviger dan de ziekte zelve, zoo verdwijnen zij ook weder; zoo als de duizeligheid en de gezigtszwakte, die op het gebruik der *belladonna* volgt; alsmede de zwelling van het tandvleesch en de speekselvloed, na de kwikkuur. Maar zoo de kuur grootere en langduriger toevallen kan aanbrengen

(*) ἡ ὁδος καὶ τῶν ὀρθῶς ἐχοντων δοκιμασίη καὶ τῶν μὴ ἐχόντων ἔλεγχος.

(**) *Meth. medend.* lib. 6. c. 1. *quam viam omnem medendi intelligit, cognoscit ac sequitur, donec fine potiatur, solus is est, qui medendi scientiam et artem possidet.*

(***) HIPPOCR. *Aphor.* 2. 52.

gen dan die der ziekte zelve, zoo moet ieder *rationeel* geneesheer dezelve geheel daar laten, daar de zekerheid van de behandeling het voornaamste en hoofdoogmerk moet zijn.

8.

Om volkomen te genezen, moet men alvorens trachten bekend te worden met de ziekte en met al wat met haar in verband staat, met de eigenlijke zitplaats derzelve, met de wijze, waarop het deel beledigd is, en met de oorzaken, welke de ziekte hebben voortgebragt. Heeft men dit alles erkend, dan ontwerpt men zijn geneesplan naar de eigene en bijzondere gesteldheid van den lijder. Want, zegt GALENUS, het is niet wel mogelijk dat in ieder ligchaamsgestel alles op eene en dezelfde wijze geschiede. Ja, niet alleen niet in eenigen, maar zelfs niet eens in twee. Zoo neemt men zelfs in volksziekten geene volkomene gelijkheid in alle omstandigheden waar, maar de vorm der ziekten wordt door de eigenaardige ligchaamsgestellen der lijders gewijzigd en veranderd. Het is daarom, dat men de zeer oude regel van HIPPOCRATES, « doe niets onbedachts, zie niets voorbij," (μηδὲν εικῆ, μηδὲν ὑπερορᾶν), nooit moet uit het oog verliezen, als voornamelijk leerende, dat men het geneesplan niet te overhaastend, maar dan eerst ontwerpen moet, wanneer alles omtrent de ziekte naar den eisch gekend is, wat deszelfs grondslag moet uitmaken.

9.

Om eene ziekte volkomen te genezen, moet

men

men haren waarschijnlijken uitgang vooruit weten te bepalen, ten einde het gewenschte doeleinde van zijne behandeling te verkrijgen. Een onervarene, een slecht Arts, tracht alleen de aanwezige toevallen te verwijderen, zonder zich te bekommeren over de aanstaande verschijnselen, die men inderdaad had kunnen voorkomen, zoo men dezelve behoorlijk gekend had. Voortreffelijk zegt daarom *de trouwe waarnemer* HIPPOCRATES: het plan van genezing wordt het best ontworpen, als uit de aanwezige verschijnselen de toekomende zullen voorzien zijn (*); en GALENUS: wat reeds bestaat moet genezen, en wat toekomend is, belet worden (**). Een goed arts moet daarom ook niet op eene spoedige nalating der ziektetoevallen vertrouwen, indien zij zonder beveiligende kenteekenen (b. v. zonder kritische ontlastingen) verdwenen zijn (***).

10.

Hoezeer eene spoedige geneeswijze of korte kuur prijsselijk is, komt zij echter niet altijd te pas, naardien vele ziekten dit eigenaardige hebben, dat zij zekere tijdperken doorloopen, die men nooit mag wijzigen, noch ooit door de kunst, zonder gevaar voor den lijder, kunnen gestoord worden. Wie haastige ziekten behandelt, zal dagelijks opmerken, dat de tijdperken van raauwheid, koking en van

(*) HIPPOCR. *progn* p. 36. *Curandi rationem optime molietur, si ex affectionibus praesentibus futura praenoverit.*

(**) Το ἤδη γεγονὸς ἰητέον, τὸ δὲ ἐσόμενον κωλυτέον.

(***) HIPPOCR. *praedict.* 1. p. 77.

van ziektescheiding nooit mogen versneld worden, inzonderheid zoo er eigenaardige huiduitslagen met deze ziekte verbonden zijn. In andere ziekten is evenmin eene zoodanige langdurige kuur af te keuren, door welke eensdeels des lijders krachten meer ondersteund en anderdeels een' gelukkigen uitgang voorbereid wordt. Derhalve wachtte men zich ook in de behandeling van slepende ziekten van eene roekeloze aanwending van hevig werkende geneesmiddelen, voor men den aard en waarschijnlijken uitgang der ziekte gekend hebbe. Hieromtrent zegt de Vader der Geneeskunde: de kuur moet op den regten tijd, maar vooral ook bij de regte gelegenheid plaats hebben (*). En GALENUS: het is beter, eenen langen tijd aan de behandeling te besteden, dan door spoedigen voortgang te maken den lijder vermetel te dooden (**).

11.

Eindelijk moet men den lijder de kuur zooveel mogelijk aangenaam maken, dewijl reeds de menschlievendheid wil, dat men zoo min mogelijk de lijders kwelle; ook verbieden de voorzigtigheid en de eer der kunst, dat men haar zoo verdrietelijk make, dat de lijder daardoor zijn vertrouwen verliest. Voortreffelijk beveelt de Oude HIPPOCRATES dit behagelijke en aangename voor den lijder (τὰς τῶν καμνόντων χάριτας) aan, voor-

(*) HIPPOCR. *de prisc. med. p.* 8. ἄκεσις χρόνῳ, ἐστὶ δὲ ἡνίκα καιρῷ.

(**) *Meth. Medend. lib.* 12. *p.* 163.

vooral dat de spijs en drank zindelijk bereid worde, alsmede dat al wat de lijder ziet en aanraakt, zuiver zij. Hij wil dat men alles aan den lijder toesta te gebruiken, wat geen groot nadeel kan aanbrengen, en gemakkelijk kan verbeterd worden (εὐανάληπτα). Ook was het een oude regel, dat de geneesheer zelve in houding en gedrag, in spraak en bij het binnenkomen voor den lijder innemend moest zijn. Bij de geheele oudheid is de geneeswijze van ASCLEPIADES uit *Bithynië* beroemd, die zich er op toeleide, om des lijders zinnen te strelen en te veraangenamen. Maar alhoewel deze dingen aanbevelenswaardig zijn, moet men echter dezelve niet boven eene veilige en spoedige geneesmethode verkiezen, wanneer zij te zamen niet kunnen gepaard gaan. Want, zegt de oude HIPPOCRATES, de vrees legt onvermogen, maar de stoutmoedigheid onervarenheid aan den dag (*). Uit dien hoofde moet noch de vrees om den lijder aan de kuur te onderwerpen, noch een roekeloos vertrouwen des geneesheers daden besturen.

(*) HIPPOCR. *Lex. p.* 2.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de hinderpalen, welke men in de genezing ontmoet.

12.

Hij zoude voorwaar eene gewigtige taak op zich nemen, die dat alles zou aanstippen, om niet te zeggen optellen, waardoor men in den aanvang en de voltrekking van de genezing belet wordt. Want buiten de beletselen, die de natuur zelve, door het beperken van het vermogen der geneeekunde, veroorzaakt, bestaan er nog tallooze anderen in vooroordeelen van den Arts en der lijders, in het eigenaardig temperament van dezen eersten en in zoo vele andere toevallige dingen, welke door het vermogen en den invloed der kunst niet kunnen overwonnen worden. Wij beschouwen dezelve hier kortelijk, om de grenzen van de geneeskunde aan te toonen.

13.

In de eerste plaats spreken wij van de openbare hinderpalen, die aan achteloosheid van de overheid of volksvooroordeelen zijn toe te schrijven. Zoo moet men de nalatigheid der overheden beschuldigen, als kwakzalvers, die de oude navolgers van HIPPOCRATES marktventers en rondloopers in steden (ἀνακυκλέοντας ἐν ταῖς πόλεσι) noemen, als artsenijmengers en barbiers of kruidzoekers en zelfs oude wijven (*aniculae*) zieken durven behandelen. Ja! het is sedert de tijden

van

van PLINIUS te bejammeren, « dat in deze kunst alleen een ieder aanstonds geloofd wordt, die zich voor een Arts uitgeeft, terwijl er in geene onwaarheid een grooter gevaar ligt opgesloten. Wij slaan hier echter geen acht op; zoo aangenaam en streelend is voor een ieder de hoop. Daarenboven is er geene wet, die de onbedrevenheid hier straft, noch een treffend voorbeeld van strafoefening. Zij leeren door ons in gevaar te brengen, en doen proeven met ons te dooden: en alleen de Arts *heeft de grootste straffeloosheid voor zich*, als hij iemand door zijne behandeling ombrengt (*).” Onder een bestuur, ’t welk rondloopers toelaat, is de kunst aan verachting blootgesteld en kunnen de lijders niet behoorlijk behandeld worden: want de volksmenigte wordt door rondzwervende lieden meer aangetrokken, die met eene onbetamelijke stoutmoedigheid genezing belooven, dan door den bescheiden en wetenschappelijken Geneesheer, die de grenzen zijner kunst wel kent, en daarom niemand durft bedriegen. Wordt de behandeling van zulk eenen Arts, die voornamelijk eene zekere en volkomene gene-

ne-

(*) PLINIUS, *liber* 29. *s.* 8. *in hac artium sola evenire, ut cuicunque medicum se professo statim credatur, quum sit periculum in nullo mendacio majus. Non tamen illud intuemur, adeo blanda est sperandi pro se cuique dulcedo. Nulla praeterea lex, quae puniat inscitiam: capitale nullum exemplum vindictae. Discunt periculis nostris, et experimenta per mortes agunt: medicoque tantum hominem occidisse impunitas summa est.*

nezing ten doel heeft, voor de ongeduldige lijders lastig, dan begeven zij zich tot kwakzalvers, die menigmaal bij het gemeen des te meer vertrouwen winnen, hoe meer zij eenvoudige en als 't ware door het gebruik beproefde, middelen aanwenden, die somtijds als bij geluk eene goede uitwerking hebben. Hierbij komt de genezende kracht der natuur, welke somtijds de hinderpalen van hunne verkeerde behandeling overwint, terwijl men het aan haar toeschrijft, wat eene weldaad der natuur is.

14.

Andere vooroordeelen des volks zijn er, die uit ruwheid, slechte opvoeding, gebrek aan geestbeschaving en onverstand voortspruiten, en die de uitvoering van het geneesontwerp zeer in den weg staan. Tot dezen behoort de meening: dat God het menschelijk leven zekere grenzen heeft gezet, welke de mensch niet overschrijdt, en waarom de kunst met hare hulpmiddelen weinig of niets vermag. Hiertoe behoort de zucht naar wonderen, waarop het aangelokte gemeen vooral vertrouwen vestigt: b. v. op diegenen, die zeggen sneller dan in een oogenblik, door een eenig poeder of door weinige druppels, de hardnekkigste kwaal te kunnen wegnemen; of zelfs uit het enkel piskijken de verborgenste oorzaken der ziekten, of als een godspraak den heilzamen of doodelijken uitgang te kunnen voorzeggen. Het gemeen stelt veel minder vertrouwen op den Arts, die zich van zulke snoeverijen onthoudt, en bekend is met

de

de grenzen der Geneeskunde. — Tot deze hinderpalen behoort ook de vooringenomene meening van den volkshoop, dat elke ziekte haar bijzonder middel vereischt, hetwelk, onaangezien de gesteldheid van den lijder of de oorzaken der ziekten, altijd geneest: zoodat aan dezen hetzelfde helpen moeet, wat voor genen in een' zelfden ziektevorm heilzaam geweest is. Wij zwijgen van de volksdwalingen die bijna in iedere streek en bij de bijzondere volken zoo eigenaardig worden aangetroffen, welke de arts niet kan verbeteren, daar het de pligt van de overheid is, om in de opvoeding te voorzien en de schadelijke vooroordeelen door onderwijzers en leeraars uit te roeijen.

15.

Bovendien hebben de lijders hunne bijzondere vooroordeelen, en zijn er velerlei hinderpalen, uit hunne gesteldheid voortvloeijende, die menigmaal de genezing belemmeren. Deze kunnen gevoegelijk gebragt worden tot de zulken, die in de ziel, en tot de zulken, die in het ligchaam en in de buitenwereld gelegen zijn. Onbeschaafdheid van den geest brengt dikwijls onwetendheid van de oorzaken en van de geschiedenis der ziekte te weeg, waardoor de, door den lijder veronachtzaamde, in- en uitwendige oorzaken ook langen tijd voor den arts verborgen blijven. Zulk een lijder, wiens rede bekrompen, of wiens geest onbeschaafd, of wiens uitdrukkingen onjuist zijn, kan daarenboven de zitplaats en den eigenaardigen toestand van de pijn of de ziekelijke gewaarwordingen niet behoorlijk mededeelen, of met woorden beschrijven.

Hierbij komt de schaamte, inzonderheid bij vrouwen, hoezeer ook wel bij mannen, die het onderzoek van zulke ziekteoorzaken belet, welke de betamelijkheid, de zedelijkheid en de kieschheid eenigzins schijnen te krenken. Want hoe menigmaal gebeurt het niet, dat eene venerische besmetting verheeld, breuken bedekt en afzigtelijke gebreken ontkend worden, die echter de ziekte hebben veroorzaakt?

Niet minder gewigtig zijn andere zielsgebreken, welke veelal de genezing in den weg staan: zoo als de drift en het ongeduld, welke van eene langdurige behandeling afkeer heeft en alle middelen verwerpt, indien zij niet zeer snel alle kwalen verdrijven; de vrees en afkeer voor alle pijnen, waardoor de lijders van eene onaangename en pijnlijke behandeling worden afgeschrikt; de neerslagtigheid en vrees voor den dood, waardoor de krachten des ligchaams, zoo noodig voor de genezing, verzwakt worden; en eindelijk een veronachtzaamde eetregel en de kinderachtige trek naar lekkernijen.

Ten laatste voegen wij hier die hinderpalen bij, welke uit den aard der ziekte, de bijstanders en de buitenwereld voortspruiten: zoo als eene hardnekkige en zamengestelde geaardheid van de ziekte, welke alle pogingen van den Arts verijdelt; de zorgeloosheid en verwaarlozing der oppassers, in de veronachtzaming van den eetregel of het niet behoorlijk toedienen der geneesmiddelen; eindelijk onderscheidene uitwendige omstandigheden, die de ziekte hardnekkig maken, al hetwelk me-

menigmaal als zoovele hinderpalen voor de genezing moet worden aangemerkt.

16.

Wij kunnen nu ook de schandelijke onkunde en zwakheid van den Arts, die de genezing kunnen belemmeren, niet stilzwijgen. Men zondigt toch niet zelden in het erkennen der ziekte en in het beoordeelen van het aangedane deel, waarvan een verkeerd geneesontwerp het noodzakelijk gevolg moet zijn. Deze dwalingen nu ontstaan zoowel door onbedachtzaamheid en te groote haast, waardoor men een naauwkeurig onderzoek der ziekte veronachtzaamt, als (hetgeen wel het meest het geval is) uit schoolsche vooroordeelen, waardoor het verstand en het oordeel beneveld en de waarheid niet ingezien wordt; alsmede uit vast ingewortelde meeningen, welke de vrijheid van oordeelen wegnemen. Hiertoe behooren ook de schoolsche spitsvindigheden, naar heerschzucht jagende, die naderhand der vergetelheid worden overgegeven, ofschoon zij den geest van den jongen Arts gedurende eenige jaren in kluisters geboeid hebben. Eindelijk kan men hiertoe ook brengen het schadelijke van geleerdheid, die menigmaal, hoezeer anders ook den Arts versierende, een hinderpaal voor het naauwkeurig waarnemen zijn kan.

Verder verhinderen de geneesheeren de genezing, wanneer zij zich, of in de keuze der geneesmiddelen bedriegen, of dezelve te dikwijls veranderen, of hen verkeerd zamengesteld voorschrijven. Behalve de onbedrevenheid in de artsenijmengkunde, schaadt inzonderheid het verlan-

gen naar nieuwe geneesmiddelen. Wendt men dezelve, voordat zij behoorlijk beproefd zijn, verkeerdelijk aan, dan slaan zij dikwijls het gansche geneesontwerp den bodem in, zoo als de geneeswijze, welke de wijsneuzen en naar roem jagende lieden, magnetische kuur noemen, die in staat is de krachten der natuur geheel om te keeren en derzelver heilzame bewegingen te verstoren. Wij meenen hiertoe ook het misbruik van vergiften te moeten brengen, dat door roekelooze artsen bedreven wordt, en wier handelwijze de verstandige FRANK met alle regt afkeurt (*).

En van nog gewigtiger nadeel is de onstandvastigheid van den Arts, die of geen geneesplan volgt of hetzelve van dag tot dag verandert en gelijktijdig met de geneesmiddelen afwisselt. Zulk eene onstandvastigheid dient alleen om de krachten der natuur en het aanwenden van weldadige pogingen te versterken, zoodat genezing nimmer tot stand komt.

DERDE HOOFDSTUK.

Over het geneeskundig onderzoek van den zieke.

17.

Ter ontwerping van een doeltreffend geneesplan, moet men beginnen met het onderzoek naar de oorzaken, welke de ziekte hebben voortgebragt of nog voortbrengen, en haar zoodanig wijzigen, ge-

(*) System. der Medic. Poliz. B. 4. p. 448.

gelijk zij bij een' bepaalden lijder wordt waargenomen. Daar zulk een onderzoek inzonderheid met dat oogmerk wordt in het werk gesteld, moet het natuurlijk anders zijn ingerigt, als zoodanig een, hetwelk alleen tot uitbreiding van de wetenschap wordt aangevangen. Derhalve zal het noodzakelijk zijn, hier eenigzins breedvoeriger over te spreken.

18.

In het algemeen herinneren wij, dat zich de Arts dan eerst een waar denkbeeld der ziekte vormen zal, wanneer hij, na het geduldig aanhooren van het verhaal des lijders, het hoofdzakelijke van dit verhaal met zijn onderzoek en nasporing vergelijkt en daaruit eene slotsom, vrij van vooringenomene meeningen, tracht op te maken. Het aanhooren nu van zulk een verhaal des lijders of der omstanders vereischt geduld, dewijl zij niet zelden van den weg afdwalen, het onnoodige met het noodige verbinden, en aldus het oordeel van den Arts benevelen. Het gelaat en de houding van den Arts moeten zoodanig zijn, dat zij den lijder geene vrees aanjagen, hetwelk HIPPOCRATES gewoonlijk ἀταρακτοποίησιν noemde; ook moet hij belangstellend (χάριτες) zijn, opdat de lijder, met vertrouwen sprekende, alles verhaalt, wat hij anders ligtelijk zou verzwijgen. De Geneesheer moet ook met eene gemakkelijkheid van spreken (εὐεπίην) eene gemakkelijkheid van verstaan verbinden, en den lijder op den weg terugbrengen, waar deze met deszelfs verhaal afdwaalt, en dit met geschikte vragen doen afwisselen. Ook wordt van den

Arts vriendelijkheid en menschlievendheid gevorderd, opdat hij noch ligtzinnig des lijders klachten verachte, noch die in den wind sla, indien zij niet te zeer de grenzen overschrijden.

Het is ook van groot belang, om den lijder niet met te vele vragen lastig te vallen, en om geen al te zeker besluit van het eerste bezoek te verwachten. Menigmaal toch ontdekken wij eerst in de volgende dagen, wat bij het eerste bezoek nog duister was. De Arts moet vooral ook den lijder niet noodzaken, om al hetgeen met woorden uit te drukken, wat hij, het zij door gebaarden, het zij door zuchten, het zij door het gelaat, aanduiden, terwijl hij ook de schaamte der vrouwen en het gevoel van eer ontzien moet.

Wij meenen hier den Arts ook niet nutteloos te herinneren, dat een al te naauwkeurig ondervragen over alle omstandigheden somtijds minder tot een behoorlijk besluit leidt, dan het bezien en betasten der deelen zelven. Want wat baat de naauwkeurigste ondervraging, wanneer men met zijne handen eene breuk heeft kunnen betasten, of met zijne oogen zweren aan de teeldeelen heeft kunnen bezien.

19.

Dit over het algemeen doorgeloopen hebbende, zullen wij over de orde spreken, naar welke het onderzoek moet plaats hebben. In het regelen dezer orde verschillen wij echter van de meeste Schrijvers die hier over gehandeld hebben, en welke aanraden om een aanvang te maken of met den ouderdom, of met de oorzaken, of ook met de

de gestoorde verrigtingen. Naar ons gevoelen moet er eerst gevraagd worden, waar over de lijder klaagt, waar hij pijn heeft, en welke toevallen hem kwellen. Zoodanig een begin doet den zieken vertrouwen stellen op den Arts, vermits deze hem ondervraagt over het voornaamste der ziekte, tot wier leniging en bestrijding hij geroepen is. Wil men den ouderdom der zieken weten, zoodra men inkomt, dan worden niet alleen de vrouwen afgeschrikt, maar ook de meeste andere lijders, die zich wegens hunne herstelling beangstigen; terwijl op onze eerste vraag over de zitplaats der pijn, de lijder, of, indien hij niet kan, de omstanders zoodanig antwoorden, dat de zitplaats en geaardheid der kwaal daardoor dikwijls bekend worden; en hierop moet men zijn onderzoek vestigen, opdat alles, wat op de zitplaats en den aard der ziekte betrekking heeft, ons zooveel mogelijk duidelijk en kenbaar worde.

Terwijl men hierover bezig is, moet de Arts zijn oog vestigen op het voorkomen, het gelaat, de oogen en op de ligging van den zieke. Deze beschouwing is van het hoogste belang, naardien zij het volgende onderzoek gemakkelijk maakt en tot het ware doel brengt; want het is verwonderlijk, hoeveel de waarneming van de houding, het gelaat en de ligging tot inlichting omtrent de krachten des lijders, de geaardheid der ziekte, en zelfs omtrent de oorzaken van deze, kan toebrengen.

20.

Heeft men tot zooverre het onderzoek behoor-

lijk gedaau, dan is het tijd, om zich tot de toevallen te wenden. Want zij moeten het nog overige vooraf gaan, omdat zij hoofdzakelijk de klachten des lijders uitmaken; daarna volgt, hetgeen uit deze voortvloeit. Uit deze toevallen moet men het besluit ter verklaring van den zetel der ziekte, van de werking der oorzaken en van de overige omstandigheden trekken. Trouwens, men moet dit besluit niet maken, voor dat al de bijzondere toevallen naauwkeurig vergeleken zijn, en men moet zich niet op het een of ander dier toevallen verlaten, maar meer derzelver ganschen zamenhang in overweging nemen (*). Nu kan men ook hieruit gevolgen trekken, omtrent de verandering der vaste en vloeibare deelen, en de ziekelijke afwijkingen van de, door de zenuwen geleide, onweegbare stoffen. (**) Bij deze toevallen moeten ook de aanvallen, tusschenpozingen, of de aanhoudendheid der ziekte overwogen worden (***). Met dit een en ander vergelijke men de ziektegeschiedenis, of het verslag over de wijze van haar ontstaan en de afwijkingen, welke er tot nu toe hebben plaats gehad. Want het is van het grootste belang om met de voorboden en den eer-

(*) χρὴ πάντα θέασασθαι τὰ σημεῖα καὶ μὴ πιστεύειν ἑνί. GALEN.

(**) Τὰ ἴσχοντα, ἢ ὁρμῶντα, ἢ ἐνισχόμενα σώματα. HIPP. epid. lib. 6. s. 8. p. 1199.

(***) Ὥρη τῆς νούσου, ὁ χρόνος, τὰ ἐπιγινόμενα, αἱ περίοδοι, καὶ τῶν περιώδων αἱ μείζονες, καὶ αἱ διὰ πλείονος, αἱ ἐπιδόσιες, καὶ ἡ τῆς ἄλλης νούσου ἐπίδοσις, ἡ χάλασις καὶ ἡ ἀκμή. ibid.

eersten aanval, en wanneer en hoedanig deze den lijder hebben aangetast, bekend te zijn.

Bij dit onderzoek echter, moet men behoorlijk de werktuigen onderscheiden, welke oorspronkelijk zijn aangedaan. Want de ziekten die hun zetel in de voedings-organen hebben, verschillen zeer veel van die, welke in het prikkelbaar stelsel, of in de zintuigen huisvesten. En hoewel in de meeste ongesteldheden alle stelsels lijden, heeft dit toch niet op eene en dezelfde wijze plaats, terwijl het niet onverschillig is, of de ziekte in deze of in gene werktuigen haar begin genomen heeft.

21.

Daarna moet men zijn onderzoek op den staat der krachten wenden, die, hoewel somtijds uit de ziekteverschijnselen op te maken, evenwel zeer dikwijls eene oplettende nasporing vereischen. Voornamelijk moet men op het onderscheid merken, tusschen slechts onderdrukte krachten en wezenlijke zwakte; men hechte hiertoe niet te veel op des lijders klagen, naardien hij zich meermalen over de grootste zwakte beangstigt, terwijl edele deelen door ophooping van vochten belemmerd, of het ligchaam door de hevigheid der ziekte, door pijnen en krampen, vermoeid is. Eveneens moet men de onevenredige verspreiding der krachten van ware zwakte onderscheiden, daar zij in vele ziekten onder den schijn van zwakheid voorkomt, en geheel anders als zoodanig moet beschouwd worden. Dan vergelijke men des lijders ouderdom, leefwijze, ligchaams-

gestel, de voorafgegane oorzaken, en de ziekteverschijnselen, waardoor men het best over den waren toestand der krachten oordeelen kan.

22.

Verder vrage men naar het levenstijdperk, dat een voornaam aandeel heeft in het wijzigen der ziekten: Zoo ontstaan er b. v. in den jeugdigen leeftijd en den hoogen ouderdom somtijds eigenaardige ongesteldheden. Te dezen aanzien zij men bij vrouwen voorzigtig, daar zij meer op de eene of andere wijze den ouderdom te kennen geven, dan dien met verstaanbare woorden uitdrukken.

Hierop onderzoeke men de levenswijze, het beroep, de studien en bezigheden van den zieke, die somtijds een helder licht over de ziekte verspreiden. Dit vordert echter kennis van de eet- en leefwijzen van bijzondere handwerkers en kunstenaars, waardoor dikwerf terstond den aard der ziekte gekenmerkt wordt: Zoo treft men bij loodwitmakers zoo menigmaal ziekelijke uitwerkselen van het lood, bij molenaars borstgebreken, bij geleerden ziekten van den onderbuik aan, welke door hun beroep het aanzijn verkregen. Men moet ook acht geven op de huisselijke bezigheden, de opvoeding van den lijder en de geneigdheid en gaven van zijn verstand, naardien de ziekte daardoor kan ontstaan of gewijzigd worden. Een Arts lette ook op de gewoonten van den lijder, daar deze, nagelaten zijnde, de ziekte hebben kunnen veroorzaken en op onderscheidene wijze haar hebben kunnen veranderen.

Hij ondervrage ook in onderscheidene ziekten

naar

naar de gesteldheid van de ouders, en naar de soorten van ziekten, waaraan zij geleden hebben, indien men soms eene erfelijke geaardheid vermoeden mogt. Inzonderheid komt dit te stade bij jichtachtige, steenachtige, klierachtige, zwartgallige en andere aandoeningen.

Tevens komt bij dit onderzoek dikwijls die eigenaardige ligchaamstoestand in aanmerking, welke de Grieken *Idiosynkrasia* (ἰδιοσυγκρασία) noemden, waardoor namelijk zekere schadelijke invloeden het ligchaam op eene bijzondere wijze aandoen of ziekelijke wederwerkingen veroorzaken.

De Arts moet ook gedachtig zijn op de geneesmiddelen, die in deze of in voorgaande ziekten mogten zijn aangewend; daar derzelver uitwerkselen vaak de gesteldheid des lijders en de geaardheid der ziekte duidelijk maken.

23.

Ten laatste moet men zich bezig houden met de schadelijke invloeden zelven, of de gelegenheidgevende oorzaken; welke men met de meeste vlijt en voorzigtigheid moet nasporen. Onder dezelve blinkt vooral de heerschappij der volksziekten in het oog, die zoo groot is, dat zij op zichzelve ziekten kan verwekken (*). Uit de kennis van deze heerschende ziektegesteldheid, moet men niet slechts de geaardheid der ziekte, maar ook haren waarschijnlijken uitgang kennen, ten einde de geneesaanwijzing (*indicatio*) behoorlijk gevonden worde.

VIER-

(*) Τῶν ἐπιδημιουσέων νούσων οἱ πρόποι. Hipp. *Eped. lib.* VI. s. 8.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de genezende krachten der Natuur.

24.

Wij zeiden (§ 21.) dat de Arts den toestand der krachten kennen moest, voor en aleer hij zijn geneesplan ontwerpe. Daarvan toch is de zoo geheiligde wet voor de Geneesheeren afgeleid: dat de natuur de geneesvrouw der ziekten is (Νούσων φύσιες ἰητροὶ), en zonder leering of onderrigt alles poogt te doen, wat tot haar heil verstrekken kan. Evenwel, deze genezende kracht van de natuur is niet van eene bijzondere geaardheid; men kan dezelve het best verklaren uit de kracht, die de geheele bewerktuigde natuur beheerscht, en in welke men twee beweeg-oorzaken (*momenta*) onderscheidt: met de eerste ontwaart zij de prikkels, en wordt door deze gewijzigd; met de tweede daarentegen verandert zij die prikkels, en maakt ze aan zichzelve gelijkaardig, of zij weert ze af en verwijdert dezelven (*). Langs dezen weg geschiedt de gelijkmaking en de voeding, en wordt de menging des ligchaams ongeschonden bewaard, ofschoon deze geneigd is tot de scheiding der zamenstellende deeltjes. Beschouwt men op deze wijze eene ziekte, dan bestaat zij in eenen strijd van de uitwendige dingen met de levenskracht, waarvan men dan ook de ver-

(*) *Curt Sprengel's Pathologie. Theil* 1.

verschillende verschijnselen en de ziekelijke beroeringen zelve kan afleiden. Uit dezen strijd hebben wij ook elders de werkdadige toevallen (*symptomata activa*), de tijdperken der ziekten (*tempora morborum*), en de ziektescheidingen (*critica molimina*) verklaard (*path. gener.* § 6).

25.

Het is derhalve eene zeer vaste en onomstootbare waarheid, die door zoo vele gezegden der Ouden gestaafd is: dat de Arts zonder de medehulp der levenskrachten niet in de genezing slagen kan. De geneesmiddelen, zegt GALENUS, nemen, op zich zelven beschouwd, de oorzaken der ziekte niet weg; hiertoe wordt de medewerking der natuur gevorderd; zij geven eigenlijk alleen de natuur een aanstoot en leiding, terwijl deze het overige door zich zelve volbrengt (*). Ook zegt ARETAEUS: dat de natuur, ondersteund en behoorlijk gewijzigd, alles overwint en beheerscht, en door de vochten en de krachten en de vaste deelen, en de vereischte gesteldheid van deze, het leven des menschen onderhoudt (**). En elders zegt hij: dat de kracht der natuur gezondheid, en hare zwakte ziekte voortbrengt (†).

GA-

(*) *Auxilia, in se ipsis considerata, non uti sunt, faciunt causarum ablationem. Opus est coöperante natura: equidem saltem impulsum et principium naturae indunt, reliqua natura per se ipsam efficit* (*de opt. sect. ad Thrasyb. p.* 21.)

(**) *Natura vegeta et probe temperata omnia superat, omnibus dominatur, ac per humores et spiritus et solidas partes, eorumque convenientem ordinem et modum hominis vitam administrat,* (*Causs. acut. lib.* 2. *c.* 3).

(†) *Aretaeus. Cur. diutur. lib.* 1. *c.* 7.

GALENUS heeft dezen strijd der natuur met de uitwendige invloeden, die de natuur doet zegevieren of bezwijken, op vele plaatsen verklaard en opgehelderd (*). Ook bleven de Ouden bij het woord natuur, niet als eene onbekende kracht of een' zekeren *Deus ex machina* stilstaan, maar zij hebben derzelver geaardheid, verscheidenheden en werkingswijze met gepaste woorden uitgedrukt. Zoo zegt GALENUS: men moet de natuur niet enkel noemen, maar men moet er bijvoegen, van wien en van waar zij is (**). Insgelijks verstaat hij onder geheel de natuur, de krachten, door dewelke iemand genezen wordt: en verder, dat de natuur de strekking van die algemeene kracht is, welke het dier regeert, en waardoor wij, het zij met, het zij zonder ons medeweten, iedere ziekelijke oorzaak bestrijden, welke het ligchaam aantast of verderft (†).

26.

Worden nu de krachten en inspanningen der natuur breeder overwogen, dan vertoont zich aan ons al aanstonds het onderscheid tusschen de haastige en langdurige ziekten. In de haastige ziekten is de hevig getergde levenskracht meestal genoegzaam om zich den weg te banen en alles ter herstelling te volvoeren. In langdurige ziekten

(*) GALENUS; *de Causs. Sympt. lib.* 2. c. 2. *Meth. medend. lib.* 2. *c.* 3.

(**) *Meth. medendi. lib.* 3. *c.* 1. Ἀλλ᾽ ὀυχ ἁπλῶς εἰπεῖν χρὴ φύειν, ἀλλὰ προσθεῖναι τὴν τίνων καὶ ποῦ.

(†) *De Sympt. Causs.* 1. *c.* 3.

ten is zij echter minder krachtdadig, ofschoon deze ook somtijds door de pogingen der natuur verdreven worden, zoo men den leef- en eetregel verandert en verbetert. Daarom zegt CELSUS, dat de Arts moet toestemmen, dat hij minder hulp in haastige dan in langdurige ziekten kan verleenen: Want bij de eersten is de tijdruimte kort, binnen dewelke de lijder omkomt, zoo de behandeling vruchteloos was; bij de laatsten integendeel wordt den Arts genoegzaam tijd ter overweging en verandering der geneesmiddelen gegeven.

Verder moet men de tijdperken der ziekte niet als onbelangrijk beschouwen. Bij den aanvang eener geheel uitgebrokene ziekte is de natuur zelden in staat tot het verwijderen van de schadende magten. Meestal is er vooraf eene voorbereiding en stilling dier hevige beroeringen noodig, waarop gewoonlijk de ontbinding en scheiding (*crisis*) der ziekte volgt. Doch als de ziekte het gevaarlijk einde reeds nabij is, dan vervallen de krachten der natuur en worden al zeer zeldzaam weder zoodanig opgewekt, dat zij eene ziektescheiding bewerken. Men moet echter ook in zulke gevallen voorzigtig zijn oordeel vellen, dewijl het niet zonder voorbeeld is, dat de heilzaamste ziektescheidingen door eene zoodanige onderdrukking der krachten worden voorafgegaan, dat deze waarlijk geheel schijnen uitgeput; terwijl zij evenwel door de weldadige pogingen der natuur weder worden opgewekt, zoodat de lijder als door een wonderwerk schijnt genezen te worden.

27.

27.

Dewijl echter de natuur *onervaren* (ἀπαιδευτος) en, gelijk GALENUS zegt, naar eene goddelijke noodzakelijkheid (κατὰ θείην ἀναγαίην, *divinam secundum necessitatem*) werkt, zoo strekken geenszins alle hare pogingen ter herstelling. Want de uitwendige magten, die wegens hare geaardheid niet gemakkelijk kunnen worden gelijk gemaakt en door hare al te groote hevigheid de krachten van het ligchaam aanprikkelen, veroorzaken somtijds ongeregeldheden die door de kunst nimmer moeten nagevolgd worden, ofschoon zij niet verderflijk zijn. Hierdoor is het ook, dat er, ten gevolge van de pogingen der natuur, uitwerkselen ontstaan, die, hoewel zij op zich zelve heilzaam zijn, echter van zoodanigen verzeld worden, die somtijds zeer groote ongelegenheden te weeg brengen; ten bewijze hiervan noemen wij zweren, bloedvinnen en pestbuilen, die, schoon door de natuur ontstaan, tot eene reeks van kwalen aanleiding geven.

Men dient ook bedacht te zijn op de hinderpalen, die zich tegen de pogingen der natuur aankanten, als: de zamengestelde aard der ziekte; verzamelingen van bedorvene vochten: ook krampen of verstijvingen, waardoor de kanalen belemmerd of toegesnoerd worden. Op deze wijze ontstaan de moeijelijke ziektescheidingen (τὰ κρίσιμα, μὴ κρίνοντα), die wel niet doodelijk zijn, maar weder eene rijke bron voor andere ziekten opleveren (*). Alhoewel dus de Arts de dienaar der

(*) GALENUS *Comment.* 3. *in praedect.* HIPP. *lib.* 5. *p.* 205. Τα, μὲν θανατώδεα, τὰ δὲ δύσκριτα, τουτέστιν ἄκριτα ποιεῖν τὰ νοσήματα.

der kunst zijn moet, mag hij haar echter niet als met beleid gehoorzamen, en niet alles, wat zij poogt, bevorderen, maar hij moet den uitslag voorzien.

28.

In het waarnemen van de pogingen der natuur, lette de Arts behoorlijk op de middelen, die de natuur ter bereiking van haar doel aanwendt.

Zoo bedient zij zich vooreerst van het *instinct*, of van die aandrift van het dierlijke of organische gevoel, waardoor er, zonder kunst of medeweten, heilzame pogingen geboren worden. Deze aandrift of trek openbaart zich gewoonlijk door begeerte naar spijzen, door dorst, ligging, plaatsing of beweging van het ligchaam; dit *instinct* is voorwaar een groote steun voor de kunst, daar hetzelve den regten weg aanwijst ter verleening van bijstand. Of zal men ontkennen, dat de trek naar zuren in rotachtige ziekten, naar wijn in de zenuwkoorts (*typhus*), naar zuivere lucht in andere ziekten, hoogst gewigtig is, ter leiding van de voorschriften van den geneesheer? Wel is waar, het *instinct* misleidt meermalen; doch somtijds houdt men iets voor hetzelve, wat aan eene verkeerde begeerte moet toegekend worden. Men moet alzoo niet gemakkelijk het oor verleenen aan een' ziekelijken en valschen trek van bleekzuchtige vrouwen, of van zwartgallige mannen, die het gevolg van galscherpten is, en dikwerf aan krankzinnigheid nabij komt.

Verlangt de Arts dienvolgens door het *instinct* geleid te worden, dan moet hij met den aard der ziekte en met de dingen bekend zijn, die de zie-

ke begeert, opdat hij beslissen kunne, of zij heilzaam of schadelijk zijn zullen.

29.

Er is ook eene andere wijze, waardoor de natuur ziekten geneest, die eene veel ruimere uitgestrektheid heeft. De algemeene wet, dat er op iedere prikkeling nalating en rust volgen moet, kan bijna als genoegzaam gerekend worden, om te verklaren, dat vele ziekten van zelve genezen. Met deze staat eene andere wet in verband, dat namelijk de dierlijk scheikundige verhouding des ligchaams grootelijks veranderd wordt, als de inspanning der krachten ophoudt. Op deze wijze wordt de ongelijke geleiding der onweegbare stoffen en derzelver belemmerde doorstraling weggenomen, doordien de overmaat van dezelven door de vermeerderde afscheiding en uitwerping van vochten verwijderd wordt. Van daar dat, wanneer door zielsaandoeningen, of bovenmatig waken, of andere oorzaken, de vochten op geenerlei wijze veranderen, aanvallen van koorts of krampen ontstaan, en niet zelden eene scheiding en ontbinding plaats heeft, door een eigenaardig riekend zweet, door hetwelk de aanvallen van krampen en de zenuwaandoeningen doorgaans ophouden. Hoezeer deze veranderingen der vochten tot heil verstrekken, mag de Arts slechts zoo verre de pogingen der natuur nabootsen, dat hij de ziekte tot zulk eene nalating voorbereidt, terwijl hij verder aan de natuur moet overlaten, langs welke wegen en hoedanig zij de ontlasting bewerkstelligen wil (*).

30.

(*) *Hipp. Aph.* 1. 21. Ἃ δεῖ ἄγειν, ὅκου ἂν μάλιστα ῥέπῃ, ταύτῃ ἄγειν, διὰ τῶν ξυμφερόντων χωρίων.

30.

Met dit middel, waarvan zich de natuur hier ter bereiking van haar doel bedient, stemt ook overeen de overgang van algemeene in plaatselijke ziekten, waarover wij in de leerboeken der ziektekunde meer breedvoerig gesproken hebben. Nadat geheel het ligchaam door de ziekteprikkels is in beweging gebragt, en de bijzondere ligchaamsdeelen, vooral de edele, opgewekt zijn, heeft er eene vrijmaking plaats, terwijl inzonderheid de huid, als het werktuig tot zuivering dienende en eene algemeene medewerking te weeg brengende, wordt aangedaan, waardoor er of zweet, of huiduitslag, of zweren worden voortgebragt. Langs dezen weg beslissen zich de meeste, althans de zuivere zenuwziekten. Het is daarom hoogst gewigtig, deze werking der natuur na te volgen, door de huid te prikkelen en huiduitslagen en ziekelijke afscheidingen voort te brengen. Dit mag men echter niet trachten te bewerken, zoo lang de algemeene hevigheid der ziekte nog niet geweken is, en de pogingen der natuur daartoe niet genegen zijn. Hetzelfde moet ook gezegd worden, ten opzigte der plaatselijke prikkeling van het darmkanaal en van de hierop volgende ontlasting van vochten en onzuiverheden. Na zulke ontlastingen ziet men niet zelden de algemeene ziekte ophouden; ofschoon een buikloop alleen dan heilzaam zijn kan, wanneer de koorts nalaat en er werkdadige toevallen voorafgegaan zijn.

Men stelle het zich evenwel over het algemeen tot eene wet, om de zieke ligchamen liever door

den eetregel en zulke hulpmiddelen der kunst tot afscheidingen geschikt te maken en voor te bereiden, die den te hevigen invloed en ongelijke verdeeling der onweegbare stoffen verminderen, dan deze of gene plaatselijke aandoening, meer naar willekeur, dan naar de bedoeling der natuur op te wekken. Onder hetgeen HIPPOCRATES het vloeibaar maken (Εὔροα ποιεῖν), en GALENUS het verdunnen, oplossen (ποροποιεῖν) noemde, verstond deze laatste die geneeswijze (*), welke de ontsluiting van alle ontlastwegen en de verdunning der vochten ten doel heeft. Somtijds toch houden de ziekten, zonder eenige afscheidingen, alleen ten gevolge van de vermeerderde huiduitwaseming, op.

31.

Tot de afwering der ziekte bedienen de natuurkrachten zich dikwijls van de medegevoeligheid en van de tegenwerking der deelen (*antagonismus*), als van een' steun- en hulpmiddel. Zoo wordt het een deel van den ziekteprikkel bevrijd, wanneer een ander, dat met het vorige in verband staat, op nieuw geprikkeld wordt. HIPPOCRATES raadt om op deze plaatsvervangende werkzaamheid (ἀντίσπασις) naauwkeurig acht te geven: naar ons gevoelen moet men dergelijke werking niet eer bevorderen, voor dat de heerschende geaardheid der ziekten en de inspanningen der natuur hiertoe geneigd schijnen. Zoodanig verplaatst zich de ontsteking der oorklieren dikwerf op de teeldeelen; zoo de longontsteking op de huid, onder de ge-

daan-

(*) *Aphor* 2. 9.

daante van roos en huidzweren; en hierin mag men zekerlijk de natuur wel met voorzigtigheid bevorderen en navolgen.

32.

Daarenboven draagt de ongelijke verspreiding zelve der zenuwkracht iets ter bevordering van de genezing der ziekten bij. Want de opgehoopte en verhoogde gevoeligheid verwekt somtijds ook andere werkingen, vooral in het voedings- en herstellingsvermogen, of zij doet pijnen en krampen ontstaan, waarvan eene heilzame uitkomst het gevolg kan worden, ondanks die op zich zelven zeer onaangenaam zijn. In dezen zin zijn jichtachtige aanvallen heilzaam, als zij de gevoelloosheid en werkeloosheid der spijsverteringsorganen wegnemen, en heilzame ontlastingen verwekken. Mogt de natuur tot zulke einden geneigd of aan dezelven gewoon zijn geworden, dan moet de kunst de natuur hierin ondersteunen en behulpzaam zijn, door pijnen en krampen te doen ontstaan, waardoor dikwijls de verslapping der zenuwen en de vertraging van den omloop der vochten wordt afgeweerd.

33.

Ook bedient zich de natuur nog van een geheel ander middel ter genezing, wanneer namelijk de zamenhang gescheiden wordt of verlies van zelfstandigheid plaats heeft; zij verwekt dan ontsteking en eene daarop volgende afscheiding, waardoor er vleesachtige en bewerktuigde deeltjes ontstaan, die de wonden weder aanvullen of het verlorene herstellen. Van daar dat de verettering zoo krachtdadig

 is,

is, om de ziekten door de pogingen der natuur te genezen en verlorene deelen te herstellen. Zij kan echter ook niet tot stand komen, zoo lang de algemeene opgewektheid nog werkzaam is, maar dan eerst, als deze zich meer plaatselijk bepaalt en met afscheidingen gepaard gaat. De noodzakelijkheid, dat deze algemeene opgewektheid eerst moet gematigd worden, kan men gevoegelijk daaruit verklaren, dat de werking der kracht van wedervoortbrenging of herstelling in eene omgekeerde reden staat tot de gevoeligheid (*). De kunst volgt de natuur hierin na, door ter regter tijd ontsteking te verwekken en in die mate en zoodanig te onderhouden, dat er eene weldadige verettering of althans uitzweting volgen kan.

34.

Eindelijk bereikt de natuur haar doel, terwijl zij een ligchaamsdeel, door de hevigheid der ziekte in wanorde gebragt, of bijna ontaard, ten volle verwoest en geheel van het ligchaam afscheidt. Deze

(*) Deze tegengestelde verhouding is in de geheele bewerktuigde natuur, van de plant tot aan den mensch, opmerkelijk: de planten, die weinig of geene gevoeligheid bezitten, worden door een afgesneden spruitje weder geheel hervoortgebragt; bij de dieren vermindert het hervoortbrengings-vermogen, terwijl naar evenredigheid de gevoeligheid toeneemt, hoe meer zamengesteld en hoe volmaakter zij worden; zoo zal zich elk stuk van een half doorgesneden worm, wiens zamenstel het eenvoudigst en welks gevoeligheid het geringste is onder alle dieren, weder tot een' geheelen ontwikkelen, terwijl er bij den mensch, wiens zamenstel en gevoeligheid het volmaakste is, slechts een wonde met een zeer bepaald verlies van zelfstandigheid, doch geenszins een geheel lid of verloren deel hersteld worden zal. *de Vertaler.*

ze geneeskracht, zoo zigtbaar in het heet- en koudvuur (*gangraena et sphacelus*), alsmede in de beenverzwering (*caries*), laat niet dan eene zeer omzigtige navolging toe, vermits het buiten het vermogen der kunst is, om der verwoesting de juiste grenzen te stellen. Dientengevolge is het niet raadzaam, in de behandeling van het heetvuur de volkomene, noch in die der beenverzwering de beenversterving (*necrosis*) te bevorderen, maar men moet hier alleen zorgen, dat de omringende deelen in zulk eene mate van opgewektheid gehouden worden, dat zij het ontaarde deel kunnen afstooten. Mogten de natuurkrachten evenwel niet voldoende, of door meerdere hinderpalen belemmerd zijn, dan is het beter het doel door het brandijzer te bereiken, of de kankerachtige zweer uit te snijden, dan door zwakkere geneesmiddelen eene onzekere afstooting van zulk een deel te beproeven.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Over de Aanwijzingen in het algemeen.

35.

De Geneesregelen, of de bepaling van hetgeen tot herstelling van den gezonden staat en van het evenwigt der verrigtingen, in het ligchaam moet veranderd en verrigt worden, noemt men aanwijzingen (*indicationes*). Maakt de Arts zulke bepalingen, volgt hij deze regelen, dan verdient hij

 den

den naam van Geneesheer; doet hij dit niet, dan is hij een kwakzalver en gelijk aan iederen handwerker. Want een zoodanige, onbekend met eenige geneesregelen, wendt andermaal aan, wat de ondervinding hem in soortgelijke gevallen als heilzaam of schadelijk heeft doen kennen. De grondlegger van deze regelen voor de algemeene geneeskunde (*therapia*) was HIPPOCRATES, ofschoon de naam van aanwijzingen niet door hem is uitgevonden (*). Nadat er een groote strijd over de afleiding der gronden voor de geneeskunde tusschen de *Dogmatici* (die zich aan vaste regelen bonden), en de *Empirici* (die de ervaring volgden), ontstaan was, hebben genen den naam van *aanwijzing* (ἐνδειξεος, *indicatio*) met deszelfs verklaring, meer naauwkeurig ingevoerd. Alle *Dogmatici* zijn echter met GALENUS van gevoelen geweest, dat men, ter vaststelling eener geneeswijze, van de eerste en algemeene aanwijzingen moet uitgaan, en het in het algemeen naauwkeurig overwogene op het bijzondere moet toepassen. GALENUS drukt zich hieromtrent aldus uit: zij, die zich in hun onderzoek door de reden laten geleiden en eene orde en weg vast stellen, die het doel doet bereiken, moeten ook van eene zekere algemeene en door allen erkende waarheid uitgaan, om tot het bijzondere te geraken. Zoo meen ik dan ook, dat men in de geneeskunde van zulke bewezene waarheden tot zekere hoofdwaarheden moet opklimmen, die niet verder voor be-

(*) GAL. *Meth. Med. lib.* 4. *p.* 78.

betoog vatbaar en uit zich zelven aannemenswaardig zijn (*).

Eene aanwijzing nu is eene zekere redenering, die rust op algemeene en bekende zaken, uit welken men zijn besluit ontleent ter aanwending der geneesmiddelen. Dit besluit is echter niet altijd terstond zeker en onfeilbaar. Want men kan uit den algemeen erkenden ziektestaat niet onmiddelijk bepalen, hoe de ziekte verwijderd moet worden, naardien de bijzondere en eigene geaardheid der ziekte eerst moet overwogen worden. Ook is deze regel niet zoo geheel zeker, zoodat GALENUS de wetenschappelijke onderscheiding met regt eene kunstige gissing (*τὴν ἐπιστημονικὴν διάγνωσιν, τεχνικὸν στοχασμὸν*) noemt.

36.

Zijn deze regelen uit baarblijkelijke waarheden of uit rijp overdachte en zuivere gevoltrekkingen afgeleid, dan zijn de aanwijzingen veilig en zeker; doch steunen zij op stellingen en spitsvindigheden, dan zijn zij twijfelachtig (*στοχαστικαὶ*), onzeker en bedriegelijk.

Hoe meer zulke stellingen op willekeurige meeningen gebouwd zijn, des te bedriegelijker worden de daarvan afgeleide aanwijzingen; maar hoe meer zich eene stelling door waarnemingen bevestigt, des

(*) GALENUS. *Meth. Med. lib.* 1. *p.* 38. *Qui rationem ducem inventionis fecerunt, et ordinem et viam unam, quae ad finem ducit, instituunt, illis necesse est, ab universali quodam incipientibus, agnito ab omnibus, transire ad reliqua. Sic arbitror etiam ab illis, quae in medica arte demonstratae sunt, ad summas quasdam haud porro demonstrabiles et ex se ipsis fide dignas propositiones adscendendum esse.*

des te aannemelijker is de aanwijzing, terwijl eindelijk diegenen bijna buiten tegenspraak zijn, die op de zuiverste ervaring rusten. Men ziet hieruit, dat er tusschen het aannemelijke en vermoedelijke zekere trappen bestaan, die voor de zinnen niet waar te nemen zijn, en tot welker opmerking en juiste onderscheiding in den Arts een scherp oordeel vereischt wordt. Hoe meer zich de geneeskunde (*therapeutica*) voor gissingen wacht, des te meer waardij heeft zij, en des te meer verheft zij zich tot eene ware kunst. Evenwel kunnen alle onderstellingen niet volstrekt vermeden worden, dewijl de aard der zaken niet altijd zoo duidelijk is, dat men de gissingen vermijden kan. Dientengevolge moet men de onderstellingen (*hypotheses*) voorzigtig en met overleg maken, en zich op den duur met hare verbetering en zuivering bezig houden, opdat zij, zoo veel mogelijk, aan getrouwe gevolgtrekkingen uit de natuur nabij komen.

37.

Een geneesregel kan ten doel hebben het bestrijden van eenen enkelvoudigen, zamengestelden of of ook ingewikkelden ziekte-toestand; ten gevolge daarvan zal de aanwijzing eenvoudig of zamengesteld zijn. Wie de gelijkmatige verspreiding van de gevoeligheid tracht te herstellen, die bepaalt eene enkelvoudige, wie gelijktijdig de overmaat van vochten poogt te verminderen, of hun' aandrang van eenig gewigtig deel af te trekken, die vormt eene zamengestelde aanwijzing. Daar nu een enkelvoudig ontwerp, een meer enkelvoudige regel,

ver-

verklaarbaarder en zekerder is, dan een zamengestelde, zoo is het eerste allezins boven het laatste te verkiezen.

Boven alles houde men echter in het oog, dat meermalen, zoo niet het meest, de zamengestelde aanwijzingen tot enkelvoudige kunnen en moeten worden teruggebragt, om haar meer gemakkelijk en verklaarbaar te maken. Indien de zamengestelde geaardheid eener ziekte door aandoeningen van verschillende werktuigen wordt daargesteld, die van eene zelfde oorzaak afhangen, schoon die op eene verschillende wijze gewerkt hebbe, dan geeft deze ongelijkvormigheid der aandoeningen dikwijls aan de geheele ziekte een bedriegelijk aanzien, dat den Arts van den weg der eenvoudigheid afbrengt, zoodat hij, door meer zamengestelde geneesregelen, zich zelf in duisternis wikkelt, en den staat des lijders zelfs meer schade dan hulp toebrengt.

38.

Naarmate een Arts den aard der ziekte beter heeft opgespoord en erkend, naar die mate ook zal zijne geneesaanwijzing eenvoudiger zijn, dewijl hij ligtelijk inziet, dat de verscheidenheid der verschillende en gelijktijdig aanwezige aandoeningen, niet zoo zeer aan een wezenlijk verschil der oorzaken, als wel aan de voorbeschiktheid der afzonderlijke deelen en den verschillenden aard der gelegenheidsoorzaken is toe te schrijven. Want een lijder, met eene zenuwkoorts, kan gelijktijdig aan eene longontsteking lijden, die door dezelfde oorzaak ontstaan is, en op dezelfde wijze moet genezen worden; zoo men slechts ontdekt heeft, dat de algemeene

oor-

oorzaak der ziekte in den lijder dusdanig is werkzaam geweest. Jonge geneesheeren, en zulke die eene grondige kennis der ziekten ontberen, verklaren vaak de ziekten voor ingewikkeld en zamengesteld, waardoor alle redelijke behandeling niet alleen bedorven, maar ook geheel vernietigd wordt, totdat eindelijk de aandoeningen en lastige toevallen op eene *empirische* wijze genezen worden. Om zich voor deze verkeerdheid te wachten, moet men elken bijzonderen regel tot eenen algemeenen en bepaalden terugbrengen, dewijl daardoor, ofschoon het niet overal mogelijk is, de geneeswijze gemakkelijker, duidelijker en eenvoudiger gemaakt wordt. Want om eene met de zenuwkoorts verbondene ontsteking te bestrijden, kan men zeer geschiktelijk de hiertoe vereischte aanwijzing met de algemeene tegen de zenuwkoorts (*typhus*) vereenigen, door namelijk de ongelijke verspreiding der gevoeligheid te herstellen en derzelver te hevige en verhoogde wederwerking te matigen.

39.

Desnietttegenstaande zoude men zich zeer bedrogen vinden, als men alleen den toeleg had op eenvoudigheid en zich slechts met algemeene voorschriften vergenoegde. Want men gaat op eenen onvolkomen en afgebroken weg in de genezing, zoo men op het verschil der bijzondere gestellen geen acht geeft: de Arts rigt zijne genezing niet naar een geheel geslacht, en hij bestrijdt geene zulke ongesteldheden, gelijk de verbeelding hem voor den geest brengt, — neen; maar hij behan-

delt

delt bijzondere en door de ligchaamsgestellen eigenaardig gewijzigde ziekten. Dientengevolge moeten de algemeene voorschriften met de bijzondere vereenigd worden, en dezen uit genen, als door afleiding (*inductie*) getrokken worden. Ontstaat daaruit nu eene zamenstelling van geneesregelen, dan moeten wij dezelve in eene zekere natuurlijke orde plaatsen, bewaren en aan dezelven gehoorzamen. Wordt iemand bij toeval, door zich te vertoornen, van eene ontsteking aangedaan, dan moet men de in de maag verzamelde galachtige onzuiverheden opruimen, aleer men den aandrang van de edeler deelen tracht af te trekken.

Veelal vindt men zich nogthans gedrongen om in de algemeene voorschriften te berusten, vermits de eigenaardige gesteldheid der ziekte of de bijzondere aandoeningen des ligchaams voor ons verborgen zijn. Dit leeren onder anderen de zoo bekende voorbeelden van WASSENAER en van S. ALBINUS, door BOERHAAVE medegedeeld (*).

40.

Men moet met de eenvoudigheid der aanwijzingen de geheele reeks der met haar in betrekking staande omstandigheden verbinden, want zonder dit kan men zelfs geene volkomenheid denken: men geve vooreerst naauwkeurig acht op de afwijkingen des ligchaams, of deze wel zulk eene aanwijzing vereischen of zelfs veroorloven; en ten andere lette men op alle veranderingen, welke ten gevolge van de

(*) *Rariorum morborum historiae prior et posterior. ed. Baldinger. Franc.* 1771. 8.

de vervulling der aanwijzing doorgaans moeten, of bij toeval kunnen plaats hebben. Doet de Arts dit niet, dan bewandelt hij eenen glibberigen weg. Wie in de ontsteking den aandrang des bloeds wil beteugelen, moet toch ook weten, hoedanig dit in dit bijzonder geval geschieden kan, op welke wijze de veranderingen, die op den verminderden aandrang des bloeds volgen, de gezondheid kunnen aanbrengen, en door welke middelen de hinderpalen van deze behandeling kunnen uit den weg geruimd worden.

Zoodanig derhalve zal men het misbruik der eenvoudigheid vermijden. Maar eene andere klip, op welke zij stranden, die, steeds bezig met zich de ziekteverschijnselen uit derzelver diepste bronnen te verklaren, wel zeer eenvoudige geneesregelen bepalen, maar een redelijk onderzoek en oordeel, van de vooraf opgevatte schoolsche spitsvindigheden bevrijd, ontwijken. Wie een' te groot vertrouwen op zijne beschouwingen stelt, wil liever een' zeer eenvoudig en gemakkelijk geneesontwerp vormen, dan de dikwerf vrij zamengestelde aanwijzingen der natuur onderzoeken.

41.

Alhoewel de aanwijzingen altijd het verwijderen van den ziektestaat ten doel hebben, worden zij echter naar den verschillenden aard van deze op verschillende wijzen verdeeld.

Men noemt haar aanwijzing tegen de oorzaak (*indicatio causalis*), als zij de voorbeschikkende en gelegenheidgevende oorzaken moet verwijderen: b. v. indien men het loodverzuursel, dat het loodkoliek

doet

doet ontstaan, uit het ligchaam tracht te ontlasten of tot den metaalstaat terug te brengen, of zoo men de zwakheid der longen voor het geweld der ziekte tracht te beschermen. Deze aanwijzing heeft ook den naam van voorbehoedende (*prophylactica*), vermits zij het gevaar der ziekte tracht af te wenden en de dreigende ziekte te voorkomen. Uit deze bepaling blijkt dus, dat zij allezins een deel der *therapie* uitmaakt, dewijl zij den ziekelijken toestand poogt af te weeren. Maar er is eene andere voorbehoedende aanwijzing, die een gedeelte der gezondheidsleer is, en aanwijst, hoe men de gezondheid bewaren en ziekten vermijden moet. Men ziet hieruit ook, dat de voorbehoedende aanwijzing nergens te stade komt, waar geene vrees voor ziekte, geene hevige oorzaken werkzaam zijn. Een gezond mensch onderwerpt zich aan geene behandeling, als er eene ziekte heerscht, maar wel hij, die ongesteld is, of de vrees voor ziekte ontwaar wordt.

Tegen deze staat de genezings-aanwijzing (*indicatio curativa*) over, die de reeds aanwezige ziekte bestrijdt, alsmede de aanwijzing tegen de naziekten (*indicatio apotherapeutica*), welke het verdrijven der naziekten onderneemt. Deze toch is noodzakelijk, naardien de pligt van den Arts eene volkomene genezing vordert (§. 6.).

42.

Hoogst belangrijk zijn ook de levens-aanwijzingen (*indicationes vitales*), die, zonder eenigzins op de ziekte of derzelver oorzaken betrekking te hebben, alleen het schragen der krachten

ten ten oogmerk hebben. Want indien de eigene en door het ligchaam bijzonder gewijzigde geaardheid der ziekte, of wel derzelver oorzaken ons verborgen zijn, blijft er niets over dan de levenskrachten te bewaren en op te wekken, ten einde deze nog op de eene of andere wijze de ziekte kunnen wegnemen of dragelijker maken (§. 4. 24).

De Arts moet echter zorgen, dat deze aanwijzing geene vrijplaats verleene aan nalatigheid en onwetendheid. Want zulk eene ligtzinnigheid is hem onbetamelijk, daar hij zich dan, onder voorwendsel dat de natuur of de oorzaken der ziekte verborgen zijn, alleen met de ondersteuning der krachten bezig houdt, naardien in de meeste ziekten de pogingen der natuur, ter bestrijding van dezelven, niet genoegzaam zijn.

Men mag alzoo tot deze aanwijzing niet besluiten, voor dat men de genezing der ziekte onmogelijk acht, of geheel overtuigd is, dat men noch de oorzaken noch de ziekte genoegzaam opsporen zal; eindelijk is zij ook veroorloofd, als er zich hinderpalen tegen de behandeling aankanten, die niet geheel kunnen uit den weg geruimd worden.

Hoogst gewigtig is het ook, te weten, dat deze levens-aanwijzing dikwerf hetzelfde doel heeft als de genezings-aanwijzing, dewijl in vele ziekten het hoofdpunt der behandeling bestaat in het regelen en zoodanig wijzigen der krachten, dat zij in staat zijn zelve de ziekte te overwinnen.

43.

Eindelijk bestaat er, in tegenstelling der genees-

aan-

aanwijzing (*indicatio curativa*), eene, die alleen het lenigen en verdrijven der hevigste toevallen ten oogmerk heeft, met daarlating der ziekte en hare toevallen. Deze aanwijzing geeft men den oneigen naam van bedekkende (*palliative*) indicatie, als of men de ziekte met eenen mantel (*pallium*) bedekte. Wij noemen haar met de Ouden de verzachtende (*mitigatoria*, παρηγορική), of aanwijzing tegen de toevallen (*indicatio symptomatica*), omdat zij alleen tegen dezen gerigt is.

Deze aanwijzing kunnen wij echter niet ontberen, vermits men, naar het gevoelen van GALENUS (*), een dubbel oogmerk bij de genezing heeft: Vooreerst om alles ter gezondmaking van het aangedane deel aan te wenden; en ten andere, om, overeenkomstig den eisch der ziekten, het lijden dragelijk te maken en te lenigen. Dien ten gevolge moet men niet alleen zorg dragen voor het bestrijden der ziekten, maar tevens ook voor het afwenden der toevallen.

Doch eene andere, en wel grootere, waardij der aanwijzing tegen de toevallen ontspruit hieruit, dat de inwendige geaardheid of het wezen der ziekten ons dikwijls geheel verborgen is, en de daaruit afgeleide aanwijzingen niet zoo klaar en bevredigend zijn, noch die zekerheid hebben, als die uit de blijkbare belemmering der verrigtingen en uit de toevallen voortspruiten. Want wil men eene koorts genezen, en daarbij alleen het denkbeeld volgen, dat men zich van haar in de genees-

(*) *Comment. in aph.* 6, 38.

neeskundige scholen voorstelt, dan zal men menigmaal in het duistere rondtasten en op zijnen weg, waar men onderstellingen tot leidsvrouw verkozen heeft, verdoold raken (§. 36). Terwijl hij, die den warmtegraad en den aandrang van bloed poogt te verminderen, en daarom die wegen opent, langs welken de natuur stof ontlasten kan, eenen veel veiligeren weg kiest, en wel eenen zoodanigen, welke het heilzame oogmerk bereikt, alschoon hij zijne aanwijzingen ook slechts tegen de toevallen inrigt.

44.

De aanwijzing tegen de toevallen heeft ook nog eene andere voortreffelijkheid, die uit het heir van toevallen, die de genezing beletten, voortkomt. Want een toeval kan van zoodanigen aard zijn, dat men geene genezing kan tot stand brengen; of dat de krachten geheel uitgeput worden, indien men hetzelve niet vooraf uit den weg ruimt. In de genezing van de waterzucht, kan men de verslapping of toesnoering der opslorpende vaten, of de verharding en belette doorstraling der klieren niet overwinnen, ten zij men eerst met den *troiquart* de ophooping van water ontlast hebbe. Dienvolgens is de uitvoering der *symptomatische* aanwijzing voor de *genezings*-aanwijzing zeer bevorderlijk, en maakt deze gemakkelijker. Dit wordt ons duidelijker, zoo wij bedenken, dat de onderdrukking der levenskrachten een veelvuldig verschijnsel bij de ziekten is: hoe noodzakelijk de wegneming daarvan zij, is uit de voortreffelijkheid der levens-aanwijzing (*indicatio vitalis*) gebleken.

45.

45.

Ook moet de Arts bedacht zijn op den invloed der toevallen in het voortbrengen van nieuwe of zamengestelde ziekten. Dezen invloed vermindert men, en nieuwe ziekten worden afgeweerd, als wij de toevallen wegnemen. Want indien bij den aanvang van zenuwkoortsen de aandrang van bloed niet beperkt wordt, dan geeft men aanleiding tot aandoeningen van voor het leven gewigtige deelen, tot ontsteking van de hersenen en der longen. Derhalve moet men in de zenuwkoorts de aanhoudende hoofdpijnen met ernst matigen, ten einde de lijder niet door hersen-ontsteking (*encephalitis*) of beroerte (*apoplexia*) worde weggerukt.

Het gebeurt ook, hetgeen hier toepasselijk is, dat de reeks van toevallen bij voortduring zoo bedenkelijk blijft, dat zij den lijder doen bezwijken, zoo zij niet overwonnen worden. Want wie zal het heet vuur (*gangraena*), dat zich met eene zenuwkoorts verbindt, of eene verlamming der zenuwen, de leidsvrouw der langdurige ziekten, onaangeroerd laten? Wie zal eenen hardnekkigen buikloop, die de krachten des lijders verslindt, niet zoeken te beteugelen?

46.

Eindelijk, om tot het hoofdzakelijke over te gaan, brengt de onoverwinnelijke aard der kwaal of de tegen haar aangewende behandeling ook soms meer nadeel dan voordeel aan. In zulk een geval is het veiligst, de toevallen te bestrijden, te meer, omdat dikwijls de ziekte ook gelijktijdig wordt weggenomen, als men de eersten heeft weggeruimd. Immers, het is aan niemand onbekend, dat men

het knoestgezwel (*scirrhus*) geenszins door zulk eene behandeling tot genezing moet zoeken te brengen, welke door hare scherpe prikkels ten oogmerk heeft, hetzelve ten volle te verdeelen, maar dat veeleer de verzachtende (*mitigatoria*) geneeswijze hier te pas komt, welke de pijnen stilt, den ziekelijken toevloed van bloed afleidt en den overgang in den waren kanker verhindert. Ja zelfs kan eene behandeling, die ter bestrijding der toevallen schijnt dienstig te zijn, somtijds eene wezenlijke genezing tot stand brengen, vermits de werking der geneesmiddelen zich dikwijls zeer verre uitstrekt.

Ik heb hier van de soortelijke (*specifieke*) geneeswijze der toevallen niet gesproken, dewijl zij meer een ontwerp ter genezing der kwaal uitmaakt en den aard der ziekte zelve tracht weg te nemen: zoo werkt b. v. het kwikzilver in de venerische ziekte wel op eene eigenaardige wijze (*specifice*), doch het volbrengt tevens de genezing der kwaal zelve en voldoet alzoo tevens aan de genezings-aanwijzing (*indicatio curativa*).

47.

Wij moeten ten slotte, na de verdiensten van de aanwijzing ter bestrijding der toevallen (*indicatio symptomatica*) opgeteld te hebben, over het geheel aanmerken, dat de toevallen niet op zich zelven of afzonderlijk, maar eerst dan den weg ter genezing aan de hand geven, wanneer zij, behoorlijk verzameld, met de oorzaken en het geheele verloop der ziekte vergeleken zijn. De rationale geneeskunst, alsmede de Arts, die zich gelijk

lijk blijft, vorderen een geneesontwerp, dat de behoorlijk onderzochte geaardheid der ziekte met al hare uitwerkselen tracht weg te nemen, en bij het opkomen van deze of gene toevallen niet behoeft veranderd te worden.

ZESDE HOOFDSTUK.

OVER DE GRONDEN OF REDENEN VAN AANWIJZING EN TEGENAANWIJZING (*Indicantia et Contra-indicantia.*).

48.

Hij, die in zijne handelingen de rede volgt, moet duidelijk inzien, waarom hij iets doet of in het werk stelt. Derhalve moet de *rationale* Arts, bij het ontwerpen van geneesregelen, met de oorzaak bekend zijn, die hem tot deze of gene handeling aanspoort: deze gronden of redenen van geneeskundige daden noemt men aanwijzings-redenen (*indicantia*), terwijl de tegenovergestelde, die derzelver uitvoering belemmeren, redenen van tegenaanwijzing (*contra-indicantia*) genoemd worden.

49.

Het aanwijzende (*indicans*) nu doet of een algemeen geneesontwerp of bijzondere geneesregelen vormen. Daar het eerste zich tot al, wat de ziekte heeft te weeg gebragt, uitstrekt, steunt het op de ziekteteekenen, en is enkelvoudig, naardien het alles beveelt, wat het geneesplan daarstelt. De bijzondere aanwijzende redenen (*indicantia particularia*) kunnen meervoudig zijn, vermits

men het algemeene geneesplan naar de onderscheidene omstandigheden inrigten mag.

Het is hoogst belangrijk, om het geneesplan naar de algemeene reden der aanwijzing (*indicans*) te vormen, voor dat men tot de bijzondere en onderscheidene voorzorgen en geneeswegen overgaat. Want de laatsten bezitten, zonder het eerste, geen genoegzamen zamenhang en kunnen niet overeenstemmend zijn: Immers zijn de meeste niet overeen te brengen, indien zij niet tot algemeene voorschriften gebragt worden. Zoo verschillen zij, die in de kwaadaardige zenuwkoorts (*typhus*) den aandrang van het bloed trachten te verminderen, van hen, die door vlugtige prikkels de ziekelijk verhoogde opgewektheid meenen te kunnen onderdrukken. Doch men kan beide de bijzondere geneesontwerpen tot een algemeenen regel terug brengen, dat namelijk de onevenredige verspreiding der zenuwkracht moet geregeld en gewijzigd worden.

50.

Gelijk het algemeen geneesplan uit de ziekteteekenen ontworpen wordt, even zoo ontleenen ook de bijzondere geneesontwerpen hun bestaan uit de onderscheidene wijzen, op welken zich de ziekte bij iederen lijder voordoet. Maar er zijn ook eigenaardige aanwijzende redenen, die uit den bijzonderen toestand, in welken de ziekte bij dezen of genen mensch wordt waargenomen, ontspruiten. Zoo moet eene zenuwkoorts (*typhus*) bij hem, die zijnen leeftijd in wellust en buitensporigheden heeft doorgebragt, geheel anders behandeld

deld worden, als bij den zoodanigen, wiens gezondheid voor deze ziekte niets geleden had. De jicht vereischt bij de teedere en weekelijk levende vrouw geheel andere bijzondere geneesregelen, als bij den landman of voerman. Dienvolgens steunt eene volledige geneesaanwijzing (*indicatio perfecta*) niet alleen op algemeene (*indicantia universalia*), maar ook op bijzondere en door het ligchaam eigenaardig gewijzigde, aanwijzings-redenen (*individua indicantia*), alhoewel uit deze laatsten veeleer inachtnemingen en bijzonderheden voor het geneesplan, dan geneesontwerpen zelve worden afgeleid.

51.

Wat aanwijzings-redenen of gronden (*indicantia*) zijn, blijkt uit hetgeen wij bij de bepaling van het onderzoek der zieken (§. 19. en verv.) gezegd hebben. Tot eęn goed *therapeutisch* doeleinde moet dit onderzoek zoodanig geschieden, dat wij niet alleen de aanwezige en voorbijgegane ziekteverschijnselen waarnemen en in het oog houden, maar dat wij dezelven ook behoorlijk waardeeren, ten einde daaruit verklaard worde, hoedanig zij ontstaan zijn; in welk verband zij met den ziektevorm staan; welke deelen van het ligchaam oorspronkelijk lijden, en eindelijk, welke, naar waarschijnlijkheid, die afwijkingen zijn, waarvan de geheele ziektevorm afhangt. Dit zijn de voornaamste aanwijzings-redenen (*indicantia principalia*), die en door waarneming en door gevolgtrekkingen het bestaan verkrijgen. Door zich zelve zijn dus de ziekte-

 ver-

verschijnselen niet aanwijzend, dan voor zoo verre men door overpeinzing en gevolgtrekking tot derzelver oorsprong opklimt en acht geeft op alles, wat wij over de aanwijzing tegen de toevallen (*indicatio symptomatica*) gezegd hebben (§. 43.).

Ook verstrekken de uitwendige oorzaken niet tot aanwijzing, dan voor zoo verre de in het ligchaam plaats gehad hebbende veranderingen uit haar verklaard worden. Immers zal de warmtemaat, of de bedorvene gesteldheid der lucht, de geneesregelen niet eer aanwijzen, dan nadat de ligchaamsgesteldheid op eene eigenaardige wijze door haar is aangedaan. Doch de voorbeschikkende oorzaken kunnen, daar zij afwijkingen van den gezonden toestand des ligchaams zijn, allezins tot de aanwijzende redenen gerekend worden, alschoon uit dezelve meer bijzondere geneesplannen voortspruiten. Mogt de aard der ziekte op zich zelven niet zoodanig ontdekt worden, dat er eene geneesaanwijzing uit kan worden ontleend, dan moet men toevlugt nemen tot de afgelegene oorzaken (*causae remotiores*), wier gevolgen zeer veel ter verklaring der ziekte zelve bijdragen.

Te voren hebben wij reeds vermeld, dat ook de voorzeggingskunst (*prognosis*) tot de aanwijzing dienen kan (§. 9). Indien men ook door het waarschijnlijke ziekte-verloop en den ziekte-uitgang tot de geneesplannen zelve niet geraakt, zoo geven zij toch veranderingen en leidingen voor deze ontwerpen aan de hand, die in eene vol-

volkomene geneeswijze nooit mogen veronachtzaamd worden.

52.

Naardien het wezen der ziekte, en de wijze, op welke het ligchaam door de oorzaken is aangedaan, of het verband, waarin de toevallen tot den aaad der ziekte staan, niet altijd genoegzaam bekend is, zoo zijn de aanwijzende redenen (*indicantia*) meermalen onzeker, en somtijds slechts dezulken van de meeste toepassing, die op aannemelijke gissingen steunen. Alhoewel de Arts zijne waarde verhoogt, door naar zekerheid te streven, zoo mag hij evenwel haar niet met geweld vorderen, waar zeer vele dingen nog duister zijn. De bijzondere aanwijzende redenen (*indicantia particularia*), en die op waarnemingen gegrond zijn, komen gewoonlijk aannemelijker voor, dan de algemeene, die alleen uit de beschouwende Geneeskunde, of uit eene onvolkomen gevolgtrekking, of eindelijk uit onderstellingen ontleend zijn.

De waarschijnlijkheid (*probabilitas*) neemt toe en komt aan de zekerheid nader, wanneer in twee of meerdere ligchaamsgestellen hetzelfde geneesplan wordt aangewezen. Zulk eene overeenstemming is zeer wenschelijk, vermits onze pogingen daardoor eenige gewisheid verkrijgen.

53.

Indien de aanwijzings-reden eenen genoegzamen grond van aanwijzing bezit, dan wordt zij volkomen en volledig (*perfectum et completum indicans*) genoemd; is het geval omgekeerd, dan

 heet

heet zij onvolkomen en onvolledig (*imperfectum et incompletum*). De algemeene aanwijzing (*indicatio generalis*) heeft dikwerf een' genoegzamen grond in de eene of andere aanwijzende reden (*indicans*); doch niet altijd eene bijzondere aanwijzing. Want er wordt niet zelden aangewezen, dat onzuiverheden in de eerste wegen moeten ontlast worden, maar daarom worden er nog geebraakmiddelen gevorderd. Doch wanneer er meerdere aanwijzende redenen (*indicantia*) overeenkomen, alschoon elk op zich zelve niet volledig is, worden zij dit echter door hare zamenstemming. Dientengevolge wordt er een zeer naauwkeurig onderzoek vereischt, door hetwelk de ligchaamstoestand en deszelfs veranderingen behoorlijk gekend en de aanwijzings-redenen (*indicantia*) volledig worden.

54.

De meeste aanwijzings-redenen zijn voorwaardelijk; men moet ten minste acht geven op den staat der krachten, en dat er, zich geene toevallige hinderpalen in den weg stellen. Velen laten nogtans bijna geene uitzondering toe, maar vorderen, onaangezien het ligchaamsgestel, de aanwending van denzelfden regel. Zoo vordert de versterving (*sphacelus*), eenig lid verwoestende, de afzetting van het verstorvene deel.

Men moet hier echter onderscheid maken tusschen algemeene en bijzondere aanwijzingen (*ind. generales speciales*), omdat de eerste meestal aan geene, de laatste daarentegen geheel aan voorwaarden gebonden zijn. Eene zamengestelde (*comi-*

ta-

tata) tusschenpozende koorts vordert wel eene zeer spoedige opwekking der levenskrachten, doch, hetzij dit door middel van den koortsbast, hetzij op eene andere wijze geschiede, is geenzins hetzelfde, en wordt door een naauwkeuriger onderzoek bepaald.

55.

Waar de geaardheid der ziekte verborgen is, waar de uitwerkselen der oorzaken even duister zijn, als het verband der toevallen, waar ten minste de aanwijzende oorzaken (*indicantia*) aan zoovele voorwaarden gebonden schijnen te zijn, dat wij twijfelen waarheen ons te wenden en wat wij doen moeten, daar is het den kloekzinnigen Arts veroorloofd om proeven in het werk te stellen en zich door al, wat heilzaam en schadelijk is, in de behandeling te laten leiden (§. 3.). Dewijl zoodanige handeling nogtans zeer verwant is met die der kwakzalvers, zoo mag men hiervan dan eerst gebruik maken, als alle bronnen van aanwijzing zijn uitgeput. In nieuwe, alsmede in heerschende en volksziekten, heeft deze duisterheid der aanwijzings-redenen, of deze tegenstrijdige staat meermalen plaats, zoodat men hier alleenlijk, bekend met hetgeen heilzaam en schadelijk is, iets van dezen aard aanwenden kan.

56.

Tegenaanwijzings-gronden of — redenen (*contraindicantia*) zijn die toestanden van het zieke ligchaam, door welken de aanwending of aanwijzing van zekeren geneesregel verhinderd wordt. Er bestaan derhalve op zich zelven geene te-

tegenaanwijzende oorzaken, maar zij staan overal in betrekking met de aanwijzende redenen; ook is iedere aanwijzings-reden eene tegenaanwijzing voor alles, wat de behoorlijke bewerkstelliging van het vereischte in den weg staat.

57.

De tegenaanwijzings-redenen hebben even zoo vele verscheidenheden als de aanwijzende. Zij zijn zeker en onzeker; waar, en valsch, en ook aannemelijk (*probabilia*); volledig en onvolledig; algemeen, bijzonder, en *naar het gestel gewijzigd* (*individua*); aan voorwaarden of aan geene bepalingen onderworpen. De bijzondere en *individuele* zijn veel talrijker, dan de algemeene; want de algemeene aanwijzende redenen kunnen veilig en zeker zijn, terwijl de bijzondere, *individuele*, in het tegenovergesteld geval verkeeren (§ 50, 53).

Dienvolgens strekken de tegenaanwijzings-redenen daartoe, dat zij, ofschoon de algemeene aanwijzing onaangeroerd blijve, de bijzondere regelen doorzoeken, die des geneesheers handelingen bepalen, en, eene geschikte keuze van geneesmiddelen vorderen. De tegenaanwijzingen maken den Arts voorzigtig, en doen hem alles onderzoeken, wat dienstig kan zijn, zoowel tot de volledige kennis der ziekte als tot eene gepaste geneeswijze. Wie zich met dit onderzoek vlijtig bezig houdt, onderneemt niets onbezonnen en laat zich door geene schoolsche begrippen verstrikken; maar hij volgt met de grootste omzigtigheid een veilig en volledig geneesplan.

58.

58.

Zoodanige omzigtigheid is wel is waar prijselijk, en zeer belangrijke tegenaanwijzingen (*contraindicantia*) stellen de aanwijzingen wel buiten aanwending, evenwel misbruiken vreesachtige lieden de tegenaanwijzingen, indien zij zich, door bijzondere en individuele ligchaamsverschijnselen, of door de uitwerkselen van geneesmiddelen, van eene krachtdadige geneeswijze laten afschrikken. Zij doen dan niets, om den schijn te vermijden van den lijder naar het graf te hebben gesleept. Deze vrees, zoo onbetamelijke voor den man, die vrij denkt en handelt en den lijdenden moet te hulp komen, neemt meermalen uit gebrek aan wetenschap zijnen oorsprong. Want heeft men het verband en den aard der ziekelijke verschijnselen behoorlijk opgespoord, dan zal men veel mindere tegenaanwijzingen vinden, en sommige, die in den eersten opslag tegengesteld toeschijnen, vindt men, bij een meer grondig onderzoek in een verband, dat geenszins het geneesplan verhindert. Immers, wanneer men bij eene tusschenpoozende koorts onzuiverheden in de eerste wegen waarneemt, en niet terstond onderzoekt, in welk verband zij staan, dan zal men misschien van de ware aanwijzing worden teruggehouden, die door vezelversterkende middelen (*remidia tonica*) de maagzenuwen tracht op te wekken. Want als men de bron der onzuiverheden grondiger onderzoekt, dan zal men ondervinden, dat zij door het te lang aanhouden der tusschenpozende koorts ontstaan zijn, en dik-

dikwijls door de vezelversterkende geneeswijze (*methodus tonica*) alleen verdwijnen.

Het is ook de pligt van den kloeken Arts, om eerst de tegenaanwijzende redenen te verdrijven, voor hij aan de aanwijzende (*indicantia*) gehoorzaamt. Somtijds verbiedt de tegenaanwijzende reden de aanwending van zekere geneesmiddelen, maar in geenen deele het plan van genezing. In dit geval verandere men alleen de geneesmiddelen, en late het geneesontwerp hetzelfde.

59.

Tevens strijden ook velerlei ligchaamsgesteldheden, hetzij tegen de aanwijzende redenen, hetzij tegen de aanwijzingen, hetzij, en wel het meest, tegen de aangewezene middelen: de kindsheid of grijsheid, omstandigheden aan de vrouwelijke kunne eigen, als de zwangerschap, de vloeijing der maanstonden, of de tijd op welken zij geen plaats meer hebben, de levenswijs en de gesteldheid der vaste deelen, *idiosynkrasiën*, en gewoonte, beletten somwijlen de aanwending van geneesmiddelen, zonder dat het geneesontwerp zelve daarom eenige verandering behoeft.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

OVER DE AANGEWEZENE MIDDELEN.

(*Indicata*).

60.

Aangewezene dingen noemt men alle hulpmidde-

delen der kunst, die, ter daarstelling van heilzame veranderingen, door het geneesontwerp geëischt worden. Naardien echter de verscheidenheid der geneesmiddelen groot is, zoo is het er verre van af, dat men alleen met eigenlijk gezegde geneesmiddelen het doel bereikt, en dienvolgens mogen ook de zielsaandoeningen en de krachten, de levenswijze, de lucht, en alles wat den mensch omgeeft, en op onderscheidene wijze het ligchaam aandoet, tot de aangewezene of hulpmiddelen gerekend worden.

§. 61.

Het is van het grootste belang, om den eetregel en den invloed der dingen, die den zieke omgeven, niet te veronachtzamen, vermits de geneesmiddelen meermalen vruchteloos blijven, of een geheel onverwacht, ja zelfs een verkeerd gevolg hebben, zoo de eetregel dezelve niet gunstig is; terwijl somtijds ook de leefregel alleen tot de genezing van ziekten voldoende is. Dit heeft niet alleen plaats in ligte haastige ziekten, welke de kracht der natuur dikwerf, onder het geleide van een' geschikten eetregel, alleen geneest (§. 4. 24. en verv.); maar het verdient in velerlei langdurige gebreken verwondering, hoeveel de verandering van den leef- en eetregel, het reizen, het wonen op gezonde plaatsen, tot herstelling der gezondheid bijdragen. De Arts moet zich alzoo voor de dwaling wachten, dat elke ziekte alleen door de middelen, die bij den artsenijmenger worden gereed gemaakt, zou moeten verdreven worden; in weerwil zelfs van de vooringenomene

meeningen van het volk, dat somtijds den Arts van werkeloosheid of nalatigheid beschuldigt, indien hij niet onderscheidene drankjes, poeijers, pillen en zalven uit de winkels ten gebruike voorschrijft.

62.

Er is een andere regel, die van niet minder gewigt is. De geneesmiddelen, zoo zij om eenige reden worden aangewezen, moeten zoo uitgekozen worden, dat men eene verklaring van hunne werking kan geven. Zoo mag niets worden voorgeschreven, wat overtollig en waarvan de uitwerking twijfelachtig is, of zelfs groote nadeelen kan aanbrengen. Men moet zich in het bijzonder op eenvoudigheid toeleggen, en niet meer geneesmiddelen verbinden of gelijktijdig aanwenden, dan de zamengestelde aard der ziekte en de zamenwerking der geneesmiddelen vorderen. Immers hoe meer middelen men vermengt, des te minder zal men de werking van ieder in het bijzonder vermogen te verklaren.

Wordt de keuze vrijgelaten tusschen uitheemsche en inlandsche, tusschen nieuwe of reeds lang bekende geneesmiddelen, dan moet men niet, om aan de gewoonten van onzen tijd te gehoorzamen, aan uitheemsche of nieuwe middelen de voorkeur geven. Nieuwe geneesmiddelen moet men eerst in openbare ziekenhuizen beproeven en zich van derzelver kracht verzekeren, voordat zij in de bijzondere praktijk gebruikt worden. Het is verachtelijk, zich te beroemen, dat men elke nieuwe geneeswijze in het werk stelt en altijd nieuwe ge-

nees-

neesmiddelen voorschrijft; meestal ontspruit dit uit gebrek aan grondige kennis. En ofschoon men de uitheemsche geneesmiddelen niet missen kan, moet men zich toch van derzelver gebruik onthouden, indien de inlandsche minder kostbaar en evenwel van dezelfde uitwerking zijn. Immers, het is onze pligt om groote onkosten voor den lijder te besparen.

63.

De geneesheer moet zoodanig op de uitwerkselen der geneesmiddelen in het ligchaam letten, dat hij, niet verblind door te veel op de deelen acht te geven of door vooroordeelen, de natuur der bewerktuiging veronachzaamt. De drieledige wijze, op welke de uitwendige dingen het dierlijk ligchaam aandoen, namelijk de werktuigelijke (*mechanica*), de natuur-scheikunstige (*physico-chemica*) en de krachtuitende (*dynamica*) wijze, moet de Arts steeds voor oogen hebben, op dat hij zich de onmiddellijke uitwerking van elk geneesmiddel duidelijk wete voor te stellen. Niet minder lette hij op de medegevoeligheid van alle deelen, en inzonderheid op de zamenstemmende en tegengestelde werking der *centraal*- werktuigen, ten einde hij de ziekte van het eene naar het andere deel leiden kan, en van meer gewigtige tot minder belangrijke deelen kan overbrengen.

64.

Het is van meer belang te weten, wat de werking der geneesmiddelen zij, dan hoe dezelve plaats hebbe, alhoewel men over de kennis van het laatste niet geheel hopeloos zijn moet. Niettegenstaande het

nog niet is uitgemaakt, hoedanig het dierlijk ligchaam door het kwikzilver wordt aangedaan, zoo zijn wij toch overtuigd, dat de opslorpende en haarvaten op eene bijzondere en eigenaardige wijze door hetzelve worden geprikkeld; er staat voor den Arts een zeer ruim veld van waarnemingen en nasporingen open, door welken hij het onderscheid der uitwerkselen, welken dit en dergelijke middelen voortbrengen, kan trachten te weten te komen. Het betaamt iederen geneesheer, om zich door waarneming, gesteund van de wetenschap en bespiegeling, hierin te oefenen. En heeft men in dit gedeelte der geneeskunde de vereischte ondervinding verkregen, dan zal men zeer vele dwalingen en gelegenheden tot woordenstrijd vermijden, die steeds over de werkingswijze der geneesmiddelen zullen plaats hebben.

65.

Bij het toedienen van geneesmiddelen geve de Arts omzigtig acht op het onderscheid der bijzondere ligchaamsgestellen, op het verschil der deelen, op welken de middelen worden aangewend, op de groote verscheidenheid der gedaanten, onder welke men dezelven voorschrijft, op het verschil der giften, waar uit een aanmerkelijk verschil in de uitwerkselen ontstaat, en eindelijk ook op andere dingen, die den lijder omgeven, en in het wijzigen van de werkingen der geneesmiddelen van grooten invloed zijn. Dit een en ander verschaft wederom der waarnemingen en bespiegelingen eene zeer overvloedige gelegenheid ter oefening.

66.

66.

Eindelijk herinneren wij, dat de krachten en geneigdheden der ziel, in het voortbrengen en genezen van ziekten een groot aandeel hebben. Deswegens moet de Arts het gemoed des lijders behoorlijk leiden, en alle aandoeningen en geneigdheden der ziel opmerken. Dienvolgens poge hij door achtbaarheid, vriendelijkheid, kennis, welbespraaktheid (ευεπία) en door anderen hoedanigheden den lijder te behagen en deszelfs vertrouwen te winnen. Dan moet hij zorgen, dat de omstanders, en de overige dingen die den lijder omringen, zoo zij al voor hem niet aangenaam kunnen zijn, geenszins eenige onaangenaamheden voor denzelven te weeg brengen. Eindelijk moet hij aandoeningen opwekken, die eenig nut belooven, en de zoodanige matigen, die eenig onheil schijnen te zullen aanbrengen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

OVER HET VERSCHIL DER AANWIJZINGEN IN HET ALGEMEEN.

67.

Dewijl zich het leven op eene drievoudige wijze openbaart, namelijk door het herstellingsvermogen (*reproductio*), door de prikkelbaarheid (*irritabilitas*), en door de gevoeligheid (*vis sensifera*), en men de eerste zitplaats der ziekten in de stelsels zoeken moet, uit welke deze verschijnselen van het leven voortspruiten, zoo

 kun-

kunnen de geneesontwerpen gevoegelijk in het algemeen verdeeld worden, naar gelang deze of gene verrigting oorspronkelijk en onmiddellijk lijdt; hierdoor ontkennen wij echter geenszins, dat in zamengestelde ziekten de belemmeringen van die verrigtingen op het naauwst verbonden en als in een gesmolten zijn.

Is ons dienvolgens, na de beschouwing der ziekteteekenen, den ziekelijken staat des ligchaams of de aanwijzende reden (*indicans* § 49) bekend, dan onderzoeke men tot welk der genoemde stelsels het lijdende deel behoort, of welke kracht of verrigting van dit deel onmiddellijk is aangegrepen, hoedanig de andere hoogere krachten door deze aandoening lijden, of op welke wijze de overige verrigtingen gestoord zijn, ten einde de geneesaanwijzing van eenen goeden uitslag zij. Heeft dit onderzoek naar den eisch plaats gehad, dan zie men, of de hoofdreden van aanwijzing (*indicans*) nog van toepassing blijft, omdat alles behoorlijk met elkander moet overeenstemmen: dan wel, of zij ook wegens de verschillende hoedanigheden der andere verrigtingen moet veranderd worden. Zoo zal men, bij de behandeling eener uitgestrekte zweer, de zitplaats derzelve wel in het herstellingsvermogen zoeken, maar men moet gelijktijdig ook op den toestand der prikkelbaarheid en gevoeligheid acht geven, opdat er eene geschikte geneesaanwijzing gevormd worde, waarvan eenen goeden uitslag te hopen is.

I.

I.

GENEESAANWIJZINGEN IN ZIEKTEN VAN HET HERSTELLINGSVERMOGEN (*morbi functionis reproductivae*).

68.

Nademaal zich het voedende of plantenleven (*vita vegetativa*) inzonderheid door vorming, groei, afscheiding en hervoortbrenging der verlorene deelen aan den dag legt, en de grondoorzaak der vormdrift aan de wet van het algemeene leven, die in ieder ligchaam anders is, moet worden toegeschreven, zoo ontspruiten de ziekten der vorming uit eene ontsteltenis of afwijking der vormdrift van hare algemeene wet. Dienvolgens strekt zoowel deze algemeene wet als het plan van genezing tot de wijziging en verandering dezer vormdrift, opdat zij tot haren gezonden staat terugkeere. Maar dewijl de vormdrift in hare werking den vorm der aangrenzende deelen volgt, zoo kan dit zonder de herstelling van dezen niet geschieden. Dewijl echter in de afscheidingen, tot de vorming noodzakelijk, eene krachtdadige gevoeligheid (*vis sensifera*) bij het meer volmaakte dier vereischt wordt, zoo komt de verandering van den vorm, die door de kunst wordt bewerkt, doorgaans neder op de wijziging der gevoeligheid, die noch gezonken, noch te zeer verhoogd moet zijn. Hierbij komt de juiste herstelling der evenredigheid, die tusschen de af- en aanstooting het midden houdt, en de verandering van de vochten en van die zelfstandigheden

vereischt, uit welke de deelen des ligchaams gevormd worden.

69.

Uit het gezegde leiden wij, voor ziekten, uit eene onregelmatige hervoortbrenging ontstaan, de volgende en voornaamste geneesregelen af.

1) De gezonde plaatsing, zamenhang en verbinding der aangedane deelen moet hersteld worden, op dat de daarvan afhangende vorming weder geregeld geschiede.

2) Ten einde de afscheidingen weder regelmatig plaats hebben, moeten de afwijkingen der gevoeligheid, inzonderheid hare onevenredige verspreiding verbeterd worden.

3) De gesteldheid der vochten zuivert men, door vreemde stoffen, zoo zij aanwezig zijn, te verwijderen: de ontwikkeling van smetstoffen (*miasmata et contagia*), die voor de voeding en de herstelling zoo zeer vijandelijk zijn, moet men verhinderen en matigen. Dit geschiedt zelden onmiddellijk, als b. v. in de venerische besmetting en met smetstoffen van kwaadaardige koortsen; meestal kan men deze smet- en rotstoffen niet anders vernietigen, dan door eene geschikte behandeling der ziekte zelve.

II.

AANWIJZINGEN IN ZIEKTEN DER PRIKKELBAARHEID.

70.

Daar de prikkelbaarheid, of de kracht van uitzetting en zamentrekking in eene tegengestelde wer-

werking bestaat, en derzelver stoffelijke hoedanigheid een strijd der *polarische* hoofdstoffen is, zoo bestaat hier voornamelijk de genezing in de herstelling der ziekelijke werking van de tegengestelde krachten en in de wijziging der *polarische* hoofdstoffen. Dewijl men nogtans geene heilzame verandering in de *polarische* hoofdstoffen kan te weeg brengen, noch de vereischte evenredigheid herstellen kan, zonder het hervoortbrengingsvermogen verbeterd te hebben, en eindelijk er zonder de werking der gevoeligheid geene prikkelbaarheid bestaat, zoo blijkt duidelijk, dat de genezing dezer ziekelijke afwijkingen niet dan middelijk, dat is, door de herstelling van andere verrigtingen, plaats grijpt.

71.

Derhalve moet men, ter herstelling van het evenwigt der tegenwerkende krachten, en der regelmatige bewegingen, de volgende regelen in acht nemen.

1) Moet de beweging van het bloed geregeld worden, opdat het evenwigt tusschen de slagaderen en aderen, en tusschen de vaten en de edele werktuigen tot den regelmatigen toestand terugkeere. Want hoeveel de voortstuwing van het bloed bijdraagt, tot de vereischte doorzweeting, die, na iedere beweging inwendig in de spiervezelen, plaats heeft, wordt in onze natuurkunde van den mensch genoegzaam geleerd.

Men voldoet aan dezen regel, door bloedontlastingen, door het versnellen van den vertraagden loop des bloeds, of door hetzelve naar eene an-

andere plaats af te leiden. Deze versnelling, beweging of leiding van deszelfs onregelmatigen loop nu, geschiedt of onmiddellijk, of door zoodanige verandering in de zenuwen, die het slagadergestel takken geven, te veroorzaken, dat de gevoeligheid afneemt en de wederwerking wordt opgewekt.

2) Moet de voeding gewijzigd én tot den gezonden staat worden teruggebragt, opdat de afscheiding in de spiervezelen en de tegenwerking van dezen hersteld worde. Zoo vereischen zwakte der spiervezelen even als krampen een ligt verteerbaar voedsel, en zoodanige geneesmiddelen, welke de spijsvertering bevorderen.

3) Moeten alle vreemde prikkels, welke het evenwigt der hoogere krachten verbreken, als een besmettende dampkring, bedorvene vochten, smet- en rotstoffen verwijderd, beperkt of zoodanig gewijzigd worden, dat zij de prikkelbaarheid niet kunnen benadeelen.

4) Komt het er zeer op aan, om onmiddellijk op de zenuwkracht (*momentum sensiferum*) der prikkelbare deelen te werken, ten einde het evenwigt van de krachtuiting dier deelen en de regelmatige toestand der tegenwerking (*antithesis*) hersteld worde. Dit geschiedt doorgaans door specifieke geneesmiddelen, wier uitwerking door het gebruik gestaafd is.

III.

AANWIJZINGEN IN ZIEKTEN DER GEVOELIGHEID (*vis sensifera*).

72.

Naärdien de gevoeligheid, zoowel in de opneming der onderscheidene uitwendige prikkels, als in de heerschappij, die zij over de bewegingen en afscheidingen uitoefent, eenheid uitdrukt, zoo bepalen zich de aanwijzingen in het gemeen tot de afwijkingen van deze eenheid, of tot de stoornissen van de kracht, door middel van welke wij de verscheidene indrukken en uitwendige prikkels met ons vereenigen en ontvangen, door welke wij gevoelen, dat wij een op zich zelf staand en onafhankelijk wezen zijn, en vrijelijk handelen; eindelijk door welke de bewegingen en afscheidingen naar dezelfde vastgestelde orde volbragt worden.

73.

Ter genezing van deze afwijkingen van het zenuwvermogen, of der gevoeligheid, moeten de volgende regels in acht worden genomen.

1) Onderzoeke men of de prikkelbaarheid of de gevoeligheid van deze kracht onmiddellijk beleedigd is, en op welk eene wijze? Immers weten wij, bijaldien de prikkelbaarheid verzwakt is, dat de gevoeligheid verhoogd en gestoord wordt, en dat vele geneesmiddelen zulke uitwerkselen te weeg brengen, dat zij de gevoeligheid verzwakken, terwijl zij de prikkelbaarheid verhoogen, en deze laatste verdooven, zoo zij de eerste doen toenemen.

2) Is er eene ongelijkmatige verspreiding, vooral van het organische gevoel (*sensus organicus*) in het zenuwknoopenstelsel voorhanden, 't geen meestal bij de belemmerde opneming der zenuwkracht plaats heeft, dan moet men de wegen openen, door welke de overvloedige hoeveelheid der onweegbare stoffen kan verwijderd worden. Vermits ook de voeding veel bijdraagt, tot het behoorlijk besteden en opnemen der zenuwkracht, zoo is het in langdurige ziekten zeer nuttig, om door een geschikt voedsel, ligchaamsoefening en het genieten eener zuivere lucht de voeding te bevorderen.

3) Lijden de hoogere krachten der gevoeligheid, dan herstelle men eerst het evenwigt tusschen dezelve en het *organische* gevoel, van welks stoornissen vele, zoo niet de meeste ziekten van den geest afhangen. Heeft men b. v. de onregelmatige werkingen van het *organische* gevoel tot bedaren gebragt, dan herleven dikwijls de hoogere zielsverrigtingen en de inwendige zinnen weder.

4) Vermits het herstellingsvermogen, alschoon door de gevoeligheid geregeerd wordende, wederkeerig op haar wederwerkt, en dit zelfs door de plaatselijke voeding der zenuwen blijkbaar wordt, zoo is het in alle soortgelijke ziekten hoogst belangrijk om de beweging van het bloed en van de vochten, alsmede de afscheidingen naar vereisch te wijzigen. Dienvolgens moet dit geneesplan ook op de ontwikkelings-tijdperken worden toegepast, in welke meerendeels de verspreiding der zenuwkracht gestoord is.

5) Eindelijk moet men op die prikkels acht geven,

ven, welke de ziel onmiddellijk aandoen. Stoornissen en eene te groote inspanning der ziel, door welke de ziekten van den geest worden voortgebragt regele en wijzige men, ten einde de zielskrachten ongestoord blijven.

74.

Hoewel dit algemeene onderscheid der aanwijzingen wel wezenlijk is, zoo levert nogtans hetzelve geen rigtsnoer op, waarnaar men zich in de verdeeling gedragen kan. Want de medewerking van alle verrigtingen met ieder werktuig gedoogt dit niet. Daarenboven bestaan er nog zoo vele geneesplannen, die wel eenigermate hier onder begrepen zijn, maar die, afzonderlijk behandeld, voor de praktijk nuttig zijn. Eindelijk zijn ook de geneesmiddelen hiervoor niet geschikt, nademaal het bewezen is, dat er veel onzekers en willekeurigs bestaat omtrent hetgeen over de verhouding tusschen de *polarische* grondstoffen in de geneesmiddelen voorhanden, en de *polarische* grondstoffen onzer werktuigen wordt voorgedragen.

75.

Beter is het alzoo om de geneesontwerpen te onderscheiden naar de ziekelijke afwijkingen of stoornissen, die onder de zinnen vallen. En zulk eene onderscheiding of verdeeling is veiliger dan alle andere, omdat zij op zigtbare gronden rust, en alzoo vrij van achterhalingen is. Ik meen namelijk, dat de geneeswijzen moeten verdeeld worden, naarmate de stoornissen in de vaste of in de vloeibare deelen tevens zigtbaar zijn. De

vas-

vaste deelen vereischen dan eerst eene geneeskundige behandeling, als zij in het levend ligchaam worden verondersteld. Want niet levende ligchamen kan men niet genezen. Pogen wij alzoo den zamenhang der vaste deelen te vermeerderen of te verminderen, dan kan het in den eigenlijken zin geene genezing genoemd worden, maar alleen eene voorbereiding tot dezelve, ten zij men wil beweren, dat deze afwijkingen in het levend ligchaam anders plaats hebben, dan in een niet levend ligchaam. De geneeskundige behandelingen echter, welke de vloeibare deelen ten doel hebben, kunnen zich niet eenvoudiglijk en uitsluitend tot dezelve bepalen, maar vermits de ziekten der vochten van den ongezonden staat der vaste deelen afhangen, zoo genezen wij dezen ook gelijktijdig, als wij den staat der vochten trachten te herstellen.

BIJZONDERE REGELEN

Eerste Afdeeling.

OVER DE VERANDERING VAN DEN ZAMENHANG DER VASTE DEELEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

OVER DE ZAMENTREKKENDE GENEESWIJZE (*methodus adstringens.*)

a. *Werkingswijze.*

77.

De vastheid van eenig deel wordt vermeerderd, wanneer deszelfs zamenhang en veerkracht door de zamendringing der deeltjes toeneemt; dit kan echter zonder de uitdrijving der vloeibare deeltjes, die er zich toevallig tusschen bevinden, niet geschieden. Op deze wijze derhalve worden de meer zamengedrongen vaste deelen drooger, de scheiding der afgelegene bestanddeelen wordt verhinderd, de verrotting afgeweerd en de weerstandbiedende kracht en sterkte verhoogd. Dit nu gebeurt gewoonlijk bij de bereiding van het leder, hetwelk men doorgaans zoodanig door middel van zamentrekkende en met looistof bezwangerde basten in digtheid doet toenemen, dat de

de looistof de dierlijke gelei neêrploft en stremmen doet. Deze werking kan men in het dierlijk ligchaam als bloot *physiek* beschouwen, zoo wij dezelve slechts niet als de hoofdzakelijke en eenige werking beschouwen: de uitwerking der zamentrekkende middelen toch, wordt door de levenskracht, de medegevoeligheid en de zamenstemming der deelen veranderd en gewijzigd.

78.

Dat de vermeerdering van zamenhang der vaste deelen, door de levenskracht gewijzigd wordt, blijkt zelfs daaruit, dat zich de zamentrekkende werking tot afgelegene deelen uitstrekt: de aangewende geneesmiddelen komen hier in geene onmiddelijke aanraking met die deelen; want het is niet waarschijnlijk, dat zij de bloedmassa onveranderd kunnen doorgaan. Ook doordien deze werking dikwijls op afgelegene deelen binnen eene korte tijdruimte plaats heeft, en zelfs de minste hoeveelheid van zoodanige geneesmiddelen genoegzaam is, om die uitwerking op verwijderde deelen te doen ontstaan. Wij hebben dus redenen genoeg, om deze in het oogloopende werking uit het medegevoelig verband der deelen met afgelegene plaatsen te verklaren. Hieruit blijkt ook, dat de levenskrachten door deze geneeswijze wezenlijk veranderd worden.

79.

Onderzoeken wij nu, welke deze verandering zij. Vermits er tot den voortgang der verrigtingen en tot het weerstandbiedende vermogen een' geschikten zamenhang der deelen gevorderd wordt,

zoo

zoo is het klaarblijkelijk, dat de sterkte der levenskracht in deelen, die te voren slap waren, door de vermeerdering van den zamenhang toeneemt. Derhalve verstrekt een zamentrekkend geneesmiddel tot een aanmerkelijk hulpmiddel voor de versterkende en tonische geneeswijze, hetwelk ons de natuur ook geleerd heeft, daar zij in de allersterkste tonische geneesmiddelen, b. v. in den koortsbast, zamentrekkende met andere, bittere, versterkende, *extractief* deeltjes vereenigd heeft.

Deze zamentrekkende werking is voor de kunst echter niet zonder grenzen. Want indien deelen, van eenen geschikten zamenhang voorzien, nog meer worden zamengedrongen, dan moet noodzakelijk die beweegbaarheid der deelen verloren gaan, welke door eene evenredige betrekking tusschen de vloeibare en vaste deelen wordt daargesteld: vandaar, dat het deel nu gewoonlijk verstijft, niet gemakkelijk meer aan de prikkels gehoorzaamt, en dat het onbewegelijk wordt. Hieruit ziet men het misbruik der zamentrekkende middelen.

Is de zamenhang minder, maar zijn de deelen daarbij gespannen, dan begrijpt men ligtelijk, dat hier de verlorene sterkte door zamentrekking niet ligt hersteld wordt, maar veeleer de spanning daardoor zoude toenemen, terwijl ook de reeds opgewekte gevoeligheid nog meer zoude worden in beweging gebragt, en de ziekelijke staat nog zoude verergeren. Maar wanneer, gelijk gewoonlijk geschiedt, een deel gespannen is daar de an-

de-

deren verslapt en verflenst zijn, dan kan de zamentrekking, wegens de ongelijke verspreiding der krachten, nuttig zijn, indien zij maar voorzigtig wordt te weeg gebragt, en men met zorgvuldigheid zoodanige geneesmiddelen daartoe aanwendt, welke zonder schade den zamenhang der werktuigen kunnen verhoogen.

80.

De werking der zamentrekkende geneeswijze op de vloeibare deelen neemt haren oorsprong uit de verandering, die de vaste deelen daarbij ondergaan. Wel is waar, de dierlijke gelei stremt door deze middelen, en de vaste deelen worden digter, harder en meer zamengedrongen; maar er ontstaan meerdere uitwerkselen, die uit de verhoogde sterkte moeten verklaard worden. De *cruor* des bloeds neemt in roodheid toe, ten gevolge van de opgewekte kracht, en de wederwerking der vaten op het bloed. De verrotting wordt afgeweerd, zoowel wegens deze zelfde redenen, als door de stremming en neerploffing der dierlijke lijm.

Ook wordt de beweging der vochten door haar veranderd; want zoo derzelver beweging in de verslapte vaten vertraagd is, en er verstoppingen ontstaan zijn, dan worden deze opgelost, de beweging wordt versneld en de kliergezwellen verdeeld. Hebben er, wegens dezelfde oorzaken, vloeijingen plaats, dan worden deze gestremd; zijn er natuurlijke ontlastingen onderdrukt, dan worden dezelve weer hersteld.

b. *Aanwijzende redenen.*
(Indicantia).

81.

De zamentrekkende geneeswijs wordt dienvolgens over het algemeen aangewezen in slapheid of bij een' zoodanigen ziekelijken zamenhang, welke met verlies van veêrkracht, met gevoelloosheid, verminderde prikkelbaarheid en trage bewegingen verbonden is.

De teedere vezel nu vereischt dan eerst de zamentrekkende geneeswijs, als zij pas ontstaan en met passieve weiachtige ophoopingen vereenigd is. Eene weiachtige keelontsteking (*angina serosa*), in verband met eene zuchtige zwelling der huig, wordt door den aluin, eene waterbreuk door de zwavelzure zink (*sulphas zinci*) genezen. Verder is deze geneeswijze ook heilzaam in zoodanige ophoopingen (*congestiones*), die met eene teedere vezel en pijnen gepaard gaan, waarbij de vaten verwijd en uitgezet, en vochten in het celweefsel uitgestort zijn.

82.

Om meer in bijzonderheden te treden, vereischen inzonderheid de *organische* gebreken deze geneeswijze: vooral ontwrichtingen, ten gevolge van slapte der gewrichten en van den beursband, gelijk men ze somtijds bij kwaadsappige en zwakke kinderen aantreft; ook uitzakkingen van den endeldarm, door verslapping van de sluitspier, en uitzakkingen van de scheede uit te hevigen witten vloed, of door te gewelddadige verlossingen daargesteld;

verder breuken, die in den kindschen leeftijd, door eene weekelijke, zittende en verzwakkende levenswijze worden geboren; eindelijk worden slagader- en aderbreuken, die aan verzwakkende oorzaken moeten worden toegeschreven, dikwijls door plaatselijke zamentrekkende middelen genezen.

83.

Passieve ophoopingen, die zich voornamelijk door vloeijingen en gezwellen aan den dag leggen, en met scheuringen van vaten verbonden zijn, vereischen de zamentrekkende geneesmiddelen, vooral, indien zij van uitwendige oorzaken of van eene langdurige slapte haar ontstaan verkrijgen. Een bloedvliet, na het trekken van een' tand, bloedvloeijingen uit de baarmoeder bij vrouwen, die reeds lang aan den witten vloed geleden hebben; de witte vloed zelf, als die met ongevoeligheid en slapheid der deelen gepaard gaat; nadruipers bij mannen, die alleen door gevoelloosheid van de kliertjes en schuitwijze groef wordt onderhouden; een langdurige *colliquative* buikloop, een slepende roode loop, die zonder hevige pijnen voortduurt; een sterke speekselvloed ten gevolge der kwikkuur of door enkele zwakheid voortgebragt; *scrofuleuse* leepoogigheid, en de pisvloed (*diabetes*), uit verslapping of werkeloosheid der nieren ontstaan. Al deze gebreken worden door eene gepaste zamentrekkende geneeswijze bestreden.

84.

Langdurige slepende ontstekingen, die zich bepaal-

paaldelijk op de klieren hebben geworpen, of van klierziekte en scheurbuik afhangen, verdrijft men dikwijls gelukkig door zamentrekkende geneesmiddelen; b. v. de *scrofuleuze* oogontsteking. *Scrofuleuze*, scheurbuikige, en door de kwikkuur ontstane zweren, gelijk ook alle zoodanige, welke met ongevoelige, slappe randen, spons- en zuchtachtige zwellingen omgeven zijn, wijken of voor het gebruik van zamentrekkende middelen, of brengen ten minste daarna eenen weldadigen etter voort. Slepende huiduitslagen, als schurft, haarworm, vlechten enz., vereischen somtijds deze geneeswijze, en wel als de huidziekte uit eene slepende ongevoeligheid en slapheid ontstaan is. De gedeeltelijke versterving, waar de omringende deelen ongevoelig zijn, en de gevoeligheid zeer afgenomen is, wordt zoms allergelukkigst door zamentrekkende middelen genezen.

c. *Tegenaanwijzingen.* (*Contraindicantia*).

85.

De zamentrekkende geneeswijze mag geen plaats hebben in eenen vergevorderden en grijzen leeftijd, vermits de vaste deelen hier reeds uit zich zelve beginnen te verstijven, welke verstijving door zamentrekkende middelen nog meer zoude bevorderd worden. Van daar, dat in eene jichtachtige gesteldheid bij oude lieden zoodanige geneesmiddelen, welke de maag, door de zamentrekking harer vezelen, versterken, met omzigtigheid moeten toegediend, of volkomen buiten

ten gebruik gesteld worden. De zamentrekkende middelen zijn ook nadeelig in verhardingen of langdurige verstoppingen, die reeds lang bestaan hebben, of met vermeerderden aandrang van vochten naar deze deelen verbonden zijn. Voor eerst omdat de vochten die lang stil gestaan hebben, tot ontaarding overhellen, en deze nog door den prikkel der zamentrekkende middelen zoude verergerd worden; ten anderen, dewijl die vaten gewoonlijk verharden, welke reeds eenigen tijd met verstoppingen behebd waren.

86.

Over het algemeen wordt almede de zamentrekkende geneeswijze niet verdragen, als de deelen teeder, gespannen, pijnlijk zijn, en door krampen gekweld worden. Zij mag nooit in het raauwe tijdperk van haastige ziekten, of zelfs in dat van vloeijingen worden aangewend, doordien de te hevige opwekkingen en de somtijds blijkbare prikkels haar verbieden. Men moet de stoffelijke prikkels verwijderd hebben, eer men tot deze geneeswijze overgaat. In alle gevallen, waar men verstoppingen in en ongevoeligheid van de buikvaten met *hysterische* weekelijkheid en krampen aantreft, mag deze geneesmethode slechts omzigtig, of in het geheel niet aangewend worden. Iedere ontsteking, die met pijnen verbonden, en waarbij de vezel gespannen is, duldt nimmer deze behandeling; dit zelfde is toepasselijk op zweren, die toevallig met eene uitteringskoorts vereenigd, of van gespannen, pijnlijke randen omgeven zijn, of dezulken, die hebbelijk geworden zijn, en

om

nu tot zuiverende werktuigen dienen, door welken eene in het ligchaam teruggeblevene stof wordt afgescheiden. Men heeft dikwijls waargenomen, dat eene ongepaste opdrooging van soortgelijke zweren eene reeks van gevaarlijke toevallen opleverde.

87.

Alle vloeijingen en vochtsophoopingen, die uit algemeen verhoogde beweging der vaten (*urgasmus*) of koorts voortkomen of onderhouden worden, verbieden de zamentrekkende behandeling. Want zij brengt hier niets te weeg, dan eene te groote en zeer schadelijke prikkeling; men wachtte zich alzoo inzonderheid voor deze kuur, zoo menigmaal men koorts met eenen buikloop of bloedvloeijing uit de baarmoeder aantreft. Men moet hier vlijtig op den algemeenen ziektestaat acht geven, ten einde de prikkels, die aanwezig zijn mogten, verwijderd worden, of de koorts, ingeval die bestaat, door eene gepaste kuur worden tegen gegaan, en wel zoo lang, tot men met den ziektetoestand zoo verre gevorderd is, dat men van deze geneeswijze kan gebruik maken.

d. *Aangewezene middelen.* (*Indicata.*)

88.

De middelen, die tot deze geneeswijs vereischt worden, zijn van eenen onderscheiden aard; de les is hoogst belangrijk, dat men in het kiezen van zamentrekkende middelen zeer omzigtig zijn

moet: immers waar zuren te pas komen, zijn somtijds de zamentrekkende middelen uit het plantenrijk niet aangewezen; waar het kalkwater heilzaam is, daar werken somtijds de loodbereidingen nadeelig. De zamentrekkende middelen kunnen echter gevoegelijk verdeeld worden in de zoodanigen, die het ligchaam alleen op een zuiver werktuigelijke wijze aandoen, en in de zulken, welke op eene *physisch-organische* of op eene *chemisch-dynamische wijze* werken.

89.

Onder de zuiver werktuigelijke middelen moet vooreerst de drukking gerekend worden, door middel van schroefverbanden, die men tourniketten (*torcularia*) noemt; verder door doeken, pluksel (*linteum carptum*), kaarsjes, steekwieken (*turundae*), plukselbollen, drukdoeken, trapswijs aangelegde compressen, tusschen welke men somtijds looden platen, of een stuk koper geld voegt, om hun drukkend vermogen te versterken. Het is over bekend, dat de slagaderbreuken (*aneurismata*) meermalen door *tourniketten* of eene aanhoudende drukking van looden platen genezen worden; alsmede, dat aderspatten (*varices*), die het gevolg van zwakte der vaten zijn, voor eene lang onderhoudene en sterke inwikkeling van het deel wijken. Algemeen in gebruik zijn de breukbanden (περιζωμάτα) aan welken eene pop of kussentje bevestigd is, dat, na de terugbrenging der uitgezakte deelen, den buikring moet zamendrukken. In zuchtgezwellen en gevolgen van verwondingen en kneuzin-

zingen, als bloedvlekken en uitstortingen van vocht in het celweefsel, prijst men met regt het gebruik van verbanden aan, die de deelen naauw omsluiten. Zuchtige en pijpzweren worden door rondgaande en behoorlijk zamensnoerende verbanden genezen, doordien zij derzelver wanden in aanraking brengen en eindelijk doen zamengroeijen. Op deze wijze geraakt men ook gelukkig tot de genezing van langdurige en slappe zweren, vooral aan de beenen, door middel van sterk aangehaalde verbanden, met aanwending van looden platen, en door naauw sluitende rijgkousen. Zoo verkrijgt ook de *methode* van BAYNTON, om verouderde zweeren met kleefpleisters te genezen, voornamelijk door de voortdurende drukking hare waardij.

90.

Een werktuiglijk middel van eenen anderen aard is de wrijving (*frictio*), door welke niet alleen de zamenhang veranderd wordt, maar ook de zenuwen en prikkelbare deelen, door de zachte schuring, worden opgewekt. Om die redenen maakten de voortreffelijkste der Ouden van wrijvingen gebruik. Zoo zegt reeds HIPPOCRATES, dat door de wrijving het vleesch versterkt wordt en groeit (*). En ASCLEPIADES, die deze geneeswijze 't allersterkst aanbeveelt, leert dat men van de wrijving gebruik moet maken, als

(*) *De diaeta. lib. 2. p.* 364. ὅτι τὰ μὲν στερεὰ φύσει τριβόμενα συνίστησι, τὰ δὲ κοῖλα αὔξεται.

als het verslapte ligchaam meer zamenhang moet verkrijgen of verharde deelen moeten verweekt, of iets dat door zijne hoeveelheid schaadt moet verdeeld worden, en eindelijk als een teeder en zwak deel moet versterkt worden. CELSUS voegt hier te regt bij (*), « dat men tot de wrijving nooit mag besluiten, als de koorts toeneemt, maar wel wanneer men geene koorts ontdekt: ook worden door deze geneeswijze verlamde ledematen uitmuntend versterkt. Want de levenskracht der haarvaatjes en zenuwen verheft zich door de wrijving dermate, dat het gevoel en de voeding der deelen kunnen wederkeeren. Vandaar zijn de wrijvingen dienstig in jichtige en rheumatische zwellingen, en bij eene aanvankelijke verlamming der zenuwen, inzonderheid, zoo men daarbij tevens verwarmende middelen aanwendt (μάλιστα διὰ φαρμάκων θερμαινόντων (GALENUS)." In onzen tijd gebruikt men tot dat einde het *eau de cologne*, wijngeest, geest van *Lavendel* en onderscheidene geestrijke wondwaters.

91.

De koude, door de lucht, het water, sneeuw of ijs aangewend, verschaft ook een voornaam zamentrekkend middel. Gelijk de warmtestof de deelen uitzet, zoo versterkt ook de koude den zamenhang, doet de gevoeligheid afnemen en de prikkelbaarheid verhoogen. Om die reden is de koude lucht en het koud water zoo heilzaam in het begin van haastige en inzonderheid in kwaad-

aar-

(*) *Celsus de medicina. lib. 2. cap.* 14.

aardige koortsen, in den *typhus* en in de purperkoorts (*scarlatina*), waar de zenuwkracht ongelijk verspreid en bovenmatig opgewekt, en de wederwerking verminderd is. Koude baden, voorzigtig aangewend herstellen de langdurige zwakte der huid en verhoogen de spankracht der ligchaamsdeelen. Ook wordt de levenskracht in die deelen, welke door de koude bijna verstorven waren, weder door wrijvingen met sneeuw of ijs verlevendigd. Men begrijpt echter ligtelijk, hoe menigerlei en welke in het oog loopende toevallen uit het onvoorzigtig gebruik der koude ontstaan kunnen, vermits daarop niet alleen onregelmatige en te hevige zamentrekkingen, maar ook eene onherstelbare uitblussing der zenuwkracht volgen kan. Derhalve moet men de betrekking en wederzijdsche verhouding der gevoeligheid en der prikkelbaarheid behoorlijk onderzoeken, eer men van deze geneeswijze gebruikmaakt.

92.

De voornaamste werking van de zamentrekkende planten meent men, dat voortgebragt wordt door de looistof en door een eigenaardig galnotenzuur, die de vloeistoffen onmiddellijk of op afgelegene deelen uitdrijven en den vasten vezel doen zamentrekken. Onder deze zijn de zuiver zamentrekkende, als de turksche galnoten (*gallae turcicae*), *cortex quercus*, *kino* enz. meer tot uitwendig, de bitter zamentrekkende, of die tevens balsamiek zijn, gelijk de koortsbasten, *radix caryophyllatae*, *uva ursi* en meer anderen, het geschiktst tot inwendig gebruik,

omdat het extractief bitter gedeelte in vereeniging met eenen vluggen olie tevens prikkelt, en de maag en de spijsverteringskrachten opwekt. Van daar zijn zij zeer voortreffelijk tot de genezing van zulke ziekten, welke ontstaan uit ongevoeligheid (*torpor*) der maag en uit verslapping der darmen, of uit slijmophoopingen. Wegens de slijmwerende kracht, en de medegevoeligheid der pisafscheidende werktuigen met die der spijsvertering, zijn er daarom ook sommigen in de steenziekten heilzaam, zoo als de *Arbutus uva ursi*, welke de pis sterk afdrijft en de ontlasting van het slijmgraveel bevordert.

93.

De geestrijke middelen bezitten almede eene zamentrekkende kracht. Dit hun uitwerksel is echter altijd met prikkeling verbonden, en schijnt het eerste daarom ook van het laatste af te hangen. Zij zijn minder geschikt voor inwendig gebruik; uitwendig komen zij te pas in beenbreuken, kneuzingen en door ontwrichtingen verslapte deelen, welke zij aanmerkelijk opwekken en in zamenhang versterken, gelijk onder anderen de wijngeest. Snel vervliegende aethergeesten, die door de vereeniging van zuren met den wijngeest verkregen worden, als daar zijn de zwavelaether (*naphtha*), salpeteraether enz., zijn zeer verkoelend en zamentrekkend, doordien zij een groot gedeelte der warmtestof ontrooven; vandaar zijn zij in de genezing van breuken zeer heilzaam.

94.

De zuren, inzonderheid die uit het rijk der

delf-

delfstoffen, kunnen insgelijks den zamenhang van de vaste en de vloeibare deelen vermeerderen, en de warmtestof binden; hiertoe behooren het zwavel-, salpeter-, zeezout-, phosphorzuur enz., wier gebruik zeer menigvuldig is, zoowel in haastige, als in slepende ziekten, niet alleen ter vermeerdering van den zamenhang, maar ook ter versterking en ter gelijkmatige verdeeling der levenskrachten.

95.

De gebrande kalk, of de zuivere kalk in water opgelost (*aqua calcis*), schijnt door de plotslinge aantrekking van het koolzuur den vezel zamen te trekken: vandaar, dat het door zijnen prikkel in slijmachtige ophoopingen, langdurige buikloopen, slappe in- en uitwendige zweren zeer heilzaam is; men geeft van het kalkwater eenige oncen daags, vermengd met bittere specerijen, ezellinnenmelk enz.

De raauwe aluin is door het daarin aanwezige zwavelzuur en zeker aardachtig gedeelte een goed zamentrekkend en stremmend middel; zij wordt als zoodanig veelvuldig aangewend bij weiachtige oogontstekingen onder de gedaante van een oogwater; inwendig tegen slijmvloeijingen, den witten vloed enz., indien deze uit slapte haren oorsprong nemen.

De zoutzure ammonia bezit ook eene niet geringe zamentrekkende kracht; vandaar is zij ook in uitwendige beleedigingen zeer aanwendbaar, alsmede inwendig, ter prikkeling van de buikvaten en oplossing van verstoppingen.

96.

96.

Onder de metalen zijn de loodbereidingen, als de loodazijn, loodsuiker enz., sterk zamentrekkend en uitdroogend; zij kunnen echter slechts uitwendig veilig worden aangewend, vooral in slappe ooggebreken, uitzakkingen, kneuzingen en uitstortingen, waar zij de vaten doen zamentrekken, de uitzetting beteugelen en de beleedigde deelen versterken.

De zinkbloemen (*oxydum zinci*) bezitten ook voortreffelijke zamentrekkende krachten: uitwendig trekt dit middel de vaten zamen en slorpt de vochten op; daarom is het in slappe, vochtige zweren zeer heilzaam; inwendig, in eene geringe hoeveelheid genomen, schijnt het den teederen en weeken vezel, waarvan de krampen afhangen, te versterken.

Het zwavelzuur koper (*sulph. cupri*) trekt sterk zamen, en heeft eene bijtende kracht: om die reden gebruikt men het uitwendig tegen slappe met vuil vleesch bezette zweren en tot stilling van bloedvloeijingen. Dezelfde diensten bewijzen ook sommige ijzerbereidingen, als de *crocus martis aperitivus*, welke in langdurige vloeijingen zeer heilzaam is.

97.

Om deze geneeswijze behoorlijk te begunstigen, moet men vooral zijn oog vestigen op den leefregel. Soepen, waterachtige dranken, ooftvruchten, mogen niet gebruikt worden; vleeschspijzen, drooge vruchten, geroosterd brood, goeden wijn, inzonderheid rooden Bourgonjewijn moet men

aan-

aanbevelen. Bij zulk eenen eetregel waren de Ouden ook gewoon de huiduitwaseming te bevorderen, niet alleen door de zoo heilzame ligchaamsbeweging, maar ook door zand-, asch- en andere baden. CELSUS rekent de drooge zweet baden, gelijk zij aan de kanten van *Bajae* in Mijrtenboschjes genomen werden, hoogst nuttig. Koude baden moet men met omzigtigheid aanwenden; de laauwe baden moeten geheel verboden worden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

OVER DE WEEKMAKENDE EN BEVOCHTIGENDE GENEESWIJZE.

(*Methodus molliens et humectans*).

a. *Werkingswijze.*
(*Modus agendi*).

98.

Even gelijk de gezonde staat der tot het leven noodzakelijke bewegingen lijdt, als de behoorlijke zamenhang ontbreekt, even zoo wordt ook de gemakkelijkheid der bewegingen der vaste en vloeibare deelen, welke men in genen stijfheid, in dezen taai- of dikheid noemt, belemmert, als de zamenhang al te sterk is. Ter weekmaking van eenig verhard deel en ter bevochtiging of vloeibaar making van zeker werktuig, dat door zijne droogheid en spanning aan gebrek van vochten onderhevig is, moet men een geneesplan volgen, dat vooral ten oogmerk heeft om de hoeveelheid van vloeibare deeltjes te vermeerderen, waardoor de al te groote zamenhang afneemt.

Of-

Ofschoon dit wel over het algemeen door het inbrengen van vloeistoffen in het ligchaam moet geschieden, zoo dienen wij echter de werkingswijze eenigzins hooger te zoeken.

99.

Wij moeten in de eerste plaats aanmerken, dat de werking der bevochtigende en weekmakende middelen zeer plaatselijk is, en deze niet ligt onveranderd, zoo als zij aangewend worden, in het binnenste des ligchaams, en vooral in de vaten, overgaan. Want alle dingen, die in het dierlijk ligchaam gebragt worden, ondergaan eene verandering door de gelijkmakende krachten. Echter kan men den invloed niet ontkennen der weekmakende en bevochtigende middelen op afgelegene deelen, een invloed, welken wij of in het algemeen door de medegevoeligheid verklaren, of uit de verwijdering der beletselen, die de gespannene, drooge en harde deelen aan den vrijen omloop der vochten en de afscheidingen in den weg stelden.

Hieruit verkrijgt ook een tweede regel zijn licht. Want stellen wij ons de enkele verslapping voor, dan zien wij, dat zij ook op andere geneeskundige behandelingen volgt, en zelfs door het verloop van eene haastige ziekte wordt voortgebragt. Is het noodig, dat de vaste deelen verslapt worden, dan moet men altijd op het evenwigt der krachten zijn oog vestigen. Want ontstokene deelen, indien zij stijf of gespannen zijn, worden het best door de ontstekingwerende geneeswijze verslapt; door krampen gespannene deelen door de krampwerende en bedarende geneeswijze. Som-

wij-

wijlen zijn zelfs de opwekkende middelen, door hunne prikkeling op de gevoeligheid der verstijfde deelen, hoogst nuttig ter verzachting der hardheid en leeniging der aangedane deelen.

100.

Deze geneeswijze is derhalve van eenen voortreffelijken invloed, indien de aangewezene middelen, hetzij zij door de spijsverteringswerktuigen of door de huid worden opgenomen, in de levenskrachten eene heilzame verandering te weeg brengen, ten einde de afscheidingen en opslorpingen hersteld worden, en weder regelmatig plaats grijpen. Immers in het ligchaam gebragt water zal op zich zelven de deelen niet bevochtigen en verzachten, zoo lang men door de verandering der krachten, de huiduitwaseming niet zal hebben bevorderd. — Van daar, dat middelen die zich meer aan de vaste deelen hechten of gemakkelijker binnen dezelve indringen, beter bevochtigen en weekmaken, dan het enkele water: hiertoe behooren slijmachtige oplossingen, suiker en suiker-houdende zelfstandigheden.

b. *Aanwijzende redenen.* (*Indicantia*).

101.

Deze geneeswijze wordt steeds bij hard- en stijfheid der vaste deelen (*durities et rigiditas*) aangewezen. Dewijl door dit gebrek, wegens de verdoofde werking van het vaatgestel op het bloed, de vochten eene overmaat van vezelstof ver-

verkrijgen en verdikken, en de bewegingen en de gewaarwordingen vertraagd worden, zoo blijkt, dat in zwartgallige ziekten (*melancholicus morbus*) en in de verstijving der gewrichten, die door hoogen ouderdom of plaatselijke oorzaken zijn voortgebragt, deze geneeswijs inzonderheid te pas komt.

Een gebrek van eenen gelijken aard is de droogheid (*siccitas*) of mangel aan het natuurlijke slijm, waaraan de darmen bij ouden inzonderheid lijden, en waarvan gewoonlijk eene langdurige hardlijvigheid het gevolg is. In dit geval moeten de buikontlastingen door klisteeren bevorderd worden.

102.

Zijn de vezelen zeer gespannen, de gevoeligheid al te veel verhoogd of ongelijk verspreid, bestaan er krampen of pijnen, dan is de verslappende en weekmakende geneeswijze aangewezen, omdat de te hevige inspanning of ongelijke verdeeling der krachten nalaat, als de hoeveelheid der vloeibare deelen toeneemt, en de vaatmondjes geopend zijn. Vandaar is de bevochtigende en weekmakende geneeswijze in het begin van haastige ziekten en ter voorbereiding der ziektescheidingen van zoo veel nut. Het is beter, het geneesplan uit zoodanige verschijnselen, welke beproefd zijn en onder de zinnen vallen af te leiden, dan uit verborgene dingen, wier vooronderstelling dikwerf alleen op schoolsche begrippen steunt. Wie dezen regel in de behandeling van ziekten volgen, zijn ware volgelingen van HIPPOCRATES, omdat de Vader der

der Geneeskunde, door voortreffelijke lessen; zoo in zijne kortbondige spreuken (*aphorismi*) als in zijn boek over de levenswijze in haastige ziekten (*de victu acutorum*), de ontwerping van zulk een geneesplan met nadruk aanbeveelt. Nadat de, op bespiegelingen en vooronderstellingen steunende, geneesplannen vele stervelingen den dood hadden aangebragt, heeft zich SYDENHAM, door de herstelling van deze op eene *rationele* ondervinding steunende geneeswijze, eenen onvergankelijken roem verworven. Ook mogen wij in onzen tijd aan STIEGLITZ onze regtmatige loftuitingen niet ontzeggen, daar hij dezelfde geneeswijze, met de ontstekingwerende vereenigd, als de meest vruchtbare in de purperkoorts (*febris scarlatina*) heeft aanbevolen.

Dientengevolge wijst in haastige koortsen, eene zeer drooge hitte, hevige dorst en mangel aan huiduitwaseming de bevochtigende en verslappende geneeswijze (*methodus humectans et relaxans*) zoo zeer aan, dat men deze boven ieder ander geneesplan de voorkeur geven moet. Zij is hoogst nuttig, indien zij met voorzigtigheid aangewend wordt, in borstziekten, ter bevordering van de fluimlozing.

Dezelfde geneeswijze is ook heilzaam in zenuwachtige aandoeningen en koortsvrije krampen (*spasmi ἀπυρέτοι*). Zoo wordt b. v. de regtstijvigheid (*tetanus*) dikwijls door het enkele gebruik van warme baden genezen.

103.

Behalve deze aanwijzingen, uit den staat

 der

der vaste deelen ontleend, wordt deze kuur ook vereischt als de onzuiverheden in de eerste wegen al te zamenhangend en droog zijn, een toestand, die gewoonlijk met stramheid (*rigiditas*) of met krampachtige zamentrekking der darmen in verband staat.

Eindelijk is de vochtigmakende en verweekende geneeswijze aangewezen, tegen scherpten der afgescheidene vochten, tegen gebruikte metaalverzuursels (*oxyda metallorum*), en onderscheidene scherpe en vergiftigende middelen, die steeds stoornissen in de darmen te weeg brengen en dezen krampachtig doen zamentrekken.

c. TEGENAANWIJZENDE REDENEN.
(*Contraindicantia*).

104.

Alschoon deze geneeswijze zeer nuttig is, kan men haar echter misbruiken, indien men alleen op de verslapping van den vezel zijn oog vestigt, en de afwijkingen der levenskrachten over het hoofd ziet. Want meermalen worden de spieren, wier zamenhang zeer slap is, door ophooping en stoornis der zenuwkracht dermate zamengetrokken, dat men het voor eene wezenlijke verstijving der vaste deelen zou beschouwen; in zoodanig geval is de weekmakende en bevochtigende geneeswijze vruchteloos, indien men haar niet met zulke middelen vereenigt, welke de ziekelijke gevoeligheid tot bedaren brengen kunnen. Dit is toepasselijk op inspanningen der zenuwen, die

die men bij koortsen waarneemt, alsmede op koortsvrije krampen en stuiptrekkingen.

105.

Men bedriegt zich, als men meent, dat overal de vezel moet verslapt worden, waar zij te veel is zamengetrokken. Men trachte veeleer de oorzaken te bestrijden, die, uit hoofde zij dikwijls in stoffelijke prikkels, scherpten en vergiften bestaan, beter kunnen verwijderd, dan door deze *methode* ingewikkeld worden. Het is uit dien hoofde meer doeltreffend om loodverzuursels door gezwavelde kalk of gezwavelde potasch te ontbinden, dan bestendig olien toe te dienen: eveneens moet het gebruik van melk na ingenomen vergiften, ofschoon op zich zelve wel heilzaam, verre beneden die middelen geschat worden, welke de schadelijke geaardheid der vergiften kunnen verzachten of de vergiften zelf ontlasten.

106.

Ook brengt de sterke hitte en de zamentrekking der vaste deelen wel eens iets heilzaams te weeg. Want door de opgewekte gevoeligheid kunnen ziektescheidingen bewerkt worden. Willen wij dezelve nu steeds door de verslappende geneeswijze ontspannen, dan stremmen wij den zoo heilzamen weg der natuur, langs welken de ziekten gewoonlijk goed afloopen. Ook gebeurt het, dat de te sterke verslapping, welke op deze al te aanhoudend gebezigde geneeswijze volgt, eene bron van velerlei ziekten oplevert, en de verdere genezing belemmert. Daarom is het best, om de glibberigmakende en bevochtigende

 mid-

middelen zeer omzigtig toe te dienen, voornamelijk in aandoeningen van de borst, welke zij door de bevordering der fluimlozing wel matigen, doch somtijds eindelijk, zoo men zich alleen tot dezelven blijft bepalen, eene slepende verslapping der luchtwegen ten gevolge hebben. Ook is het voortdurend gebruik dezer middelen tegen ongesteldheden van de eerste wegen meer schadelijk dan nuttig, omdat zij de onzuiverheden, die men door hen tracht op te lossen, wegens de verslapping der vaste deelen, nog meer doen aanwassen.

Het gebeurt ook, dat grijsaards beter eenen zekeren en naar hunnen ouderdom geevenredigden graad van stram- of stijfheid der vaste deelen verdragen, dewijl zij voor de verdoofde zintuigen en bewegingen gunstig is. Bij oude lieden moet men uit dien hoofde met deze geneeswijze zeer omzigtig te werk gaan.

107.

Wanneer de Arts op grond van een te algemeen gevormd denkbeeld van eenige ziekte gelooft, dat de verstijfde toestand der vaste deelen moet verminderd worden, dan verkeert hij menigmaal in eene groote dwaling. Ontstekingen immers, die gewoonlijk met week- en glibberigmakende middelen behandeld worden, geneest men somtijds, zoo zij langdurig en lijdelijk (*passivae*) zijn, veel beter door prikkelende en zamentrekkende, dan door verzachtende en weekmakende middelen. Hetzelfde geldt ten aanzien van pijnen en krampen, die nu eens door de vezelversterken-

kende (*tonica*), dan weder eens beter door de opwekkende geneeswijze verdreven worden, indien zij van de ongelijke verspreiding der gevoeligheid afhangen. Eindelijk alhoewel de ophanden zijnde verettering door weekmakende middelen bevorderd wordt, is het echter beter, indien de staat der krachten het vereischt, om somtijds de vaten op te wekken, ten einde zij ter bereiding van eenen goeden etter in staat gesteld worden.

d. *Aangewezene middelen.*
(*Indicata*).

108.

Van de levensregeling moet ter vervulling dezer geneeswijze het meest verwacht worden, omdat men menigmaal iets, dat door geneesmiddelen niet kan verkregen worden, door den eetregel en de behoorlijke wijziging der uitwendige dingen, op eene doelmatige wijze tot stand brengt. In de eerste plaats echter moet men de zielsaandoeningen afweren, opdat zij het ligchaam niet prikkelen en deze geneeswijze in den weg staan. Dienvolgens is de bedaardheid van geest en onthouding van alle werkzaamheden, die eenige inspanning der krachten vereischen, hoogst noodzakelijk. Verder moet de lijder zich in een ligt warm gemaakt bed aan den slaap overgeven, ten einde de huiduitwaseming worde onderhouden. Hoogst nuttig is ook de rust, om het ligchaam te leenigen: want door onrust en menig-

valdige bewegingen nemen de stoornissen toe, en worden de deelen meer zamengetrokken.

109.

De dampkring, die den zieke omgeeft, moet warm en vochtig zijn. Is het mogelijk, dan moet men dampbaden aanwenden, vooral bij belemmerde bewegingen der gewrichten of tegen algemeene krampen. Door zulke dampbaden worden dikwerf langdurige gebreken, als gevolgen van jichtziekten, gewrichtsverstijvingen en hevige pijnen ten volle genezen. Van zeer veel dienst is de aanwending van dampen uit versch geslagte dieren of de inwikkeling van het deel in eene pas afgetrokken dierenhuid; LARREY beroemd zich op deze wijze den franschen veldheer LANNES te hebben genezen (*).

De verstijfde deelen moeten met stovingen van weekmakende en specerijachtige kruiden bedekt worden. Men zorge evenwel, dat de stovingen op de huid niet koud worden; maar bij voortduring met warmen verwisseld worden. Langs dezen weg verweekt en verdeelt men gewoonlijk etterbuilen en zeer harde gezwellen.

110.

Het gebruik van warme baden, die eenen warmtegraad van 75 — 90 *Fahr.* bezitten, is ter weekmaking der vaste deelen, ter vermindering van de spanning, matiging der krampen en ter herstelling van de ongelijke verspreiding der zenuwkracht en van de stoornissen in den omloop,

tot

(*) *Denkwürdigkeiten*, p. 495.

tot leeniging van pijnen en eindelijk tot hervoortbrenging der huiduitwaseming zeer nuttig en gebruikelijk. Wanneer, gedurende de aanwending van het bad, de pols trager en weeker wordt, de krampachtige zamentrekkingen der deelen nalaten, het hoofd vrijer is, de oogen helder worden, en de pijnen zich matigen, dan is er niets voortreffelijker dan dit middel, ten minste indien het, tijdig en gepast aangewezen, wordt aangewend.

ANTYLLUS heeft in zijnen tijd voornamelijk drie aanwijzingen voor de warme baden vastgesteld: namelijk stuiptrekkingen van allerlei aard, ontstekingen en hardheid der vaste deelen. AGATHINUS voegt hier te regt bij, dat de vermoeidheid, ten gevolge van al te menigvuldigen arbeid, ook door warme baden wordt opgeheven. Zoo worden zij, die den geheelen dag gereisd hebben, door het bad op eene verwonderenswaardige wijze verkwikt. De baden komen in ziekten echter vooral te stade, waar de levenskracht nog niet geheel is uitgebluscht en de ziekelijke gevoeligheid met krampen, hevige koorts, drooge hitte en gespannen huid verbonden is; daarenboven, en wel het allermeest, als er eene huidziekte teruggeslagen is, of als er hinderpalen aanwezig zijn, welke de ontwikkeling van huiduitslagen of de voortbrenging van een ziektescheidend zweet op den gepasten tijd belemmeren.

Om de weekmakende kracht der baden te versterken, moet men er zwavel of zeep, ook gekookt lijn- of grieksch hooizaad (*semen foenu-*

graeci) of wel malva-kruid bijvoegen. En wil men gelijktijdig de krachten opwekken, dan vermenge men dezelven met wijn of geestrijke vloeistoffen.

Na het bad, wikkelen zich de lijders gewoonlijk in lakens, om het zweet uit te drijven. Dit is niet altijd noodig, dewijl men menigmaal het bad gebruikt om een deel te verweeken en te bevochtigen, dat buitenmatig droog en gespannen is. Daarentegen is deze inwikkeling na het bad steeds doelmatig, als zich de lijder tot onderhouding van de huiduitwaseming aan de rust overgeeft en in eenen warmen dampkring zijn verblijf houdt. Want menigmaal zijn de warme baden deswegens schadelijk, omdat zich de lijders verkoelen, zoodra zij uit de badkuip gekomen zijn.

Ondanks het groote nut van dit middel, is het echter menigmaal ondienstig en schadelijk, zoo het niet tijdig, maar eerst daar aangewend wordt, waar de levenskracht reeds gezonken en de zenuwwerking] bijna verlamd is. Verder is deszelfs aanhoudend gebruik en wel deswegen schadelijk, omdat dit eene langdurige verslapping van de vaste deelen na zich sleept.

111.

Verder behooren hiertoe de slijmachtige geneesmiddelen uit het plantenrijk, als de heemstwortel (*R. Althææ*) en deszelfs kruiden, die onder de gedaante van afkooksels, koekjes, pappen enz. in- en uitwendig worden toegediend; de zaden van den kweeboom (*semina cydoniorum*),

rum), meest uitwendig in oogziekten aangewend; de zaden van het grieksche hooi (*sem. foenu-græci*), meest in pappen en baden gebruikt, eindelijk ook het lijnzaad en meer anderen: door den overvloed van plantenslijm, die in de deelen des ligchaams indringen, zijn zij zeer heilzaam tot verzachting van de pijnen en matiging van de te groote inspanning der krachten, door de bovenmatige spanning der vaste deelen voortgebragt, en tot weekmaking van verharde deelen en leniging van krampen. Van dezelfde werking zijn de gommen, als de *arabische* en *tragacanth* gom, die uit een verdroogd planten slijm, dat zijn stikstofgedeelte verliest, haar ontstaan verkrijgen. Insgelijks zijn heilzaam de planten- en de dierlijke gelei en het eiwit (*Gelatinosa et Albuminosa*), die alleen van het slijm daarin verschillen, dat zij meer verdierlijkt en eene grootere hoeveelheid van stikstof inhouden: van daar is het vleesch der amphibien, dat zoo rijk aan gelei is, zoo doelmatig; als mede de eijeren en de melk. Verder komen tot dit oogmerk ook te pas, de honig, suiker, manna en andere suikerhoudende middelen en zoete plantensappen, die door hun verzuurd slijmig bestanddeel zeer verzachtend en weekmakend zijn. Eindelijk zijn hier aanbevelenswaardig de meeste vette- en olieachtige middelen, olien, zeep, en onderscheidene verzachtende zalven: gelijk was, olijfolie, *Spermaceti* uitwendig; de amandel en wonderboomsolie (*Oleum Amygdalarum et Ricini*) tot inwendig gebruik.

112.

Om de inwendig gelegen deelen op eene geschikte wijze te bevochtigen en te verzachten, moet men vooraf de ontlasting bevorderen door klisteéren, die, behalve uit de slijmachtige en reeds opgenoemde middelen, ook uit bitter-zeepachtige moeten zijn zamengesteld, als uit de wortels en kruiden van de duive kervel (*fumaria*), gezegende distel (*carduus benedictus*), paardebloem (*taraxicum*) en graswortels (*gramina*). Door het aanhoudend gebruik hiervan wordt menigmaal eene hardnekkige verstopping en stijfheid der darmvezelen ten volle bestreden.

Om de luchtwegen te bevochtigen en week te maken, moet men dampen van gekookte weekmakende kruiden, door middel van een trechter, laten inademen, welke dampen daarenboven nog strekken om eenen etterzak, zoo die mogt aanwezig zijn, in de luchtwegen te ontlasten. Ook raden wij het gebruik aan van waterachtige aftreksels van weekmakende en zacht prikkelende planten, onder den naam van borstkruiden (*species pectorales*) bekend. Bij dit een en ander wachte men zich echter voor een al te groote verslapping der vaste deelen, die zoo vaak door eene langwijlige aanwending dezer geneesmiddelen wordt te weeg gebragt.

Tweede Afdeeling.

OVER HET VERANDEREN DER LEVENSKRACHTEN.

TWEEDE HOOFDSTUK.

OVER DE VERSTERKENDE GENEESWIJZE.

a. *Werkingswijze.*

113.

Versterkende geneeswijze noemt men de zoodanige, die onmiddellijk de krachten versterken, en derzelver wederwerking dermate verhoogen kan, dat deze onbelemmerd, overeenkomstig de natuur, tot de bewegingen, gewaarwordingen en tot de uitoefening der overige verrigtingen in staat is.

Om dit geneesplan behoorlijk te verstaan, moeten wij al aanstonds opmerken, dat de sterkte van de levenskracht bestaat in het dusdanig volbrengen van alle verrigtingen, dat zij aan hare doeleinden kunnen beantwoorden. Indien alzoo de gevoeligheid door de uitwendige prikkels niet te zeer beperkt of afgemaakt wordt; indien deze met de prikkelbaarheid door den natuurlijken band vereenigd is, zoo dat geen van beiden de mate overschrijdt; indien de willekeurige en onwillekeurige bewegingen zoodanig plaats hebben, dat zij de gezondheid bewaren; indien noch de or-

organische zin, noch de hoogere geestkrachten al te levendig of stomp zijn, of onregelmatig werken; indien de voeding met alle afscheidingen en uitwerpingen geevenredigd naar den gezonden toestand plaats hebbe, dan zeggen wij dat er eene behoorlijke sterkte der vaste deelen en van de geheele bewerktuiging bestaat.

Wij zeggen toch, dat het ligchaam of een deel zwak is, wanneer iets van al dit opgesomde van den regelmatigen toestand afwijkt. Zoo ontstaat er eene zwakte door ophooping van vochten b. v. in de hersenen, longen enz, waardoor de krachten onderdrukt worden, maar vooral ook door de ongelijke verspreiding der zenuwkracht, gelijk wij haar dikwerf in de zonnevlecht en in andere zenuwknoopen waarnemen, waaruit allerhande zenuwtoevallen, branding in de maag, koorts, uitwendige koude, enz. ontstaan. Ook is de zwakte van de bewegingskracht (prikkelbaarheid) anders, als die van de gevoeligheid en geheel onderscheiden van de zwakte van het herstellingsvermogen (*vis vegetativæ debilitas*): bij de eerste is de spierbeweging meerder of minder belemmerd en de gevoeligheid aanvankelijk verhoogd; deze belemmering nu geschiedt door vijandige inwerkingen op de prikkelbaarheid, b. v. door het lood, of zij is het gevolg van den verminderden zamenhang, gelijk bij waterzuchtigen, of van den vermeerderden zamenhang, zoo als bij oude lieden; bij de zwakte der gevoeligheid (*vis sensifera*), die in eene omgekeerde rede staat tot de prikkelbaarheid, is deze laatste verhoogd, terwijl

de

de eerste, het zij nu als gevolg van gebrek aan prikkels of overprikkeling, meerder of minder gezonken is; bij de zwakte der reproductie (*vis vegetativa*), die door de zenuwkracht geregeerd wordt en tot deze insgelijks in eene omgekeerde rede staat, is deze gevoeligheid of zenuwkracht naar evenredigheid verhoogd of verminderd; van daar de opgeruimdheid van geest bij teering-lijders, de weelderige vleeschgroeijing bij slappe, ongevoelige zweren enz.; dewijl echter de eene kracht zonder de andere niet lang kan blijven bestaan, en de zwakte van de eene, eene zwakte van de andere ten gevolge heeft, zoodat vermindering van prikkelbaarheid uitputting van gevoeligheid na zich sleept, en deze weder in gene overgaat, terwijl deze beide afwijkingen tevens de *reproductie* verzwakken en omgekeerd, zoo ziet men, dat ieder dezer opgenoemde soorten van zwakte in algemeene zwakte kan overgaan.

114.

Uit het hier overwogene ziet men, hoe onbepaald het denkbeeld der versterkende geneeswijze op zich zelf is. Want, ofschoon het ook verkeerd is, zulke middelen versterkend te noemen, welke de hinderpalen afweren, die de regelmatige werking der krachten belemmeren, zoo als de purgeermiddelen, de bloedontlastingen en de bedarende geneesmiddelen, zoo is nogtans de werking van die geneesmiddelen, welke den verslapten prikkelbaren vezel door zamentrekking versterken, geheel anders, dan die der zoodanigen, die de voeding bevorderen, wanneer de *re-*

pro-

productie of het herstellingsvermogen is aangedaan. De werking van geneesmiddelen, welke de gelijktijdig neergedrukte gevoeligheid opwekken en prikkelen, geschiedt op eene andere wijze, als die der zoodanigen, welke eene evenredige verspreiding der ongelijk verdeelde zenuwkracht te weeg brengen.

115.

Overweegt men alzoo de werkingswijze dezer *methode*, zonder op die behandelingen het oog te vestigen, welke het ligchaam niet onmiddellijk, maar, om zoo te spreken, als met omwegen versterken, dan zal men zich al aanstonds overtuigen, dat door de onmiddellijk versterkende middelen geenszins de ligchaamskracht vermeerderd wordt, maar dat zij den zamenhang der vaste deelen versterken of aan de spijsverteringswerktuigen eenen blijvenden prikkel verschaffen, zoodat het ligchaam, wegens de gepaste opwekking van het herstellingsvermogen, beter gevoed wordt en zich van die dingen bevrijdt, welke de natuurlijke verrigtingen belemmeren zouden. De meeste eigenlijk gezegde versterkende middelen verhoogen de krachten der spijsvertering dermate, dat er uit eene goede chijl een behoorlijk gemengd bloed bereid wordt, terwijl zij de *reproductive* krachten tot dien trap versterken, dat de voor de verrigtingen der spieren zoo noodzakelijke afscheiding naar vereischte geschiedt, en de opslorping en opneming van het verbruikte en de afscheiding en aanzetting ter vergoeding in eene geevenredigde mate onderhouden wordt.

Men

Men ziet hieruit, hoeveel deze geneeswijze van de zamentrekkende en opwekkende *methode* verschilt. Door de eerste toch vermeerdert men alleen den zamenhang; door de laatste wekt men alleen de zenuwkracht of de gevoeligheid op, op dat zij met meer levendigheid plaats hebbe. Werken nogtans de versterkende middelen gelijktijdig op de gevoeligheid, dan noemt men hen *tonische* (vezelversterkende), dewijl zij gewoonlijk de spankracht der vaste deelen verhoogen. Weer anderen, die bijna aan deze tegengesteld zijn, drukken veeleer de gevoeligheid neer, en maken haar minder vatbaar om door uit- en inwendige prikkels te veel uitgeput te worden, zoodat, wegens de langere tusschenruimte en rust der verrigtingen, de herstelling der krachten meer doelmatig geschieden kan.

b. *Aanwijzende redenen.* (*Indicantia*).

116.

De ware zwakte, of het gebrek aan kracht, waardoor de ligchaamsverrigtingen behoorlijk geschieden, verdient onder de aanwijzingen van deze geneesmethode eene zeer voorname plaats. Dat deze zwakte aanwezig is, weten wij uit de ziektegeschiedenis, uit de afgelegene oorzaken, voornamelijk uit de heerschende ziektegesteldheid en eindelijk uit eene gepaste en wetenschappelijke vergelijking der ziekteverschijnselen. Want wanneer de ziekte van bloedvloeijingen of andere uitstortingen is vooraf gegaan, dan zijn wij zeker, dat zij van mangel

aan

aan bloed haren oorsprong heeft genomen en aan ware zwakte moet worden toegeschreven, te meer, indien de ziekteverschijnselen hiermede ook overeeenstemmen.

117.

Intusschen is het eene waarheid, dat de onevenredige verspreiding der gevoeligheid, dat is, als zij in het eene werktuig meer is opgehoopt, dan in het andere, zooveel van ware zwakte verschilt, dat zij op zich zelve geenszins deze versterkende geneeswijze vordert. Dit is voornamelijk menigmaal het geval, als de geneesmiddelen tevens *tonisch* zijn, daar zij dan de ongelijke verdeeling der gevoeligheid gewoonlijk zeer verergeren. Niettemin zal echter de versterkende geneeswijze de kracht der voorname zenuwknoopen voordeelig veranderen, zoodat de onweegbare stoffen wederom gelijkmatig door de zenuwen verdeeld worden, indien de bron dezer ziekelijke zenuwwerking in eene onregelmatigheid van de zenuwknoopen moet gezocht worden. Van een' geschikten leefregel, rust en opgeruimdheid van den geest mag men eene gelijkmatige leiding of eene doeltreffende evenredigheid tusschen verbruiking en hervoortbrenging der zenuwkracht verwachten.

118.

Wanneer de zwakte der prikkelbaarheid met verdooving (*torpor*) der gevoeligheid verbonden is, dan neemt zij, die de volgelingen van BROWN met den oneigelijken naam van *indirecte* zwakte bestempelen, gewoonlijk van eene voorafgegaande ziekelijke prikkeling of van de werking van te

ster-

sterke prikkels haren oorsprong. Zulk een ziekelijke toestand vordert niet alleen de versterkende geneeswijze in haren geheelen omvang, maar ook de opwekkende en prikkelende (*incitans et stimulans methodus*), omdat de eigenlijk versterkende middelen niet werken kunnen, zoo lang de verdoofde gevoeligheid niet is opgewekt. Bij de behandeling der herstellenden (*apotherapia*) moet men gewoonlijk van deze aanwijzing gebruik maken, inzonderheid na zware en kwaadaardige ziekten, waardoor de gevoeligheid veel geleden heeft. Somtijds treft men echter bij herstellenden (*convalescentes*) eenige werktuigen zoo teeder en aandoenlijk aan, dat zij de opwekkende middelen niet verdragen.

119.

Tegen de zwakte van het herstellingsvermogen is de versterkende geneeswijze insgelijks in haren ganschen omvang aangewezen, maar, dewijl de gevoeligheid hier tevens is opgewekt, doch eindelijk ten gevolge van de algemeen lijdende *reproductie* wordt uitgeput, zoo moet men zich van de eigenlijk gezegde tonische middelen en van de opwekkende geneeswijze onthouden. De voeding, en de opneming van de zuurstof door de longen, bevordere men in dit geval zoo veel mogelijk; waarbij men de regelmatige verhouding tusschen de opslorping van den darmbuis en der huid moet pogen te herstellen, opdat langs dezen weg de behoorlijke gelijkmaking wederom kan stand grijpen.

120.

De algemeene, gelijke, koortsvrije (ἀπυρετος) en

 lang-

langdurige zwakte (§ 113), waarin alle werktuigen deelen, ofschoon zij ook van zelve niet in gezondheid overgaat, is gewoonlijk niet van een doodelijk einde, ten minste, indien er geene al te groote onregelmatigheid in sommige werktuigen mede verbonden is, of gelijktijdig edele deelen ontaard zijn. In zulk een langdurig lijden is het een voortreffelijke regel, om de gevoeligheid meer en meer op te wekken en te verlevendigen, eene koorts te doen ontstaan en eene geheel andere stemming (*metasyncrisis*) in de bewerktuiging daar te stellen, voor men tot eene geschikte versterkende geneeswijze, waarvan een goed gevolg te hopen is, mag overgaan.

121.

Uit dit oppervlakkig behandelde blijkt nu ook, welke soorten van ziekten, deze geneeswijs, meer of minder, vereischen.

Nemen wij met de koortsen een begin, dan zijn het de tusschenpoozende, als zij eenvoudig en met geene ontstekingen of galachtige onzuiverheden gepaard gaan, die de versterkende geneeswijze vorderen, omdat zij uit verslapping der ingewanden en onderdrukking der krachten, b. v. door moerasuitwasemingen of waterstoflucht voortgebragt, ontstaan zijn, waardoor er eene onevenredige verspreiding en belemmerde invloed der zenuwstof, vooral in de buikzenuwknoopen wordt te weeg gebragt. — Deze geneeswijze komt evenwel ook in aanmerking als de onzuiverheden in de eerste wegen door de langdurigheid der koorst zijn te weeg gebragt; zij is ook allezins aanbevelenswaardig in naziekten van koortsen,

sen, die eveneens uit verslapping en buiksverstoppingen haar ontstaan verkrijgen. Want behandelt men buiksverstoppingen en andere gevolgen van tusschenpoozende koortsen door de verdeelende geneeswijze, dan wordt de oorzaak der ongesteldheid zelve niet verwijderd.

Verder is deze geneeswijze, ter regter tijd gebezigd, voor nalatende koortsen zeer nuttig. Doch in algemeen verspreide ziekten, vooral die naar het kwaadaardige (*ad typhum*) overhellen, is deze geneeswijze in het begin, als mede in dien staat van ziekte, waar de gevoeligheid hevig en onregelmatig is, en eindelijk in zoodanigen toestand, die den naderenden dood aankondigt, niet aangewezen. Op het regte tijdstip maken wij van de versterkende geneeswijze gebruik, als de gezonkene wederwerking met verminderde opwekking der gevoeligheid vereenigd is. Derhalve, als de koorts klaarblijkelijk nagelaten heeft, en de zwakke, weeke pols, het gevoel van den lijder, de afgematte en flaauwe blik der oogen, eene gezonkene prikkelbaarheid te kennen geven. Er moet geen sterke dorst, geene hevige pijnen, moeijelijke ademhaling, of ijling, inwendige hitte, angst, of wilde blik der oogen, aanwezig zijn. Beving der ledematen, verbiedt op zich zelven deze geneeswijze niet, ten ware de gezamenlijke toevallen een' buitenmatig verhoogden staat der gevoeligheid aanduidden.

122.

Deze geneeewijze is onder anderen ook zeer voortreffelijk ter genezing van de tot verrotting

 drei-

dreigende ontaarding der vochten, het zij de ziekte haastig of slepend is. Daar wij als de eerste en voorname oorzaak dezer ziekelijke gesteldheid der vochten de uitgeputte levenskracht rekenen, dewijl door haar de gezonde menging belemmerd wordt, en deze verzwakking der krachten onmiddellijk door zekere smetstoffen of bedorvene spijzen wordt voortgebragt, zoo worden ook de door besmetting heerschende ziekten zoo vaak op eene uitmuntende wijze met versterkende en *tonische* geneesmiddelen bestreden. Ja zelfs worden slepende ziekten (*diuturni morbi*), die tot bederf of eenige ontaarding der vloeibare deelen geneigd zijn, door de versterkende en *tonische* geneeswijze volkomen genezen.

Men moet echter wel in het oog houden, dat de verdooving der gevoeligheid met mangel aan prikkelbaarheid moet gepaard gaan, zoo wij door de *tonische* geneeswijze het bederf willen tegengaan. Zulk eenen ziektetoestand, die deze geneeswijze vereischt, kennen wij uit den langzamen, weeken en kleinen pols, den flaauwen blik der oogen, uit de bevende en zwakke stem, de verdooving en onaandoenlijkheid der zintuigen, uit de slaperigheid, uit zwakheid der zielsvermogens en eindelijk uit de menigvuldige ontlastingen, door het zweet, de drekstof en de *urine*. Is daarentegen de lijder onrustig, ijlhoofdig en slapeloos, woeden de pijnen in inwendige deelen, en is de pols hard en opgewekt, dan moet men vooraf en eer men tot de versterkende geneeswijze overgaat, de verhoogde gevoeligheid neêrdrukken.

123.

123.

Alschoon alle ontsteking op zich zelve eer door deze geneeswijze toeneemt dan verminderd wordt, zoo is er echter eene zekere soort van ontsteking, die door verzwakkende oorzaken en bij zwakke lieden ontstaat, in versterving overgaat of met kwaadaardige zweren verbonden is, en waartegen, zoo zij naauwkeurig gekend is, de versterkende geneeswijze het eenige hulpmiddel verschaft, althans indien wij haar in een' hoogen ouderdom, of in eene zwakke, kwaadsappige gesteldheid waarnemen, waar geene pijnen of hevige koorts met dezelve vereenigd zijn, en de versterving of zweren zich schielijk uitbreiden, terwijl de uitputting van krachten de bewerktuiging dreigt te sloopen. Van dezelfde behandeling moet men ook bij uitslagziekten gebruik maken, als de blaauwe, zwarte kleur der huidvlekken, de aanhoudende flaauwten, een kleine, trage pols, de bleekheid en koude over het geheele ligchaam aanduiden, dat de krachten gezonken zijn en de gevoeligheid verdoofd is. Slepende en met inwendige verzweringen vereenigde ontstekingen vereischen deze geneeswijze eerst, als er geene of slechts eene zeer zachte koorts wordt waargenomen, en de menigvuldige afscheidingen van vochten, de slaapzucht en de verminderde warmte den verdoofden staat (*torpor*) der gevoeligheid kenteekenen. In de tering, vooral die met verzwering van een deel verbonden is (*phthisis ulcerosa*), moeten er geneesmiddelen uit deze soort gekozen worden, omdat in dit geval de voedende en tot den

 le-

levensregel behoorende middelen met meer veiligheid gebezigd worden, dan die geneesmiddelen, welke tevens *tonisch* zijn.

124.

Langdurige pijnen vereischen voor zich alleen deze geneeswijze niet, ten ware de met haar verbondene ziekten de bewerktuiging zelve hadden aangetast, de krachten der natuur ontzenuwd en eene slepende verzwakking, en wel bepaaldelijk van de buiksingewanden, hadden te weeg gebragt. Jichtige aandoeningen, die wegens de slapte geene regelmatige aanvallen vertoonen (*arthritis atonica*) en vrij van hevige gewrichtspijnen zijn, worden met veel vrucht door de versterkende geneeswijze behandeld, ofschoon ook al wederom hier op den eetregel meer te vertrouwen is, dan op de *tonische* geneesmiddelen, welke menigmaal eenen gevaarlijken aandrang van vochten naar edele deelen te weeg brengen. De versterkende geneeswijze in verband met eene voedende levenswijze bevrijdt de lijders ook menigmaal van *rheumatische* gebreken, die met eene langdurige zwakheid gepaard gaan.

125.

Krampachtige ziekten mogen dan slechts door de versterkende geneeswijze behandeld worden, wanneer zij de voeding belemmeren, de gevoeligheid der ingewanden uitputten en steeds terugkeerende krampen in de buikvaten na zich slepen. Dit gebeurt voornamelijk bij *hysterische* aandoeningen, die wel is waar door bedarende middelen voor eenen zekeren tijd, doch niet duurzaam

weg-

wegblijven, zoo niet de geheele ligchaamsgesteldheid verbeterd, de gezonkene gevoeligheid (*torpor*) der buiksingewanden door de *tonisch* versterkende geneeswijze en inzonderheid door eenen goeden leefregel opgewekt wordt. Zoo verhaalt men, dat zelfs de vallende ziekte, schoon zij alle andere geneesmiddelen weerstond, somtijds door versterkende middelen, als den peruviaanschen bast, eiken-eikels (*glandes quernae*) genezen werd.

126.

Bloed- en andere vloeijingen, indien zij van verslapping en gevoelloosheid der vaten afhangen, worden ook door de *tonische* en gelijktijdig zamentrekkende middelen geheel te keer gegaan, alschoon men wegens de prikkelende kracht dezer geneesmiddelen, waardoor de aandrang van vochten zoo vaak versterkt wordt, met dezelve omzigtig zijn moet. Zoo moet men in den slependen buikloop, nadat de pijnen en krampen bedaard zijn, zijne toevlugt nemen tot de versterkende en *tonische* geneesmiddelen, door welken hij menigmaal volkomen beteugeld wordt.

127.

Eindelijk draagt deze geneeswijze in verstoppingen, die van slapheid afhangen, veel meer tot genezing bij, dan de zoogenoemde verdeelende, die maar al te dikwijls de krachten nog meer uitput. Inzonderheid moet men nogtans tot deze eerste besluiten, als de buiksingewanden met slijm opgehoopt zijn, te meer, naardien zich daarin gewoonlijk wormen ontwikkelen, en de versterkende geneesmiddelen ook een wormdoo-

dend vermogen schijnen te bezitten. Ja zelfs gaan zij de ontwikkeling van den steen tegen, die, gelijk menigmaal gebeurt, uit de stremming van de slijm zijn' oorsprong verkrijgt.

c. *Tegenaanwijzende redenen.*
(*Contraindicantia*)

128.

Deze zoo voortreffelijke geneeswijze mag nimmer, en vooral niet tegen dien staat van ziekte in aanmerking komen, welke door onderdrukking der krachten geboren wordt, en den onervarenen, of den zoodanigen die de ziekteverschijnselen niet uit de ware bron weet af te leiden, ligtelijk tot een verkeerd besluit leiden kan, doordien hij somtijds onder den schijn van ware zwakte voorkomt, terwijl dezelve meestal door den aandrang of door de te groote hoeveelheid van vochten in vergelijking met de vaste deelen, en eene daaruit ontstane belemmering van de verrigtingen der werktuigen, is veroorzaakt geworden. Hoogst belangrijk is het tot erkenning van dezen twijfelachtigen ziektestaat, om de voorafgegane oorzaken, de ziektegeschiedenis en de bestaande toevallen behoorlijk met elkander te vergelijken. Somtijds is het noodig om dit door proefnemingen te ontdekken (§ 5). Zoo worden onzuiverheden in de eerste wegen, eene *Critische* volsappigheid, de aandrang van bloed en andere vochten, die zoodanig den schijn hebben van de krachten te vernietigen, dat de met de wetenschap on-

onbekende, of de onervarene, zich hierdoor al spoedig laat misleiden, somtijds door purgeermiddelen, bloedontlastingen, braakmiddelen enz., veel sneller weggenomen, dan dat men dien bedriegelijken staat met versterkende middelen behandeld had.

Wanneer wij ook ontdekt hebben, dat er ware zwakte aanwezig is, maar dat zij met onzuiverheden in de eerste wegen, met buiksverstopping of met aandrang van vochten naar eenig deel gepaard gaat, dan moet men deze hinderpalen uit den weg ruimen, voor dat men tot deze geneeswijze overgaat, naardien de werking der versterkende middelen door de overmaat van vochten verzwakt wordt, en zij daarenboven door de vermeerdering der prikkeling schadelijk zijn.

129.

Verder moet men ook de opgewekte of de zeer ongelijk verspreide gevoeligheid of zenuwkracht als eene belangrijke tegenaanwijzing voor deze geneeswijze beschouwen. Koortsen, wier aanvallen in een loopen, aanhoudende hitte, snelverloopende ontstekingen, en krampachtige zamensnoeringen der vaste deelen verbieden ten volle deze geneeswijze, ten ware gelijktijdig die omstandigheden bestaan mogten, waarvan wij in § 123—125 gesproken hebben. Voor aanbeijen, jicht en hijsterische aandoeningen en aanhoudende koortsen (*febres continuæ*) is almede de werking der versterkende middelen hoogst schadelijk, hetwelk wij inzonderheid door het misbruik der *Browniaansche* geneeskunde geleerd hebben.

130.

Men verlieze ook niet uit het oog, dat zich de werkdadige natuur menigmaal met een heilzaam oogmerk van de onderdrukking der krachten bedient. Pijnen en krampen, somtijds ook koortsen, zijn dikwerf allervoortreffelijkste hulpmiddelen om de krachten te herstellen, en wilde men nu in zulk een geval dezelve door de versterkende geneeswijze bestrijden, dan zoude men haar alleen aanwenden om de pogingen der natuur te storen. Er zijn lijders, die door jichtaanvallen of krampen nog spoediger hunne krachten herkrijgen, dan door het gebruik van versterkende geneesmiddelen. Daarenboven gebeurt het, dat onderscheidene slepende ziekten de geheele bewerktuiging zoodanig aandoen, dat zij, wegens de gebrekkige spijsvertering, geen geneesmiddel, of het gewone voedsel verdragen kan. Waartoe toch zal men aan eene zestigjarige vrouw, die het grootste gedeelte hares levens door krampen en andere zenuwaandoeningen is aangedaan geweest, en die nu zoo ver gekomen is, dat de maag behalve eenige uitgezochte spijzen niets verdraagt, waartoe toch, zeg ik, zal men aan deze versterkende middelen voorschrijven? In soortgelijke gevallen moet men het liever aan de natuur overlaten, en alleen trachten de toevallen te bedaren, en het gevoel te streelen; want van de kunst is nimmer volmaakte genezing te verwachten (§ 5).

Aan-

Aangewezene middelen.
(*Indicata*).

a. *Leefregel* (*Victus ratio*).

131.

Wanneer de leefregel ergens boven het gebruik van geneesmiddelen de voorkeur verdient, dan is dit zeker in de aanwending der versterkende geneeswijze. Want als en de stof zelve die het ligchaam uitmaakt, en de werkdadigheid, moeten veranderd worden, kan dit niet wel door geneesmiddelen geschieden, dewijl dezelve meestal slechts tot eenen voorbijgaanden prikkel verstrekken, of indien zij al eenen blijvenden prikkel opleveren, in geval er iets van dezelven tot de bestanddeelen des ligchaams overgaat, zoo kan toch het ligchaam dit veel minder met zich gelijk maken, dan het voedsel en de omgevende lucht; veel voortreffelijker moet de gerustheid van den geest en de ligchaamsoefening werken, dan alle geneesmiddelen. Deze ondersteunen dan ook veel meer de werking van die dingen, welke uit een' heilzamen eetregel voortkomen. Over het geheel moet er worden opgemerkt, dat eene en dezelfde levenswijze geenszins voor iederen graad of soort van zwakte te pas komt; doch men onderscheide behoedzaam die zwakte, welke met haastige koortsen verbonden is, van eene zulke, die men bij tusschenpoozende koortsen aantreft; de zwakte die men bij herstellenden uit eene *acute* koorts aantreft, moet op eene geheel andere wijze worden behandeld, dan die met kwaadsappigheid in verband staat;

ein-

eindelijk moet men zich in langdurige zenuwaandoeningen er op toeleggen, om de krachten te bewaren en te versterken.

132.

De spijzen, die over het algemeen versterkend genoemd worden, zijn voor een ieder niet dienstig. Over het geheel moet men ligte en gemakkelijk te verteren spijzen uitkiezen, omdat de spijsverteringswerktuigen hier gewoonlijk ook verzwakt zijn, en moeijelijk te verteren spijzen slechts door gezonde menschen kunnen worden verdragen. Men moet zich echter, gelijk HIPPOCRATES reeds leerde, naar de gewoonte der lijders regelen, zoodat men aan den landmand geen zwaarder voedsel ontzegge, als hij daar aan gewoon was, noch aan eene teedere vrouw toesta, wat slechts een voerman of gemeen soldaat kan verdragen. Men lette ook op eene andere les van den grijsaard van *Cos*: dat men eene eenigzins minder goede spijs en drank, doch die meer aangenaam is, boven betere doch onaangename de voorkeur geve (*). Derhalve willige men den trek van den lijder in, indien hij geene volstrekt schadelijke dingen begeert (**). Verder moet men over het algemeen zorg dragen

(*) *Aphor.* 2, 38. Τῷ σμικρῷ χεῖρον καὶ πόμα και σιτίον, ἥδιον δὲ, τῶν βελτιόνων μὲν ἀηδεστέρων δὲ μᾶλλον αἱρετέον.

(**) *Aret. curat. diut. lib.* 2. *c.* 6 Πολλόν δὲ μέζον ἐπὶ τουτέων ἔστω αἱ τοῖσι κάμνουσι χάριτες, καὶ τὸ καθαρῶς εἶπαν δρᾷν καὶ ταῖσι ἐπιθυμίῃσι ἕπεσθαι τὸν ἰητρον, μὴ μεγάλα βλάπτοντα ἄριστον γὰρ τόδε, ἢν μὴ κάρτα ὠφελεύντων ὄρεξις ἥκῃ.

gen, dat het voedsel in geenen deele met de geneesmiddelen tegenstrijdig zij, of dezen tot nadeel van de lijders verandere; b. v. als men gedurende de kwikkuur aan den lijder ooftvruchten of zuren zoude veroorlooven. Eindelijk late men niet veel op eens gebruiken, en geve liever dikwijls in kleine hoeveelheid.

133.

Het onderscheid der voedende middelen uit het planten- of dieren rijk is in de bepaling van den eetregel voor lijders van groot gewigt, naardien het vleesch door deszelfs geneigdheid tot bederf, zooveel te minder door de maag kan bewerkt worden, hoe zwakker hare kracht, of hoe meer zij tot andere einden ingespannen is. Daarom moeten koortsige lijders zich van vleeschspijzen, sterke *bouillons* en eijeren onthouden. Hoe aanhoudender de koorts is, te strenger moet men het gebruik van vleesch verbieden en des te meer zijn alleen gerste- en haverafkooksels en *ptisanes* toereikend, wier onderscheidene wijzen van toediening, geevenredigd naar de verschillende geaardheden der ziekte, niemand beter dan HIPPOCRATES geleerd heeft. Doch wanneer de koorts heeft nagelaten en de krachten verzwakt zijn, dan kan men er iets tot voeding mede vermengen. Want eene vloeibare of dunne kost staat en den lijders even zeer tegen, en belemmert tevens de herstelling even zeer, als eene vaste en krachtige.

Men geloove nogtans niet, dat de spijzen uit het plantenrijk overal even heilzaam zijn. Want

daar

daar zij spoedig zuur worden, zoo verdraagt eene aanhoudend zwakke maag beter ligt te verteren vleeschspijzen dan peul- en ooftvruchten, welke zeer ligtelijk zure scherpten en winden in de maag en darmen doen ontwikkelen. Meestal moet men aan het *instinct* gehoorzamen; want heeft de lijder eenen afkeer van vleesch, dan is dit ook gewoonlijk schadelijk; begeert hij wijn, dan zal die ook doorgaans heilzaam zijn. Voor het overige late men herstellenden (*convalescentes*) liever vleeschspijzen gebruiken, om dat zij sneller voeden, dan planten.

134.

Maar er is een groot verschil in de tot dit einde geschikte vleeschspijzen. Voor herstellenden (*convalescentes*) is niets nuttiger en aangenamer dan wildbraad en wild gevogelte, die, gebraden gebruikt, de spijsvertering bevorderen en het ligchaam versterken. Die deze vleeschspijzen niet kunnen kaauwen, moeten zich met soepen van kalfs- en hoendervleesch voeden, bij welken rijst, gepelde gerst, ook selderij en peterselie, porselein, dragon, bladeren van de pimpinelle (*foliâ sanguisorbae*), enz. gevoegd worden. Sommige deelen van jonge dieren zijn zeer heilzaam, als de thijm- en darmscheilsklieren van kalven, die ook gezoden, met citroensap, ansjovis (*encrasicolis*) en tarwebrood vermengd, gegeten worden. Door koortsen verzwakte en door langdurige ziekten vermagerde lijders, voedt men door dierlijke gelei, welke uit kalfspooten of geraspt hertshoren gekookt, met suiker, rijnsche

wijn

wijn en citroensap toegediend wordt; hiervoor is almede de witte drank, uit tarwenbrood, hersthoren en suiker bereid, dienstig. Het vleesch der tweeslachtige dieren (*amphibien*), vooral van adders en hagedissen is zeer geschikt voor zulke zwakten, welke met kwaadsappigheid gepaard gaat, welk vleesch daarenboven, vermoedelijk door deszelfs overvloed van *ammonia*, nog eene pis- en zweetdrijvende kracht heeft. Ook wordt in de uitteringskoorts een afkooksel van gekneusde slekken (*limaces*) met gedroogde pruimen, ter bevordering der voeding sterk aangeprezen.

Ofschoon gerookt- en gezouten vleesch in haastige ziekten geheel moet verboden worden, is het echter in eene langdurige zwakheid der maag zeer dienstig.

135.

De melk, als het eerste voedsel voor dieren van den hoogeren schakel, is ook zeer nuttig voor uitgemergelden en teringachtigen, vooral de ezellinnen- en vrouwenmelk, doordien deze in eene gelijke mate eiwit met suikerstof vereenigd bevatten: de laatste drinken de lijders warm, zoo als zij uit de borsten vloeit; de eerste, die men vooral aan teringachtigen beveelt, moet, wegens hare meerdere zwaarte, met het koolzuur bevattend seltzerwater of met eenig specerijachtig kruidensap vermengd, gedronken worden; om hare vertering te bevorderen, moet de lijder eene zuivere lucht genieten en zich zoo veel mogelijk in beweging houden. De karnemelk

en

en zoete wei is ook zeer nuttig: voor bloedvloeijingen is de gealuinde zoete wei (*serum lactis aluminatum*), wegens hare zamentrekkende kracht, allerheilzaamst.

De eijeren, die aan de melk niet ongelijk zijn, vooral de hoendereijeren, worden raauw, of ook week gekookt, gebruikt en zijn ligt voedend. De eijeren van andere vogels, als van kievitten (*tringae seu vanelli*), hoewel eene uitmuntende spijs, zijn echter voor zieken, wegens hunne vette hoedanigheid, minder geschikt: de hard gekookte eijeren vereischen eene groote spijsverteringskracht.

Dewijl de visschen eene groote geneigdheid tot verrotting hebben, zoo zijn zij voor lijders minder aanbevelenswaardig, en zij moeten geheel verboden worden, indien de lijders koortsig zijn. Meer heilzaam zijn: snoek (*esox lucius*), berm (*cyprinus barbus*), rivierbaars (*perca fluviatilis*) en snoekbaars (*lucioperca*), voorn, forellen (*salmo fario, trutta et alpinus*), kabeljaauw (*gadus s. lota*). Wegens de hoeveelheid van vet moet men de volgende verbieden: karper (*cyprinus carpio*), brasem (*brama*), elft en zalm (*salmo salar*), knorhaan (*cottus gobio*), paling en aal (*murœna anguilla*) en rivier lamprei (*petromyzon fluviatilis*); wegens het te zware vleesch verbiede men de steursoorten (*acipenseres*) en zeevisschen.

136.

Voor ligt voedsel, geeft men uit de planten bij voorkeur de graansoorten, vooral havergort en gerst, ook boekweit en vlotgras (*festuca*

flui-

fluitans), waarvan afkooksels gemaakt worden; dan ook tarwe en roggebrood. Uit het roggemeel is de brij voor teringachtigen (*tabidi*) zeer heilzaam: even nuttig is ook voor hen de *sago*, waarvan een afkooksel met suiker, oranjeschillen of kaneel gereed gemaakt, of met citroensap, wijn of vleeschnat bereid wordt; verder is ook de saleb in eene oplossing gegeven zeer nuttig voor hectische lijders. De aardappelen, die zoo rijk aan stijfsel zijn, moet men volkomen ontzeggen of slechts in eene zeer langdurende zwakte toestaan.

Voor vele lijders zijn ook zeer geschikt jonge peulen, boonen, erwten, vooral doperwten, als zij nog het suikerachtige lamsvocht bevatten. Want zijn zij reeds meer tot stijfsel en eiwit gezet, dan zijn deze erwten geenszins geschikt, omdat zij dan winden verwekken. Insgelijks verschaffen de wortels of penen (*radices dauci*), ronde knollen, scorsoneelen, de boksbaard (*tragopogon*) en de suikerwortel (*sisarum*) een zeer zacht en aangenaam voedsel, doordien de naauwe vermenging van eene suikerstof met slijmachtige bestanddeelen, in deze spijzen aanwezig, de spijsvertering en buiksontlasting bevordert. Hiertoe behooren ook de spruitjes van spergies, hop (*lupuli*), kropsalade, wilde kool (*crambes maritimae*), ook de steeltjes van wilde vlier en andere kruiden; de raapkool (*brassica gongÿglodes*), vooral ook de bloemkool (*br. botrytis*), moeten hiertoe gebragt worden. Van minder nut is de boerenkool, savoijekool (*crambes*

sabauda), witte- en roodekool en dergelijken. Rapen, selderijwortel, peterselie, alsmede spinagie moet geheel verboden of slechts in slepende ziekten toegestaan worden.

Onder de ooftvruchten bekleeden hier de eerste plaats: de gedroogde kersen en pruimen, die men wederom kookt; dan vijgen en druiven, kalvijn, appels, *reine d'or*, en andere appelsoorten; alsmede aard- en moerbeziën. De andere vruchten, gelijk peren, abrikosen en persiken verwekken winden, of binden te veel warmtestof; de kruis- en aalbeziën zijn te wrang en te zamentrekkend. Ofschoon men van dezelve in andere aandoeningen kan gebruik maken, mag men ze echter, waar de krachten moeten worden versterkt, niet toedienen.

137.

De dranken die tot versterking der ligchaamskrachten dienen zullen, moeten de spijsverteringswerktuigen ligtelijk prikkelen en de afscheidingen in orde houden. Sterke wijnen moeten met water vermengd worden, of de lijder mag er slechts weinige glazen van gebruiken. Ligte, fransche wijnen, voornamelijk goede roode en riekende wijnen zijn tot een versterkend einde het meest geschikt. Men bereidt ook uit gekookte kersen of appelen met wijn, suiker en aangename specerijen, zeer smakelijke dranken, die de lijders goed bekomen. Het bier mag men niet toestaan, tenzij de koorts geheel verdwenen, hetzelve behoorlijk bereid, klaar en door den hop bewerkt is, en naar eisch met de pis ontlast wordt.

138.

138.

Om de krachten te versterken en de gezondheid te herstellen moet men den lijder ook de zuivere lucht laten genieten, welke daartoe een voortreffelijk middel verschaft. De vensters van het ziekevertrek moeten derhalve nu en dan geopend worden; zoodra de lijders het bed verlaten, en zoo het de weêrsgesteldheid veroorlooft, moeten zij zich aan de opene lucht gewennen. Kunnen de zieken de berglucht verdragen, dan zullen zij daardoor zeer in krachten winnen. Eene koude, drooge en heldere dampkringslucht is veel heilzamer, dan eene warme, vochtige en benevelde.

139.

Het is bekend, dat de ligchaamsoefening, door haren weldadigen invloed op het zenuw- en vaatgestel, de spieren sterker maakt, de spijsvertering bevordert en de verzuring van het bloed in de longen versnelt. Men moet echter de ligchaamsoefeningen in de onderscheidene soorten van zwakte voornamelijk naar de gewoonte, levenswijs, naar den ouderdom, de kunne en eindelijk naar den aard en hevigheid der ziekte regelen. Aan zeer zwakke lijders, die reeds lang ziek waren, bekomt het rijden in een rijtuig het best. Het paardrijden sterkt de krachten nog meer, maakt den geest opgeruimd en is wegens de meerdere gemeenschap met de lucht zeer heilzaam. Het varen, vooral op stille zeeën, moet in langdurige ziekten ernstig worden aanbevolen. Ontbreken de krachten niet, dan is

 het

het wandelen in de vrije lucht, de wapenoefening, de jagt, het dansen en onderscheidene spelen, die in den open dampkring geschieden, hoogst heilzaam. Voor geleerden is het declameren en de inspanning van de stem allernuttigst, waarvan niemand de voortreffelijkheid beter en uitvoeriger beschreven heeft, dan ANTYLLUS (*Oribas. coll. lib.* 6. *c.* 7—10).

140.

Dewijl onderscheidene geneigdheden en begeerten der ziel in de voortbrenging van ziekten zeer vermogend zijn, indien zij de regelmatige grenzen overschreiden, zoo moet de Arts al zijn vermogen inspannen, om de rust en opgeruimdheid van den geest der lijders zooveel mogelijk te bewaren. Het hangt hier veel af van het vertrouwen, dat de lijder in den Geneesheer stelt, en 't geen deze verkrijgt door een innemend voorkomen, ἀταραϰτοποιήσει (§ 18), door gedienstigheid en door de naarkoming van iederen eisch en pligt, waardoor hij zijne welwillendheid en zucht om hulp te verleenen kan aan den dag leggen. Men moet ook vooral in zijne voorzegging voorzigtig zijn, en zich wachten, dat den lijder daardoor geen schrik worde aangejaagd. Is de dood ophanden, dan moet dit verkondigd werden, overeenkomstig de verpligting van een verstandig mensch en Christen. Men make van de voorschriften van onzen heiligen Godsdienst, de overwinning der menschheid, gebruik, ten einde de krachten van den geest, die door ellende, vrees en kommer zoo zeer gefolterd

terd worden, opgewekt, verlevendigd en daarheenen geleid worden, waar regtmatige troost en hulp te vinden is.

De opwekking van heilzame gemoedsaandoeningen geschiedt ook door de musiek: de overoude gewoonte om door teedere en roerende gezangen en gedichten ziekten te verdrijven, bevestigt inzonderheid hare nuttigheid. Zoo raadt AVICENNA tegen iedere pijn aanbrengende ziekte een liefelijk gezang aan; ASCLEPIADES roemt in krankzinnigheid en andere zielsongesteldheden een tweevoudig gezang: het *phrijgische*, om het door droefheid ontstemd gemoed op eene aangename wijze te verstrooijen en op te wekken, en het *dorische*, dat is het zware en zamengestelde gezang, om de meer luidruchtige gemoedskranken te helpen (*Coel. Aurel. chron. lib.* 1. *c.* 5.).

141.

Eindelijk worden de verzwakte zieken ook door den slaap bijzonder verkwikt: zij maken daarom van deze rust zoo veel mogelijk gebruik, want het is verwonderenswaardig, hoeveel deze, mits zonder verdoovende middelen voortgebragt, tot versterking der krachten bijdraagt, de ziekteseheidingen bevordert en hoe spoedig hij de herstellenden tot eene volmaakte gezondheid brengen kan.

b. *Geneesmiddelen.*
(*Medicamenta*).

142.

Onder de geneesmiddelen bekleeden voorzeker

 de

de ijzerbereidingen eene eerste plaats; zij mogen echter niet in den koortsigen toestand, maar alleen in eene langdurige en kwaadsappige zwakte aangewend worden. Waar de slappe vezel verbeterd, het ligchaam verwarmd, de ziekelijke menging van het bloed hersteld, de roode kleur van den bloedkoek verhoogd moet worden, daar zijn de ijzerbereidingen boven alle andere middelen te verkiezen. De meest hiertoe geschikte, zijn: het ijzervijlsel (*limatura ferri*), dat met een specerijachtig poeder moet toegediend worden, nademaal het aan de maag- en darmvocht de zuurstof onttrekt en winden veroorzaakt; de gift is 3 greinen 4 a 8 malen daags. Dan het ijzerverzuursel of ijzermoor (*ferr: oxyd. nigrum*), dat verkieselijker is dan het vorige, dewijl het geene winden verwekt en spoediger wordt opgenomen; de gift is als van het ijzervijlsel. Het zwavelzuur-ijzer (*sulphas ferri*) is vooral geschikt voor zwakke spijsvertering, en slijmophoopingen. Tevens van eene oplossende kracht zijn de ijzerhoudende ammoniakbloemen (*Murias ferro-ammoniacale*). In Hijsterische zwakte roemt men de zenuwtinktuur van BESTUCHEF (*alcoh. sulph. æth. ferri*), 3—6 malen 15 druppels daags. De overige bereidingen in de *Bataafsche* en *Belgische* Apotheek voorkomende, zijn de eene meer, de andere minder ten dien einde in gebruik.

Hierop volgen de extraktief-bittere geneesmiddelen; onder dewelken de voornaamste zijn: *de gentiana*, *centaurium minus*, *trifolium*, *fuma-*

maria officinalis, gezegende distel, paardebloem, ijslandsche mos, *quassia*, *cortex angusturae*, *radix columbo* en meer anderen; zij zijn vooral heilzaam om de krachten der maag te versterken, de menging van het maag- en darmsap en de gal te verbeteren en de verstoppingen te verdeelen. Zij moeten derhalve in aanmerking komen in zwakten met koorts vergezeld, en in ongelijke verspreiding der gevoeligheid, alsmede in slijmverzamelingen en wormziekten.

Verder behooren hiertoe de balsamieke zamentrekkende, ook wel vezelkrachtgevende (*tonische*) middelen genoemd, die hoogst nuttig zijn, waar groote zwakte met slapheid en verlorene veerkracht der vaste deelen aanwezig is. De koortsbasten bekleeden onder dezelve den hoogsten rang; verder komen hier naar den onderscheidenen aard van zwakte te pas, de *radix Caryophyllatae*, *Cortex Hypocastani*, de wilgenbast, *Cortes ulmi Campestris*, *uva ursi* en meer anderen.

Eindelijk wordt ook de krachtdadigheid van het hart en het bloedvaatgestel door de delfzuren sterk opgewekt, doordien zij de gevoeligheid verminderen; dit laat zich gevoegelijk uit de mededeeling van hunne zuurstof aan onze bewerktuiging verklaren. De meest gebruikelijke mineraalzuren zijn het salpeter-, zout- en zwavelzuur, waarvan men in de 24 uren 1—2½ drachma toedient.

VIERDE HOOFDSTUK.

OVER DE OPWEKKENDE GENEESWIJZE (*Methodus incitans*).

a. *Werkingswijze.*

§. 143.

Bijaldien wij in het algemeen overwegen, in welk een onmiddellijk verband het bewerktuigd ligchaam met de buitenwereld staat, hoedanig de dingen uit deze als vreemde prikkels eene ziekelijke wederwerking te weeg brengen en het evenwigt der krachten verbreken, indien zij niet behoorlijk worden opgenomen, en eindelijk, op welke wijze tevens de geneesmiddelen op de levensuiting, dat is *dynamisch*, werken, dan kan men niet ontkennen, dat iedere werking van een geneesmiddel meerder of minder prikkelend is, of ten minste te weeg brengt, dat zich de beperkte gevoeligheid terstond verheft. Intusschen zijn van deze algemeene wet die middelen uitgesloten, welke de levenskracht verminderen of onderdrukken, en de werktuigelijke eigenschappen van den vezel zoodanig veranderen, dat de zamenhang verminderd wordt. Doch van dusdanige onbepaalde uitdrukking zijn wij verre verwijderd, als wij met opwekkende geneeswijze die bijzondere bedoelen, welke ten doel heeft, de zenuwkracht door geheel het ligchaam, of in eenig stelsel (*systema*), of wel in bijzondere deelen zoodanig te prikkelen,

len, dat de werkelooze deelen opgewekt, trage en onderdrukte verrigtingen verlevendigd worden, ten einde de krachtuiting weder tot den regelmatigen toestand kan terug keeren. Naardien men uit dit gezegde genoegzaam het onderscheid tusschen de versterkende geneeswijze en deze kan opmaken, moeten wij tevens herinneren, dat geene ontlasting verwekkende middelen, ofschoon hunne werking uit de opgewekte gevoeligheid voortspruit, hiertoe moeten gebragt worden.

144.

Door deze geneeswijze worden de krachten geenszins vermeerderd, maar alleen de gevoeligheid verlevendigd en in het oog loopend verhoogd; daarom is hare uitwerking niet blijvend, maar voorbijgaande. Er is nogtans eene lange en onafgebrokene reeks van opwekkende middelen, bestaande uit de zulken, die de krachten op eene vlug prikkelende wijze aandoen, gelijk de aether-geesten, en uit de zoodanigen, welke eenen vasten en meer blijvenden prikkel verschaffen, gelijk diegenen, welke harst inhouden. Deze laatste middelen werken onmiddellijk op de plaats der aanwending en niet zoo zeer op afgelegene deelen; de vlugge prikkels daarentegen, wekken de gevoeligheid algemeen op, door hunnen invloed op de zenuwen, die haar gebied over geheel het ligchaam uitstrekken. Bij iedere werking van een opwekkend middel gebeurt dit eigenaardige, dat de krachtuiting met meer levendigheid geschiedt, zonder dat de krachten zelven in haren aard daarbij toenemen; dienvolgens heeft de gewaarwording

en beweging sneller en meer onverhinderd, doch geenszins met meer kracht en sterkte plaats.

145.

Het gebeurt uit dien hoofde gewoonlijk, dat de opgewekte kracht des te sneller verflaauwt, en zelfs nog zwakker wordt, hoe vlugger de prikkel is, en hoe sneller hij voorbij gaat, omdat de vertering en verbruiking van levenskracht grooter is, naarmate zij in een deel verzameld, opgewekt en geprikkeld wordt. Deze verflaauwing of nalating wordt of terstond in de prikkelbare, of wel na eenigen tijd in de gevoelige deelen opgemerkt. Vandaar, dat de verrigting der spieren, vooral in bijzondere werktuigen, na het gebruik van sommige prikkelende middelen vertraagd wordt. Zoo volgt op groote giften van *camphor* eene vermoeidheid en langzame pols, op het nemen van het vingerhoedskruid verminderde beweging van het hart en slagadergestel, met duizeligheid en bevingen; op het *opium*, verdooving van gevoel en trage willekeurige bewegingen.

Hierbij komt, dat de inspanning van krachten door de vermeerderde afscheiding van waterachtige vochten wordt verminderd. Zoo werken de meeste opwekkende middelen dan eerst heilzaam en brengen de gewenschte uitkomsten te weeg, als zij allengs de huiduitwaseming bevorderen, gelijk het geval is met de *camphor*, het vingerhoedskruid, kwikzilver, spiesglans enz. Daar nu door deze huiduitwaseming de scheiding van vochten wordt begunstigd, zoo wordt alles ver-

wijderd, wat te voren voor de krachten nadeelig was, terwijl de verspreiding zelve der onweegbare stoffen meer gemakkelijk en meer evenredig door de zenuwen plaats heeft. Allerbelangrijks voor de praktijk is deze wijze van werking, omdat namelijk de opwekkende middelen, naarmate zij vlugger werken, des te beter en veiliger de gevoeligheid tot den regelmatigen staat terugbrengen: b. v. de *valeriaan* en de vlugge geesten, wier uitwerking spoedig na hunne aanwending ophoudt en door eene vermeerderde uitwaseming wordt opgevolgd.

146.

De eigenlijk versterkende en voedende middelen kunnen onder de ware opwekkende middelen niet geteld worden; intusschen noemt men de zoodanigen, welke de prikkelbaarheid afzonderlijk gaande maken, allezins met regt opwekkend en prikkelend. Want het heulsap (*opium*), waardoor de *energie* der zenuwen toeneemt, is wel is waar niet versterkend, doch het behoort evenwel onder de prikkelende geneesmiddelen; immers wekt het de prikkelbaarheid op, terwijl het de gevoeligheid neerdrukt.

147.

Van groot gewigt is het nogtans te weten, op welk eene onderscheidene en eigenaardige wijze zekere toestellen en werktuigen door deze geneeswijze worden aangedaan. Het eigenaardig leven, dat ieder werktuig door deszelfs bijzonder maaksel bezit, alsmede de eigenaardige wijze, op welke de vreemde of uitwendige prikkels deszelfs krach-

krachten aandoen, is nergens meer zigtbaar, dan bij de werking der opwekkende geneesmiddelen. Want gelijk de spaansche vliegen, de zeeajuin (*scilla*) en het vingerhoedskruid (*digitalis*) bijzonder op de pisblaas en de nieren werken, even zoo toont het kwikzilver zijnen invloed op de opslorpende en haarvaatjes, de driekleurige viool (*viola tricolor*), de zwavel en het spiesglans op de huid, de Senegawortel op de borst en luchtpijp, en de zeepachtige harsen op de maag.

Trouwens is de werking van de middelen, die hetzelfde toestel of deel prikkelen niet eene en dezelfde. Want alhoewel ook de koolzure potasch, de *galbanum* en de *gummi ammoniac.* op de water- en haarvaatjes werken, zoo doen zij dit toch geheel anders als de kwik. Hoedanig men dit moet verklaren, is niet bekend: het wordt evenwel van den Arts gevorderd, om natesporen en te onderzoeken, welk eigenaardig uitwerksel ieder opwekkend middel aan den dag legt. Bovenal moet men acht geven, op het onderscheid tusschen die middelen, welke, de gevoeligheid der zenuwen van het *organische* leven opwekkende, den omloop des bloeds versnellen en de dierlijke warmte verhoogen, en die welke, de hersenzenuwen op eene zachte aangename en vlugtige wijze prikkelende, de werking van het bloedvaatgestel meer bedaren en verminderen.

148.

Hierbij mag men het *antagonismus* en de medegevoeligheid van zekere werktuigen niet gering achten. Wanneer wij ook de tegenwerking

der

der *polarische* grondstoffen, als minder zigtbaar en slechts op veronderstelling gegrond, niet zoo zeer waarnemen, zoo is toch voor een ieder de in haar' aard verschillende werking der slagaderen en aderen blijkbaar, waarbij de tusschen dezelve gelegene haarvaatjes als onzijdig of *indifferent* blijven. Buitengemeen opmerkenswaardig is ook de tegenstelling (*antithesis*) der zenuwen en spieren, dat is, tusschen de werktuigen van gevoel en die van prikkelbaarheid, welke uit de overhand hebbende werking van eene dezer beide krachten moet verklaard worden: dit op de uitwerking van eenige eigenaardig prikkelende middelen toepassende, komt het ongeveer hierop neder: dat de omvoering en verbruiking der onweegbare stoffen door de zenuwen toeneemt, als men de gevoeligheid door vlugge prikkels opwekt, ten gevolge waarvan de onregelmatige zamentrekkingen van den spiervezel bedaren en geregeld worden; met andere woorden, dat de te verhoogde prikkelbaarheid, zich door krampen te kennen gevende, tot haren natuurlijken graad terug keert, wanneer de gevoeligheid door vlug prikkelende middelen eenen hoogeren trap verkrijgt. Van daar de krampwerende eigenschap van velerlei *inciteerende* middelen, als van den *muscus*, *valeriaan* enz. Even gewigtig is de tegenstelling (*antithesis*) van de huid- en van de inwendige werktuigen: want wordt de eerste geprikkeld, dan werken de laatsten met minder hevigheid en derzelver krampachtige aandoeningen bedaren. Uit dien hoofde schijnen ook somtijds

de

de bijt-, blaartrekkende en huiduitslag voortbrengende middelen de stoornissen in de ingewanden te verbeteren en te genezen.

b. *Aanwijzings-redenen.* (*Indicantia.*)

149.

Over het algemeen wordt deze geneeswijze door den gezonken staat der gevoeligheid aangewezen. Het vereischt de grootste inspanning en oplettendheid, om den toestand en het wederzijdsch verband der krachten, alsmede den graad en den duur der verdoofde gevoeligheid (*torpor*) te kennen en te onderscheiden. Ofschoon ook een ieder, zelfs de meest onervarene in de Geneeskunde, inziet, dat bij eene volkomene werkeloosheid en uitblussching der zenuwkracht, prikkelende middelen noodig zijn, zoo moet echter de keuze der opwekkende middelen met naauwlettendheid worden gedaan, ingeval door eene zeer ongelijke verdeeling der krachten de gevoeligheid wel in werkeloosheid en *torpor* schijnt over te gaan, maar nog niet volkomen is uitgebluscht. Om de onweegbare stoffen meer gelijkmatig te verdeelen en het evenwigt der krachten te herstellen, moet men eerst vlugge en zoodanige middelen toedienen, welke de zenuwen op eene zachte wijze aandoen; daarna de zulken, welke op eene meer vaste wijze (*modo fixiori*) bijzondere organen prikkelen en opwekken.

150.

Derhalve moet men van de opwekkende genees-

neeswijze gebruik maken in haastige koortsen; zonder werkdadige ontstekingen en onzuiverheden in de eerste wegen, als de gezonkene krachten zich kenteekenen, door eenen kleinen, naauwelijks voelbaren, ongelijken en zwakken pols, verzwakking der zintuigen, onrustigen en door droomen afgebroken slaap of slaapzucht, en eindelijk door menigvuldige huiveringen en koude over het geheele ligchaam, zonder dat men daarbij eene eenigzins aanhoudende hitte bemerkt en de huid met een rijkelijk, doch niet verligtend zweet bedekt is, de pis troebel en de darmontlastingen vloeibaar of zeer traag zijn. Geenszins wordt zij verboden door de reeks van krampachtige aandoeningen, noch door peeshuppeling en ijling, indien deze toevallen maar niet te hevig zijn; immers heeft ieder Arts deze verschijnselen wel eens bij stervenden, met de grootste uitputting van krachten vereenigd, waargenomen.

Meer sterke opwekkende middelen worden er vereischt, als de pols buitengemeen week en golvend is, het ligchaam bij voortduring koud is, en met geene warmte afwisselt, de zieke met aanhoudende slaapzucht wordt gekweld, de oogen troebel zijn, het gehoor en de andere zintuigen als verstomt schijnen, en de ledematen bij elke beweging des ligchaams beven. In dit geval gaat men tot meer krachtdadige opwekkende middelen over, die evenwel niet genoegzaam zijn, en met tonische en versterkende middelen moeten vereenigd worden, als de krachten zeer gezonken of geheel ter neer geslagen zijn.

151.

151.

De opwekkende middelen zijn aangewezen, als de krachten der natuur door zwakte, of door de hevigheid der ziekte, in het voortbrengen der ziektescheidingen belemmerd worden. Heeft men dezen toestand naar den eisch erkend en naauwkeuring van krachtsonderdrukking onderscheiden, dan is het beter om de opwekkende geneeswijze in het algemeen aan te wenden, en aan de opgewekte natuurkrachten de pogingen en wegen tot het bevorderen der *crises* over te laten, dan al aanstonds en onmiddellijk deze of gene ziektescheiding te willen voortbrengen (§ 30). Zoo bewerkt de natuur in deze gevallen heilzame huiduitslagen, vermeerderde afscheidingen door de huid, de nieren en den darmbuis, als mede brakingen; zoo verwekt zij bij kwaadaardige zweren eenen weldadigen etter, indien zij daartoe slechts door de opwekkende geneeswijze wordt in staat gesteld. Daarenboven kan zulk eene afscheiding niet altijd zeker door de kunst worden daargesteld; want de meeste geneesmiddelen, aan welken het vermogen van deze of gene afscheiding te veroorzaken wordt toegekend, prikkelen eigenlijk over het geheel veeleer de haarvaatjes. Van daar is het ook niet te gelooven, dat de mijrrhe de vorming van etter, of het kwikzilver den speekselvloed onmiddellijk bevorderen, maar dat zij door hunnen prikkelenden invloed op de haarvaatjes nu deze dan gene afscheiding te weeg brengen.

152.

152.

Onder de langdurige ziekten vereischen niet alleen verlammingen der zenuwen de opwekkende geneeswijze, maar vooral ook het verzwakte herstellings-vermogen, dat uit eene ziekelijke aandoening of werking der zenuwen zijnen oorsprong genomen heeft. Daarom neme men in de waterzucht, vooral zoo zij door werkeloosheid der opslorpende vaten is te weeg gebragt zijne toevlugt tot de opwekkende geneeswijze, waardoor en de afscheidingen vermenigvuldigd, en de opslorping bevorderd wordt. De scheurbuik, afhankelijk van eene gebrekkige bloedmaking, behandelt men met bijzondere prikkelende middelen, die in staat zijn om de spijsvertering en eene gezonde bloedbereiding te bevorderen. De klierziekte wordt door zulke middelen genezen, welke de klieren en de opslorpende vaten specifiek prikkelen, en derzelver verslapping wegnemen.

153.

De behandeling van langdurige ziekten bestaat dikwerf in de terugbrenging van de onregelmatige en ziekelijke gevoeligheid tot den gezonden toestand, hetgeen somwijlen door het gebruik van zenuwopwekkende middelen zeer goed gelukt (§. 145). Daarom is eene bijzondere opwekkende geneeswijze in de bijna tallooze reeks van gebreken, welke uit buiksverstoppingen en onregelmatige werkingen der buikszenuwknoopen voortspruiten, zoo heilzaam, daar zij, of de werkdadigheid der buikvaten verheft, of den aandrang van vochten naar zekere andere deelen en werk-

tuigen bevordert. Vandaar schijnen het *aconitum*, het pokhout en deszelfs hars (*guajacum*), het bitter-zoet (*dulcamara*), en de *ammonia*, in de onregelmatige jicht (*arthritis anomala*) zoo nuttig te zijn. Bij het gebruik van deze opwekkende middelen moet echter de levenswijze zoo worden ingerigt, dat zij de weldadige pogingen der genezende natuur behulpzaam zijn; want dit verzuimd wordende, zoo putten zij veeleer de krachten uit, dan dat zij heilzame uitwerkselen zouden te weeg brengen.

De opwekkende geneeswijze is ook hoogst belangrijk, in dien werkeloozen staat der buiksingewanden, welke met eene ziekelijk vermeerderde slijmafscheiding, voortbrenging van wormen, ontwikkeling van winden en van steenen verbonden is. De geneesmiddelen, die in al deze gebreken worden aangewend, kunnen voornamelijk tot de opwekkende methode gerekend worden. Door hunnen blijvenden prikkel onderscheiden zij zich nogtans, welke de krachten in staat stellen om de ziekelijke slijmafscheiding te beperken, en het slijm zelf op te lossen en te ontlasten. De steenoplossende en windbrekende geneesmiddelen werken bijna op eene zelfde wijze.

155.

Zoo verre is het er van af, dat de ziekelijk verhoogde gevoeligheid, zoo zij van derzelver ongelijkmatige verdeeling afhangt, de aanwending der opwekkende geneeswijze zoude verbieden, dat zij integendeel door deze ziekelijke zenuwwerking nog meer vereischt wordt. Maar men

moet

moet met de meeste omzigtigheid op den aard en den tijd der ziekte zijn oog vestigen, daar men bij eene ontijdige aanwending zulk eene ziekte vererg eren kan, die door een tijdig gebruik van opwekkende middelen ten volle had kunnen genezen worden. Het is van het grootste belang om zoodanige geneesmiddelen uit te kiezen, welke het vermogen bezitten om op eene eigenaardige wijze (*specifice*), en tot dien graad te prikkelen, dat de ongeregelde werking der zenuwen hersteld worde. Zoo worden over het geheel de opslorpende vaten in slepende ontstekingen door de zoete kwik (*murias hydrarg. oxyd.*) op eene bijzondere wijze geprikkeld; ja zelfs kan geen ander geneesmiddel hier deszelfs plaats vervangen. Een ieder weet, dat de werking der bijtende potasch prikkelend is: door dit vermogen echter wekt zij de einden der *organische* zenuwen op, maakt de werking van de zenuwen meer geregeld, en stilt zoodoende de krampachtige aandoeningen; vandaar derzelver nut in deze ziekten, vooral in de regtstijvigheid.

156.

Ook worden vloeijingen, hoewel daar bij zoo menigmaal de einden der vaten in eenen geprikkelden staat verkeeren, door verstoppingen (*stases*), of ten minste door verslapping en zwakte der vaten, onderhouden, of zij zijn het gevolg van de ziekelijk en onregelmatig werkende zenuwkracht. In deze gevallen, is de aanwending der opwekkende geneeswijze met regt in gebruik.

 Van-

Vandaar het nut van den kaneelbast bij bloedvloeijingen, van de Arnica-bloemen in den rooden loop, en van het roode vingerhoedskruid (*digitalis purpurea*) in andere dergelijke vloeijingen.

157.

In het vervolg zullen wij zien (§ 158), dat de opwekkende geneeswijze niet is aangewezen, wanneer de krachten door opgehoopte vochten, of andere stoffelijke prikkels onderdrukt zijn. Daarentegen komt zij zeer te stade, wanneer een dierlijk vergift of eene smetstof de vochtmassa aangedaan, doch noch niet geheel ontaard en ontbonden heeft, op dat zich de, door de prikkelende middelen opgewekte, krachten van deze smetstoffen kunnen bevrijden. Wij weten niet of het nut der bijtende *ammonia* tegen den adderbeet wel op eene andere wijze kan verklaard worden. Vandaar ook het algemeen gebruik van den wijn, onmiddellijk na dat het ligchaam door eene dierlijke smetstof is aangedaan; zoo genezen ook dikwerf lijders terstond van de gele koorts, indien zij slechts eene matige hoeveelheid van den zoeten kwik gebruikt hebben (*).

c. *Tegenaanwijzings-redenen* (*Contraindicantia*).

158.

De onderdrukking van het gevoel en van de beweging, ten gevolge van zekere hinderpalen, is

(*) Mawe's *Reise in das innere von* Brasiliën, *p.* 8.

is somtijds van dien hevigen aard, dat het den schijn heeft, als waren zij door ware zwakte aangetast. Het zoude nu verkeerdelijk gehandeld zijn, zoo men dezen schijnbaren staat van zwakte, die uit de vergelijking der toevallen met de voorafgegane oorzaken, en met de geschiedenis der ziekte erkend moet worden, door de opwekkende geneeswijze wilde bestrijden, dewijl de onderdrukkende prikkels alsdan noodwendig zouden moeten verergeren en vermeerderen.

Niettemin moeten wij aanmerken, dat, ofschoon hier de opwekkende geneeswijze niet te pas komt, zij toch voor eenen zekeren tijd verligting aanbrengt, naardien door haar iedere onderdrukking van krachten, door welke oorzaken ook voortgebragt, voor eene poos verlevendigd, en de krachtuiting vrijer wordt. Dus zijn in flaauwten (*lipothymia*) en verlammingen der zenuwen ten gevolge van vochtophoopingen, de vlugge zenuwmiddelen, als de vloeibare *Ammonia* (*Spir. Salis Ammoniaci*), de Aethers enz., voor het minst in staat om voor eenigen tijd de krachten op te wekken, terwijl de ziekte zelve daarna door zoodanige middelen moet worden genezen, welke de vochten verwijderen en ontlasten. Want de geneeswijze tegen de toevallen (*curatio symptomatica*), waartoe ook de opwekkende geneeswijze behoort, gelijk wij zoo even gezegd hebben, is dikwijls allernoodzakelijkst, en vooral als de toevallen dringend of de stoffelijke oorzaak onbekend is (§ 43. 44.). Daarenboven kan zij hier nuttig zijn, omdat zij somtijds door de ver-

 le-

levendiging der krachten de vochten en de ziekelijke stoffen kan ontlasten (§ 157.).

159.

Eene andere, even gewigtige, tegenaanwijzing bestaat er, als de levenskrachten reeds zoo diep gezonken zijn, dat het niet te verwachten is, dat zich de krachtuiting door de opgewekte gevoeligheid weer zal verhoogen en verlevendigen. Immers worden de krachten zelfs nog meer gesloopt, zoo zij aanhoudend worden geprikkeld, en er geene middelen gebezigd worden, welke hare sterkte eenigzins kan vermeerderen en voeden. Daarom moet men alvorens den graad van zwakte uit de geschiedenis der ziekte, uit de vergelijking der toevallen, en de voorafgegane oorzaken pogen te kennen. Heeft men nu ontdekt, dat de zwakte tot eenen zeer hoogen trap is gestegen, en niet door de opwekkende geneeswijze alleen kan bestreden worden, dan moet men; met de opwekkende middelen, versterkende en tonische verbinden. Zoo is het, in zenuwkoortsen, kwaadaardige buikloopen, of in andere soortgelijke ziekten waar de krachten reeds sterk geleden hebben, noodig om den koortsbast in verband met de Arnica-bloemen en den slangenwortel (*serpentaria*) toe te dienen.

160.

De ongelijkmatige en in het eene deel meer, in het andere deel minder opgehoopte gevoeligheid, zoo menigmaal den schijn van ware zwakte aannemende, vereischt niet zoo ligt opwekkende geneesmiddelen, ten ware zij zoo vlugtig zijn, dat

de

de door hen te weeg gebragte opwekking zeer snel ophoudt, en zij daarop onmiddellijk de herstelling der ziekelijke zenuwwerking ten gevolge hebben. Dien graad of toestand der ziekelijke gevoeligheid, welke de opwekkende geneeswijze verbiedt, kennen wij meestal uit den harden pols, drooge huid, voortdurende warmte, en aanhoudende inwendige pijnen, uit den angst, bestendige en hardnekkige verwarring van den geest, den wilden oogblik en uit de vuurroode pis. Bestaan er slechts weinige van deze ziekte-verschijnselen, dan hebben dikwerf alleen zeer vlugtig prikkelende middelen, die de zenuwen op eene zachte wijze verlevendigen, eene heilzame uitwerking, terwijl de zulken zeer schadelijk zijn, welke door hunnen meer vasten en duurzamen prikkel, te veel verhitten en de ziekelijke zenuwwerkingen van het vaatgestel verhoogen.

161.

Men moet behoorlijk zorg dragen, dat de krachten en heilzame pogingen der natuur, door de opwekkende middelen, niet gestoord worden. Deze zoo zeer nadeelige dwaling begaan zij wel eens, die op de onderdrukking van krachten, welke de ziektescheidingen vooraf gaan, niet genoeg opmerkzaam zijn (§. 26). De Arts huldige daarom steeds de gouden spreuk, van den Vader der Geneeskunde: de ziekelijke stoffen, die moeten ontlast worden, leide men langs geschikte wegen naar die plaats, waar zij henen hellen (*). Zoo stoort men

(*) *Aphor.* 1. 21. *Quæ educere oportet, quo maxime vergunt, eo ducenda, per loca convenientia.*

men de pogingen der natuur, wanneer men door eene algemeene prikkeling, de huituitwaseming wil bevorderen, terwijl de natuur geneigd is, zich door darmontlastingen te herstellen.

162.

Over het geheel is de volgende regel waarheid: wie de ziekten met hare beweeg-oorzaken geneest, bewaart ook 't best de krachten, en wekt die op. Menigmaal blijft er na doorgestane ziekten eene aanmerkelijke zwakte bij, die somtijds door het gebruik van opwekkende middelen nog meer verergerdt, indien zij met eene plaatselijke aandoening van een edel werktuig gepaard gaat. En in zulke gevallen wekken wij de krachten somtijds door geheel andere geneesmiddelen op: zoo prikkelen de zamentrekkende middelen de slappe vezel; de verzachtende, de verharde en stijve deelen; en ook zelfs de bedarende middelen, dewijl zij de hevig opgewekte gevoeligheid, en met haar de te sterke wederwerking, verminderen.

d. *Aangewezene middelen.* (*Indicata.*)

163.

Er is voorzeker geene geneeswijze, die eene meer zorgvuldige keuze van geneesmiddelen vordert, dan deze, wier hulpmiddelen zeer van elkander verschillen, zoodat alle soorten derzelven op eene geheel bijzondere wijze werken; de meesten toch doen op eene specifieke wijze bijzondere werktuigen

aan

aan, anderen wekken de gezonkene gevoeligheid der zenuwen, en anderen de prikkelbaarheid der beweegvezel op. De Arts, die deze verscheidenheden van werking naspoort en eene geschikte keuze van geneesmiddelen gedaan heeft, zal het best in de genezing slagen. Tot het doen van zulk een onderzoek behoort men de ondervinding met eene volledige kennis der geneesmiddelen (*scientia pharmacologica*) te paren, en zich niet te vertrouwen op de bespiegeling, welke misschien schoolsche leeringen over de betrekking der polarische grondstoffen gemaakt hebben.

164.

Beginnen wij met de algemeene prikkelende middelen, dan doet zich al aanstonds de warmtegraad der lucht aan ons op, die verhoogd zijnde de gevoeligheid over geheel het lichaam vermeerderen doet. De warmtestof bezit het uitstekend vermogen om de gevoeligheid op te wekken, door dien zij de prikkelbaarheid nederdrukt.. Dus maken wij van haar gebruik om de gezonkene gevoeligheid weer op te wekken en te herstellen, als de zenuwen bijna verlamd zijn, of de werkelooze water- en haarvaatjes hunne verrigtingen niet naar eisch kunnen volbrengen. De Ouden gaven den raad om, bij verlamming, het lichaam door de zonnestralen te koesteren, of zij bevalen de aanwending van warme kolen, ter bevordering der huiduitwaseming, of zij maakten gebruik van eene huidroodmakende kuur (φοινιγμὸν), door namelijk de lijders aan het strand, in het door de zon verwarmde zand, te laten liggen. De hedendaagsche genees-

kundigen gebruiken ook menigmaal het vuur, door cijlinders van *Moxa* te ontsteken, en op het verlamde deel aan te zetten, waarop somtijds de hardnekkigste verlamming of gevoelloosheid der zenuwen wordt weggenomen. Het is ook algemeen bekend, van hoe veel nut de aanwending van warme omslagen in de waterzucht is. In dezelfde ziekte schijnt ook de warmte van een' oven of fornuis niet alleen als huismiddel, maar ook voor den Arts, aanbevelenswaardig te zijn.

Waar de deelen volkomen verlamd zijn, moet men van middelen gebruik maken, die de warmte op eene werktuigelijke wijze verhoogen, als wrijvingen vooral met wollen doeken, het slaan met brandnetels, het prikken met naalden, waarvan de inwoners van *Japan* gebruik maken, gelijk ook het geeselen. THEMISON gaf den raad, om verlamde deelen door het geeselen met eene roede weer gevoelig te maken (CAEL. AUREL. *l. c.*)

165.

De Electriciteit is eveneens een voornaam zenuwopwekkend middel. Buitengewoon opwekkend en prikkelend is de stellige Electriciteit (*Elect. positiva*), en wel, die onder de gedaante van stralenmakende bundels uit den hoofdleider voort komt: want zoodanig aangewend, verwekt zij jeukte, steken, warmte en pijn in zekere deelen, of in geheel het ligchaam. De vochten vloeijen menigvuldiger naar het geprikkelde deel, en er ontstaan roode vlekken, vermeerderde aandrang van bloed en ontstekingen. Waarschijnlijk ontspruiten deze verschijnselen uit de ontwikkeling van

van zuurstof, welke bij deze wijze van Elektriseren zoo zeer de overhand heeft. Evenwel is de ontkennende Electriciteit (*El. negativa*), op de gewone wijze of door een wrijfkussen (τριπτηριὸν *seu pulvinus fricatorius*) gebezigd, niet zonder prikkelende uitwerkselen; want men heeft waargenomen, dat door haar somtijds de polsslagen versnellen, de pijnen verergeren en de afscheidingen bevorderd worden (*). Deze verschijnselen wil BOECK verklaren, doordien de onttrekking van zuurstof aan het ligchaam even zoo opwekkend en prikkelend is, als derzelver mededeeling (**).

Willen wij nu de Electriciteit aanwenden, dan moeten wij den aard der ziekte en den graad der werkeloosheid des gevoels boven alles afmeten en bepalen. Want daar de gevoeligheid door den Electrieken prikkel sterk opgewekt wordt, zoo moet men hare betrekking tot de prikkelbaarheid wel overwegen, en zorg dragen, dat geen van beide de mate overschrijdt. Men make liever in slepende ziekten van dit middel gebruik, dan in haastige gebreken, ofschoon wel eens tusschenpoozende koortsen en koortsige rheumatische aandoeningen voor de Electriciteit wijken willen (***). Als geneesmiddel moet zij zoo worden aangewend, dat men met de zachtere wij-

zen

(*) KÜHNS, *Zusätze zu* DEIMAN *über Electr. p.* 64.

(**) *Beytrage zur Anwend. d. Electr. auf den Mensch-körper, p.* 21.

(***) KÜHNS, *Zusätze zu* DEIMAN, *p.* 169. 308.

zen een' aanvang neemt, en niet eer van de schokken met de Leidsche flesch gebruik maakt, dan wanneer het ligchaam aan den Electrieken prikkel gewoon is, en de andere minder hevig werkende wijzen te vergeefs beproefd zijn. Zoo beginnen wij dan met het Electrieke bad, waardoor de lijder, zonder uittrekking van vonken, met eenen Electrieken dampkring omgeven wordt; hierop volgt de Electrieke wind, welken wij op een zeker deel aanbrengen, door middel van den kromgebogen staf van den *director*, op wiens einde een houten spits geschroefd is. Krachtiger dan deze, is het onttrekken of ontladen van vonken: nadat de lijder op eene Isoleerbank geplaats is, wordt de staf of vonkentrekker op het deel aangebragt, dat alvorens met een wollen- of gewasten doek bedekt is. De prikkel daarvan is zachter, naarmate de vonkentrekker menigvuldiger tot het deel nadert, en zij is des te sterker, hoe langer met de wederaanbrenging van den vonkentrekker getoefd wordt.

De Electrieke schok eindelijk brengt het aangedane deel hevig in beweging, en vermeerdert deszelfs levenskracht. Om denzelven aan te wenden, wordt er, behalve het gewone Electriseerwerktuig, eene Leidsche flesch vereischt, die met den hoofdleider (*conductor*) door middel van kettingen in verband staat; als deze nu geladen is, dan wordt zij bij het aanbrengen van den schok weder ontladen.

Men zij nogtans zeer omzigtig, en zorge, dat de ontlastingen onbelemmerd blijven, en bevor-

vorderd worden, gelijk dit over het algemeen bij de opwekkende geneeswijze moet geschieden (§ 145).

166.

Het Galvanismus of de Electriciteit, welke door de aanraking van in natuur verschillende metalen en van andere ligchamen wordt voortgebragt, levert alle uitwerkselen op, die door het Electriseerwerktuig verkregen worden, en men zegt, dat deze daarom ook van groot belang voor de opwekkende geneeswijze moet gerekend worden. De lijder wordt met beide de polen van de kolom van VOLTA, of met eene plaat zilver of koper en eene van zink in aanraking gesteld: met de kolom van VOLTA beginne men met zwakke schokken van 20—30 platen. De ondervinding heeft nogtans geleerd, dat hare prikkel niet sterker en geenszins zoo veilig is, als die door het gewone Electriseren wordt aangebragt (*).

Door het dierlijk magnetismus, hetwelk men voortbrengt, door het ligchaam met de vingeren naar zekere rigtingen zacht te strijken en aan te raken, wordt het organische gevoel wonderbaar aangedaan en dermate geprikkeld, dat het helderder wordt, en door instinct heilzame bewegingen verwekt; doch ook hevige en gevaarlijke *Crises* onder krampachtige aandoeningen te weeg brengt. Van daar hebben sommige Artsen van dezen tijd aangeraden, om alleen in hopelooze gevallen

(*) Zie hier over OSIANDER en WEINHOLD, alsmede van ONSENOORT, Operative Heelkunde, Deel 1. pag. 106.

len van hetzelve gebruik te maken. Dewijl evenwel eene ziekte verre boven eenen staat te verkiezen is, waarin de mensch geheel afhankelijk gemaakt, en van het natuurlijk verband met de buitenwereld beroofd wordt, en daar het onzeker is, welke gevolgen deszelfs uitwerkselen kunnen hebben, en wij overtuigd zijn, dat de hierdoor te weeg gebragte ziekelijke en verstoorde zenuwwerking, en het verbroken evenwigt tusschen de hersen- en buikszenuwen dikwijls eene langdurige ongesteldheid na zich sleept, zoo moet zich de rationale Arts liever van deze onveilige geneeswijze onthouden.

168.

Daar de ziel een zeer vermogend gebied op de ligchamelijke verrigtingen uitoefent, zoo moeten wij in het behandelen van ziekten ook voornamelijk op derzelver eigenschappen, hoedanigheden, geaardheid en neigingen het oog vestigen. De inspanning van eenen stompen en werkeloozen geest door studien, door aangename en verlevendigende zielsaandoeningen, levert een zeer voornaam hulpmiddel op, om de verdoofde en uitgeputte zenuwwerking op te wekken. Eenige schrijvers hebben voorbeelden aangehaald, dat zelfs door eenen voortgebragten toorn of schrik verlammingen der zenuwen genezen zijn.

Eindelijk is ook de bijslaap als een uitstekend opwekkend middel aan te merken, vooral om langdurige ziekten, die haren oorsprong uit eenen werkeloozen geest of treurige zielsaandoeningen nemen, te verwijderen.

169.

169.

Onder de eigenlijk opwekkende geneesmiddelen verdienen de vlugge, snel vervliegende, en veel waterstof bezittende middelen eene eerste plaats, en van deze zoowel de aangenaam riekende, als de stinkende. Zij deelen aan geheel het zenuwgestel, door hunnen invloed op de hersenzenuwen, eenen heilzamen prikkel mede, zoodat deze met meer levendigheid werken, en derzelver ongeregeldheden bedaren kunnen. Met de voornaamste beginnende, noemen wij de aethergeesten, als: de *aether sulphuricus; aether nitricus alcoholicus; aeth. sulph. alcoh; aether aceticus*, enz. Hierop volgen dezulken, die eene vlugge olie bevatten, als: de *Muskus*, Valeriana, *Serpentaria* enz: Dan behoort hiertoe ook de Rijnsche wijn. Derzelver uitwerking is even zoo bedarend als opwekkend. (§ 156).

Andere, doch zwakkere middelen dan de vorige, zijn dienstig tot verlevendiging der krachten in flaauwten, en bevordering der huituitwaseming: hiertoe behooren de *Lavendel; Spiritus Carminativus; Sumbucus*, en de *acet. ammon. liquid.* In andere middelen is de vlugge olie minder zacht, waardoor zij verhitten, en de organische zenuwen van het vaatstelsel sterk opwekken: derzelver verscheidenheid is wederom zeer groot; eenige zijn meer vlug en als streelend, en dienvolgens meer bedarend, gelijk de Cajeput olie, bevergeil (*castoreum*), duivelsdrek (*assa foetida*) en de kaneel. Anderen geven een meer duurzamen prikkel, zijn heilzame opwekkende middelen voor de

maag

maag en darmen, alsmede windbrekend, verwarmend en verhoogen de krachtuiting over geheel het lichaam. Tot deze rekenen wij de specerijachtige stoffen, gelijk de *Nux Moschata; Carijophilli; Radix. Calam. aromat.*, *Mentha* enz. Verder de *Bitumina*, als de barnsteen, *Petroleum* en meer anderen.

170.

Dewijl er eene groote verscheidenheid is van vlugge oliën, zoo gaan zij ook trapsgewijze in harsen over, en wel door de verbinding van zuurstof, van een bitter extrakt, en van vaste deeltjes met dezelve. Van daar, dat de campher en de met haar verwantschapte middelen, mitsgaders de natuurlijke balsems, die eindelijk in harsen overgaan, deze oliën zoo nabij komen. De eerste verlevendigt door haren vermogenden prikkel de gevoeligheid der *Organische* zenuwen, werkt almede op de huid, en leidt van anderen deelen, als van de nieren en teeldeelen af, terwijl de natuurlijke balsems, zoo als de *peruviaansche* en de *copaïva*-balsem, terpentijn, mijrrha, en meer anderen, de haarvaatjes der afscheidende werktuigen op eene eigene wijze opwekken en daardoor de pisafscheiding en ettermaking bevorderen.

171.

De balsems gaan, gelijk wij zoo even aanstipten, ongemerkt in harsen over door zekere middenligchamen, die van eene vlugge olie, alsmede van harst en een bitter extrakt voorzien zijn. Tot dezen behooren de slangenwortel (*serpentaria*) en de *Guajac*. Zij wekken de zenuwen der afschei-

scheidende werktuigen door hunnen vasten en sterken prikkel op.

Tot dezen tellen wij ook de kruisdragende (*cruciferae*) planten, als de *Cochlearia*; *Raphan.*; *Sativ. Sinapis alb.*; *pulsatillae* enz., wier geneeskracht aan eene scherpe, vlugge olie, en eene nog niet genoeg bekende grondstof moet worden toegeschreven. Zij verwekken eenen meer begrensden en plaatselijken prikkel op de plaats der aanwending, maken de huid rood en veroorzaken eene eigenaardige ontsteking. Inwendig gebruikt, verlevendigen zij eensdeels de krachten, en ten andere bevorderen zij de afscheiding.

Op deze volgen de harsachtige middelen, van welken sommige hunnen sterk prikkelenden invloed op de slijmvliezen van de maag en darmen toonen, en het slijm en andere onzuiverheden langs de natuurlijke wegen ontlasten, terwijl zij tevens, door de mededeeling van den prikkel aan andere werktuigen, de werkdadigheid der opslorpende en haarvaatjes verhoogen en geheel het zenuwgestel ten goede opwekken; dit vermogen bezitten alzoo de *Jalappe*; de *Aloe*; de *Rhaeum*; de *Gummi Guttae*; de *Bryonia*; de *Helleborus* en dergelijken. Andere meer vlug werkende harsen doen meer de afgelegene deelen aan, en bevorderen de afscheidingen in de luchtwegen, gelijk de *Senega*-wortel, of zij bevorderen gelijktijdig de pisafscheiding, zoo als de zeeajuin, of toonen hunne werking op de huid, gelijk het aconit-extrakt. Eindelijk weer andere hiertoe be-

hoorende middelen (denkelijk door hunne verbinding met bijtende potasch), doen veeleer de deelen ontvellen en veroorzaken eene plaatselijke ontsteking, zoo als de bast van het peperboompje (*Cortex Mezerei*); de *Euphorbium* en de spaansche vliegen.

172.

Een in het oog loopend onderscheid bestaat er tusschen deze opgenoemde middelen, en de delfstoffen, en die door kunst verkregen zijn. Onder de brandbare van deze laatsten is de *phosphor* het voornaamste, die op eene volkomen eigene wijze elk ligchaam zeer hevig en bijna algemeen prikkelt; zachter dan deze werkt de zwavel, en wel bepaaldelijk op het slijmvlies der darmen en op de huid. Evenwel bezitten de gezwavelde potasch en de waterstofhoudende dingen een vlug en algemeen prikkelend vermogen, door hetwelk de onregelmatige werkingen der zenuwen bedaard worden.

Onmiddellijk op dezen volgen de loogzouten, inzonderheid de koolzure *ammonia*, die der zenuwen des dierlijken ligchaams eenen algemeenen prikkel mededeelt, doch zuiver aangewend, een hevig bijtend vermogen bezit, en doorgaans de deelen ontvellen doet. De zeepen daarentegen verschaffen een' veel zachteren prikkel, waardoor zij de haar- en de watervaatjes tot vermeerderde afscheiding en opslorping aanzetten.

Van eene bijna gelijke werking als de zeepen zijn de middenzouten, wier verscheidenheid nogtans zeer groot is. De prikkelende en tevens verkoelende kracht van het salpeter is in werking

zeer

zeer onderscheiden van de zwavelzure *Soda*, die haren invloed op de maag toont; niet minder ook van de verdeelende krachten van het ammoniak-zout en van de uitwasemende geneeskracht van den geest van MINDER (*acet-ammon. liquid.*).

173.

Ten slotte moeten wij de metalen aanbevelen, onder welken het zoete kwikzilver (*murias Hydrarg. oxyd*) het veiligst vermogen bezit, om de opslorpende en haarvaten te prikkelen, en de verrigtingen te herstellen; wijders zijn ook de spiesglans-verzuursels zeer gebruikelijk, die inzonderheid van andere deelen naar de huid afleiden, en tevens van een gunstig gevolg zijn ter herstelling der afscheidingen. De zoutzure *Baryt* bevordert insgelijks de afscheidingen, uitwerpingen en de bloedbereiding door haren voortreffelijken prikkel, waarmede zij het watervaat- en haarvaatgestel aandoet.

VIJFDE HOOFDSTUK.

OVER DE GENEZING DOOR OMSTEMMING VAN DE LIGCHAAMSGESTELDHEID.

(*Methodus Metasyncritica*).

a. *Werkingswijze.*

174.

Wij hebben, zonder eenigen twijfel, gemeend, van deze geneeswijze afzonderlijk te moeten spreken,

ken, ofschoon wij niet ontkennen, dat een groot gedeelte derzelve tot de prikkelende of opwekkende geneeswijze kan gebragt worden. Doch naardien derzelver doel van eenen anderen aard is en menigmaal volvoerd wordt, zonder dat de bewerktuiging of eenige harer deelen in het bijzonder geprikkeld worden, zoo schijnt zij allezins eene eigene behandeling te vereischen.

Naar het blijkt is de naam van *Metasynkrisis* (μετασυγκρίσις) door THESSALUS ontworpen, om eene zoodanige genezing aan te duiden, waardoor de menging der vaste en vloeibare deelen (τα συγκρίματα *sive* αἱ συγκρίσεις) veranderd en derzelver zamenstelling als geheel vernieuwd worden (*). De *Eleatische* wijsgeeren noemden daarentegen *Synkrimata* (Συγκρίματα) de betrekkingen der ondeelbare ligchaamjes die de bewerktuiging zamenstellen, in welk gevoelen hen ASCLEPIADES van *Bithynië* gevolgd is (**). Zoo vertaalt ook CAELIUS AURELIANUS *Metasyncrisis*, en verstaat er als 't ware eene herschepping van het ligchaam (*recorporatio*) onder; en ASCLEPIADES, de uitvinder dezer geneeswijze, doch die dezen naam, welke door de *Methodische* geneeskundigen gebruikt wordt, nog niet bezigde, noemt deze kuur θεραπεία φιλοπαράβολος, *therapeia philoparabolos*, eene op gissingen steunende geneeswijze, welke CAELIUS AURELIANUS, doch minder gepast, door *temeraria et pericu-*

(*) GALEN. *de Simpl. med. facult. lib.* 5, *p.* 66.
(**) GALEN. *de Elem. lib.* 1. *p.* 47.

culosa, vermetele en gevaarlijke geneeswijze, vertaald heeft.

175.

Ofschoon afwijkende van de meening der oude *Methodisten*, dat namelijk de menging en de betrekking der ondeelbare deeltjes door deze geneeswijze kan, en, in zekere ziekten moet veranderd worden, zoo zijn wij evenwel overtuigd, dat het in sommige gevallen de pligt van den Geneesheer is, om de geheele ligchaamsgesteldheid te veranderen, en dermate te wijzigen, dat zij aan de vernietiging en verwoesting weerstand bieden, en heilzame bewegingen in 't werk stellen kan.

Dit kan nu langs eenen tweevoudigen weg plaats hebben; vooreerst op eene langzame en voor den lijder aangename wijze, dat is, door te trachten om door de levenswijze, de woning, en door eene volslagene veranderiug van gewoonten en zeden eene andere ligchaamsgesteldheid te verkrijgen; of ten andere, op eene snelle en meer krachtdadige wijze, waartoe men meestal de opwekkende geneeswijze in haren geheelen omvang bezigt, om namelijk niet met een bijzonder, maar veeleer met een algemeen, doeleinde de verrigtingen en de gevoeligheid op te wekken, en in beweging te brengen, en daardoor de ligchaamsgesteldheid te veranderen.

b. *Aanwijzings-redenen.*

176.

Deze geneeswijze is noodzakelijk in zulke gewigtige en hardnekkige ziekten, waardoor de levenskracht ondermijnd wordt, en wier oorzaken onbekend zijn of niet bestreden kunnen worden. In soortgelijke gevallen moet men toch van allerlei kuren gebruik maken, ten einde het door den tijd bekend worde, hoedanig de natuur lijdt en zich redden wil. Immers wat schiet er anders te doen overig, dan de menging en de gesteldheid des ligchaams door geschikte middelen te veranderen, indien de oorzaken verborgen zijn, of zoo in zwakte, als anderszins, de gewone opwekkende of tonische geneeswijzen niet toereikend waren? —

177.

Zoo mag men somtijds in langdurige ziekten, ten gevolge van omzwervende jicht, buiksverstoppingen en ziekelijke en onregelmatige gevoeligheid ontstaan, alsmede in venerische ziekten, scheurbuik, onderscheidene kwaadsappige gebreken, en vooral in ziekten van het gemoed, de eenige hoop van volkomen herstel op eene verandering van den leefregel stellen. Dus worden niet zelden door het veranderen van woning, door reizen, varen, studien en bezigheden van eenen anderen aard, zulke ziekten volkomen genezen, die te voren iedere poging der kunst verijdelden.

Te voren herinnerden wij (§ 120), dat in eene al-

algemeene zwakte, de versterkende voor de *metasyncritische methode* moet wijken.

178.

De natuur geneest ook somwijlen, door het verwekken eener koorts, zenuw- en krampachtige aandoeningen, alsmede langdurige ziekten; deze poging der natuur om de gesteldheid te veranderen, moet men door de kunst nabootsen, en daarom in soortgelijke gevallen, als alles vruchteloos blijft, dusdanige verschijnselen zoeken te weeg te brengen.

Doch men mag deze kuur ook zelfs in haastige ziekten, niet ongebruikt laten, vooral, wanneer de krachten de oorzaken niet kunnen te onder brengen en verwijderen. Hier kan men met nut aan het ligchaam eenen algemeenen prikkel aanbrengen, om dat daarop niet zelden de krachten hersteld worden en de ziekte een goed einde neemt. Gaat er met de ziekelijke en onevenredig verspreide zenuwwerking eene koorts gepaard, dan zal door het te weeg brengen van eene wanorde, of van zekere ziekelijke verschijnselen, in de bewerktuiging, door de kunst, de ziekte bedaren, of na eene uitwendig verwekte ontsteking de inwendige genezen. — Van daar krijgt de *homoëopathische* kuur (met welke men, door het verwekken van gelijksoortige verschijnselen als een gebrek oplevert, hetzelve tracht te genezen), door HAHNEMAN ontworpen, eenigen schijn van waardigheid.

c. *Tegenaanwijzings-redenen.*

179.

Hoezeer deze geneeswijze inderdaad hoogst nuttig en somtijds noodzakelijk is, zoo moet men haar echter als zeer te onpas, ja vermetel beschouwen, wanneer het niet bekend is, welke gevolgen dezelve hebben zal. Boven (§ 51) hebben wij reeds aangemerkt, dat men bij de behandeling eener ziekte, zich genees-aanwijzingen moet vormen, en eene voorzegging (*prognosis*) van den waarschijnlijken uitgang moet maken. De Arts zou derhalve met den kwakzalver gelijk staan, wanneer hij met deze slechts onbezonnen eene gesteldheidsverandering beoogde, zonder op den te verwachten uitgang het oog te vestigen. Het zal niet moeijelijk vallen, om dezen uitslag der ziekte vooraf met eenige gewisheid te bepalen, indien derzelver geaardheid, het heerschend ziektekarakter, en de staat der krachten bekend is. Weten wij nu den graad van deze, dan zullen wij kunnen beslissen, of de krachten tot het volbrengen van de *metasijncrisis* al of niet genoegzaam zijn.

180.

Verder is de aanwending van deze kuur niet aan te raden, wanneer er nog mogelijkheid bestaat, om de blijkbare of ten minste de vermoedelijke oorzaak te kunnen verwijderen. Immers mag het eene verkeerde handelwijze genoemd worden, om b. v. in eene tusschenpoozende koorts de

de vertraagde verrigtingen (*torpdr*) der buiksingewanden en der zenuwen onopgemerkt te laten, welke menigmaal door den koortsbast zoo volkomen hersteld worden? Doch blijft deze behandeling vruchteloos, en weten wij, dat de krachten der natuur niet meer alleen tot bestrijding der ziekte toereikend zijn, dan is het dikwerf noodzakelijk, om zijne toevlugt tot eene op gissingen steunende kuur (θεραπεία φιλοπαράβολος) te nemen.

d. *Aangewezene middelen.*

181.

Tot de uitvoering van deze geneeswijze, levert ons het opwekken van hevige zielsaandoeningen een voortreffelijk middel. Zoo bestaan er voorbeelden, dat, door het opzettelijk voortbrengen van eenen plotslingen toorn of schrik, vallende ziekte, watervrees, als ook bloedvloeijingen uit de baarmoeder, en inzonderheid verlammingen en tusschenpoozende koortsen genezen zijn. Wij merken echter hierbij aan, dat de gemoedsaandoeningen in deze gevallen duurzaam, hevig en sterk moeten zijn, en niet alleen eenen schok, maar koortsachtige bewegingen dienen voort te brengen, zullen zij de bewerktuiging zoo aandoen, dat het invloed op de menging des ligchaams toonen kan.

De koude is ook dikwerf hoogst nuttig, ter verhooging der prikkelbaarheid en zamentrekkinskracht der vezelen, wanneer de gevoeligheid in eenige deelen verdoofd en in anderen opgehoopt is. Daarom mag men met reden de koude baden,

den in zenuwkoortsen en in de purperkoorts (*scarlatina*) aanprijzen, omdat zij niet alleen de ziekelijk verhoogde gevoeligheid en warmte verminderen en binden (§ 91), maar ook de onderlinge verhouding der krachten en der menging wezenlijk veranderen (*). Hieruit kan men zich ook die heilzame werking van stortregens verklaren, die JACKSON (**) in de gele koorts en MORGAGNI in eene beginnende watervrees hebben waargenomen.

Men kan ook de elektrieke schokken door de Leidsche flesch aangebragt, als zeer voortreffelijk beschouwen, daar zij naar het ons voorkomt, door de hevige prikkeling en omstemming der krachten, eene verandering in de bewerktuiging veroorzaken.

182.

De blaartrekkende middelen, op een groot gedeelte der gevoelige huid aangelegd tot dezelve rood wordt en zij nog geene groote afscheiding verwekt hebben, maken ook eene gewigtige verandering in de ziekelijk aangedane deelen en in het ligchaam. Zoo worden door hen niet zelden de hardnekkigste haastige koortsen verdreven. Op eene gelijke wijze werkt het drupbad van koud water, van eene zekere hoogte afdruppelende, door hetwelk de verlamde zenuwen hare gevoelig-

(*) GALENUS, *Meth. Med. lib.* 10 *p.* 148. Ἐπειδ᾽ ἐν μὲν τῷ ψύξαι καὶ ὑγράναι τὸ κῦρος τῆς θεραπείας ἐστὶν, ἅπασι δὲ τοῖς ψυκτικοῖς βοηθήμασιν ἐφεδρεύει βλάβη διὰ την *et. Seqq.*

(**) *On the fevers of Jamaica, p.* 349.

ligheid herkrijgen en op eene vermogende wijze hersteld worden. Dezelfde verandering in de menging volgt ook op de aanwending van het vuur, de branding, het beleggen des ligchaams met warme kolen, en deszelfs blootstelling aan de zonnestralen (παροπτησις *et* ἡλίωσις, *insolatio* der Ouden).

De braakmiddelen bezitten eveneens het bijzonder vermogen, om aan de verrigtingen en krachten eene andere stemming te geven, niet zoo zeer om de ontlastingen die zij verwekken, maar veel meer om de schuddende en schokkende werking die zij op de ingewanden uitoefenen. Hier toe kan men nu ook rekenen, de door kunst verwekte misselijkheid (*nausea*), uithoofde van de aanhoudende prikkeling der maagzenuwen; verder komen hier te pas de verbinding des kwiks, met den gespiesglansden zwavel, de inwrijving van kwikzalven, waar door als het ware de reproductie, ten gevolge van den prikkelenden invloed op het vaatstelsel, eene geheele andere stemming verkrijgt, gelijk ons dit de hongerkuur, onder aanwending van laatsgenoemde zalf leert. Wij meenen ook van daar het nut der opzettelijke bedwelming door geestrijke dranken, in het vernielen eener smetstof en in het genezen van den *tijphus*, te moeten afleiden.

Eindelijk bewerkt ook het rottekruid, als hetzelve ooit voordeel deed, door de opwekking der gevoeligheid van geheel het ligchaam, eene zulke omstemming; dit is blijkbaar door de daarop volgende rillingen en de huidkramp. Over het algemeen moet men echter met deszelfs toediening

zeer

zeer voorzigtig zijn; en men gedrage zich hier omtrent naar de voorschriften, die in goede leerboeken over de geneesmiddelen voorkomen. Meestal, wanneer het gebruikt wordt om de reproductie en de krachten te veranderen, geschiedt dat in gevaarlijke tusschenpoozende koortsen, en in de *Elephantiasis*. Van eene gelijke omstemmende kracht is waarschijnlijk ook de *Sulphas Cupri Ammoniac.* in zenuwziekten, als b. v. in de vallende ziekte, de St. Vitus dans, en derg; daarbij heeft het salpeterzuur-zilver (*Nitras Argenti*) eene uitstekende kracht om op de *reproductie* te werken, en derzelver ziekten te verbeteren.

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de bedarende geneeswijze, (*Methodus Sedans*).

a. *Werkingswijze.*

183.

Wanneer wij het ontstaan van hevige en buitensporige inspanningen der krachten vlijtig overwegen, dan kan het aan onze opmerkzaamheid niet ontsnappen, dat wel is waar de oorzaak daarvan niet eene en dezelfde is; maar dat dezelven toch meestal eene ongelijkmatige ophooping en verspreiding der gevoeligheid ten grondslag ligt. Deze toestand, die een' onderscheiden oorsprong heeft, is nu eens te zoeken in de zenuwknoopen, inzonderheid in die van den buik, of in eene aangeborene, of bij het leven verkregene voorbeschiktheid

heid tot ziekelijke zenuwaandoeningen; dan weder in gebrek aan de noodige prikkels, als in plaats gehad hebbende vochtontlastingen, neêrslagtigheid, verdriet en zorgen, of eindelijk in de al te hevige prikkels en werktuigelijke dingen, die de gevoeligheid al te zeer overprikkelen en als uitblusschen. De slotsom hiervan is, dat de bedarende geneeswijze over het algemeen de herstelling der ziekelijke en ongelijkmatig in de bewerktuiging verdeelde zenuwkracht ten doel heeft, welk doel op onderscheidene wijze kan bereikt worden.

184.

Zoo wendt men vooreerst eene bedarende kuur aan, wanneer men de vreemde en ziekelijk werkende prikkels uit den weg ruimt, het zij deze nu bestaan in ophoopingen en scherpten van vochten, of in werktuigelijke prikkels op de zenuwen, of eindelijk in een' te hoogen graad der door het dierlijk ligchaam ontwikkelde warmte; van daar, dat de ontlastende middelen, de aftapping van bloed en de ontstekingwerende of verkoelende geneeswijzen, gewoonlijk zulke voortreffelijke bedarende gevolgen hebben.

Ten andere berigt men eene bedarende geneeswijze, indien men den stoffelijken prikkel, die de ziekelijke werking in de buikzenuwen veroorzaakt, wegruimt. Verstoppingen der buikvaten zijn menigmaal, door te weeg gebragte prikkeling, de oorzaken van het verbroken evenwigt in de werking der buikzenuwen. Dienvolgens is de oplossende en verdeelende geneeswijze (*method. resolvens*), en eene zoodanige, welke den natuurlijken

gang

gang der maanstonden bevordert, dikwerf hoogst geschikt om de stoornissen van de zenuwverrigtingen te bedaren.

Ten derde zal het van eene bedarende uitwerking zijn, wanneer men de teeder zamengestelde vezel, die men altijd bij de ziekelijke en onregelmatig verdeelde zenuwkracht aantreft, door eene geschikte *roboreerende* geneeswijze versterkt. Daarom is die versterkende kuur, die vooral en voor het grootste gedeelte in eenen geschikten leefregel bestaat, hoogst weldadig, om het verbroken evenwigt der zenuwkracht, dat men in de ontwikkelingstijdperken, bij eene gebrekkige voeding of na langdurige, zware ziekten, en bij kwaadsappige gebreken aantreft, te herstellen en deze kracht gelijkmatig te doen verspreiden.

Ten vierde kan men de ziekelijke wederwerking der zenuwen bedaren, indien men de prikkels verhoogt en er nog nieuwe, en wel de zulken bijvoegt, welke de ontlastwegen openen, en de huiduitwaseming begunstigen (§ 145). Daaruit ziet men, dat de opwekkende geneeswijze, inzonderheid, zoo men de vlugge middelen daartoe bezigt, van een groot nut is, om de stoornissen te bedaren, en het evenwigt der gevoeligheid door al de zenuwen te herstellen.

Ten vijfde is de bevochtigende, glibberig-makende en weekmakende geneeswijze bedarend en stillend, wanneer men haar bezigt als de vezel bovenmatig droog, hard, stijf en gespannen is. En hoewel deze toestand minder als de oor-

zaak

zaak, dan als het uitwerksel der gestoorde gevoeligheid te beschouwen is, zoo is de bedarende geneeswijze hier echter van een' buitengemeenen dienst (§ 102).

Ten zesde zal men, en wel onmiddellijk, en in den eigenlijken zin, de stoornissen der verrigtingen bedaren, indien men het verbroken evenwigt der krachten herstelt; dit geschiedt nu doorgaans, indien de prikkelbaarheid gestegen, doch de gevoeligheid gezonken is, door den graad der verhoogde prikkelbaarheid te bedaren. Deze laatste werking kan men verwachten van de eigenlijk gezegde pijnstillende en verdoovende geneesmiddelen (*narcotica*), tot wier klasse ook de gezwavelde potasch, ten minste naar ons oordeel, verdient gerekend te worden.

Eindelijk zal men de krachtuiting bedaren, wanneer men de verbruiking der onweegbare stoffen bevordert, om daardoor derzelver ophooping te verminderen. Dit doel bereikt men het geschiktst door de toediening der loogzouten, die hier op eene dierlijk scheikundige wijze werken, gelijk men in vele werken over de geneesmiddelleer vindt opgeteekend. Men kan ook tot dit einde het *oxijdum zinci*, de *nitras bismuth.* en het *sulph. cupr. ammoniac* aanwenden, wier uitwerkselen hier met die der loogzouten min of meer overeenkomen.

185.

Zonder te spreken van die hulpmiddelen, welke de voorbeschiktheid tot, en de gelegenheidgevende oorzaken van de onregelmatige verspreiding

ding der krachten verbeteren en wegnemen, betoonen ook zulke middelen eenen bedarenden en pijnstillenden invloed, welke door hunnen vluggen prikkel de afscheidingen begunstigen, en de verbruiking der krachten of der onweegbare stoffen bevorderen, en eindelijk de zoodanige, welke het prikkelbare stelsel doen stijgen, en ten gevolge daarvan de gevoeligheid doen zinken. Dewijl echter de invloed der uitwendige prikkels door den slaap belemmerd wordt, de zenuwen tijdens de rust regelmatig hare verrigtingen uitoefenen, en het prikkelbare stelsel naar eisch hersteld wordt, zoo moet men dien, waar eene bedarende geneeswijze te pas komt, pogen te bevorderen; naardien dezelve in alle stoornissen en aandoeningen der zenuwen, van eene voortreffelijke en verkwikkende uitwerking is.

186.

Dewijl zich de levenskracht inzonderheid op eene tweevoudige wijze openbaart, namelijk door gevoel en door beweging, zoo kan men zich de pijnen en krampen, als verschijnselen eener onregelmatige en te zeer verhoogde inspanning der zenuwen, gemakkelijk verklaren. De geneesmiddelen, die men tegen de pijn aanwendt, dragen hierom den naam van pijnstillende (*anodina*), terwijl men de zulken, die in krampen gegeven worden den naam van krampwerende (*antispastica*) geeft. Beide klassen kunnen nogtans, naar het ons voorkomt, onder den algemeenen naam van bedarende middelen begrepen worden.

b. *Ge-*

b. *Aanwijzings-redenen.*
(*Indicantia*).

187.

Daar pijnen, krampen en ijlingen als toevallen (*sijmptomata*) moeten worden aangemerkt, zoo kan men ook de bedarende geneeswijze als eene *Sijmptomatische* kuur beschouwen, en de voordeelen en noodzakelijkheid van deze op de eerste toepassen (§ 43 en verv.). Eene geneeswijze tegen de toevallen echter houdt zich voornamelijk bezig om de dringende ziekteverschijnselen, door de onmiddellijke inwerking op de levenskrachten, te matigen. Wanneer men nu ziekelijke en vreemde prikkels opruimt, den slappen en zwakken vezel door eene gepaste geneeswijze versterkt, of buiksverstoppingen oplost, en den verhoogden aandrang van vochten beteugelt, dan werkt men eigenlijk meer op de oorzaken der ziekte, en men kan niet gezegd worden, eene eigenlijke *Sijmptomatische* kuur verrigt te hebben.

188.

Ofschoon de pijnen van werktuigen meermalen hoogst heilzaam zijn, zoo vorderen zij echter de eigenlijke bedarende en pijnstillende middelen, wanneer zij zulk eenen hoogen graad en hevigheid verkrijgen, dat zij de weldadige pogingen der natuur verijdelen, en derzelver krachten sloopen. Want de zoo bovenmatige inspanning der krachten, die hier door plaats heeft, doet het noodzakelijke evenwigt van deze verbreken, en de

afscheidende vaatjes, wegens den onregelmatigen invloed der zenuwen op dezelven, krampachtig sluiten, waardoor de koking en eene heilzame scheiding der ziekte belemmerd worden. Daarom worden deze laatsten, bij het bestaan van zulke ziekteverschijnselen, door de aanwending van bedarende, krampwerende en pijnstillende middelen, zoo gelukkig bevorderd en tot stand gebragt

189.

Zoowel pijnen als krampen vereischen eene bedarende en stillende geneeswijze, wanneer zij edele werktuigen aandoen en het gevaar vermeerderen. Zoo zal elk Geneeskunkige ligtelijk de noodzakelijkheid inzien, om eene zeer hardnekkige en woedende hoofdpijn, waarbij de aandrang van bloed naar de hersenen al heviger wordt en eindelijk razernij te weeg brengt, met alle mogelijke kunstmiddelen te bedaren en te bestrijden. Inzonderheid, als er te voren eene geneigdheid van dit gewigtige en edele deel bestond, om door deze ophooping, en met hetzelve ook de krachten, onderdrukt te worden; in zoodanig geval toch wordt het gevaar met elke minuut grooter en duldt het geen de minste verwijling.

190.

Eveneens moet men de pijnen, krampen en de ijlhoofdigheid door eene op 't spoedigst helpende geneeswijze zoeken te beteugelen, wanneer zij de krachten sterk uitputten, gelijk dit vooral met de tonische, dat is, met zulke krampen het geval is, waar de zamentrekkingen voortdurend plaats grijpen. De ervaring heeft geleerd,

dat

dat krampen van dien aard, zoo als de regtstijvigheid (*tetanus*), waaraan geheel de bewerktuiging deel neemt, gewoonlijk de krachten binnen kort uitblusschen en de ziekte met den dood eindigen. Des niettemin zijn de *clonische* krampen ook niet zonder gevaar, waarbij zich de zamentrekkingen gedurig afwisselen; dit gevaar heeft inzonderheid plaats, als de oorzaak in gewigtige zenuwen huisvest; ja zij zijn dan even belangrijk als de voorgaande, gelijk de watervrees, welke van *clonische* krampen vergezeld gaat, hier van een voorbeeld opleverd.

191.

Al verder moet men pijnen en krampen zoo dra mogelijk verdrijven, indien men vreest, dat zij andere ziekten zullen na zich slepen (§. 45). Men trekke dus terstond te velde tegen de vallende ziekte, den st. vitus dans, den kramphoest, ofschoon deze ook op zich zelven minder gevaarlijk schijnen: zoo gaan deze ziekten wel eens in verlammingen, in ziekten van den geest, in eene ongeneeslijke onnozelheid (*fatuitas*), of beroerte, over. De krampachtige aamborstigheid (*Asthma convulsivum*) eindigt somtijds, wegens de belemmerde opslurpsng en afscheiding, met de borst waterzucht en slijmachtige longtering. Dit geldt ook bij het bestaan van verstandeloosheid. Derhalve moet men de les van GALENUS ten dezen aanzien naauwgezet opvolgen: de reeds aanwezige toevallen moeten genezen, de dreigende voorgekomen worden. (*)

192.

(*) Τὸ ἤδη γεγωνὸς ἰητέον, τὸ δὲ ἐσόμενον χωλυτέον.

192.

Pijnen of krampen moet men terstond bestrijden en bedarende middelen toedienen, wanneer de geaardheid van de ziekte voor ons in haar geheel verborgen of wel dusdanig onoverkomelijk is, dat zij voor geenerlei geneeswijze, hare volkomene wegruiming ten doel hebbende, wijken wil. Het is dan beter, dat men de toevallen matigt, de onaangename gewaarwordingen dragelijk maakt, het evenwigt der krachten zoo veel mogelijk zoekt te behouden en derzelver uitblussching tracht aftewenden, dan door eene nuttelooze behandeling de volkomene genezing te beproeven (§ 46). Zoo blijft in hoogst belangrijke ziekten, die alle pogingen der kunst verijdelen, niets andere overig, als de pijnen en krampen te bedaren en te beteugelen, al ware het dan ook maar alleen, om het sterven meer kalm en minder folterend te maken.

193.

Eindelijk is deze geneeswijze aangewezen, wanneer de opslurping, uithoofde van krampachtige sluitingen der vaatjes, bij voortduring belemmerd blijft, waardoor verstoppingen en zwelling der klieren geboren worden, die door geene andere behandeling beter zijn uit weg den te ruimen. Daarom betoonen de dulle kervel (*cicuta*), en de Laurierkers hare voortreffelijke werkingen, in deze gevallen, zoo in het oog loopend.

c. *Te-*

c. *Tegenaanwijzende-redenen.* (*Contraindicantia*).

194.

Tegen eene geneeswijze, die, na dat de prikkels verwijderd en de hinderpalen uit den weg geruimd zijn, ten doel heeft om de onmatige werking en het verstoorde evenwigt der zenuwen te bedaren, strijdt bijna niets dan de hinderpalen, die de volkome genezing in den weg staan (§ 15). Doch eene geneeswijze die eene onmiddelijke verandering op de krachtuiting (op gevoel en prikkelbaarheid) te weeg brengt, mag dikwerf niet worden in het werk gesteld, en wel voornamelijk niet, wanneer er stoffelijke oorzaken aanwezig zijn, b. v. vermeerde aandrang van vochten, volsappigheid en kwaadsappigheid; ook niet als er stoffelijke prikkels voor handen zijn: het welk alles moet worden verwijderd, alvorens men tot de bedarende geneeswijze zelve overgaat. Want het is veel gepaster de oorzaken aftewenden, dan de ziekteverschijnselen als te verstikken, dewijl zij zeer spoedig terugkeeren, als men zich om de ziekteoorzaken niet heeft bekommerd, of de aard der ongesteldheid dezelfde blijft. De woedendste hoofdpijnen verdrijft men in eene zenuwkoorts (*tijphus*) veiliger door het gebruik van koude omslagen, door het aanzetten van bloedzuigers, en door de toediening van zeezoutzuur in den gewonen drank, dan door de eigenlijk genoemde pijnstillende middelen.

195.

De bedarende middelen zijn almede niet aangewezen, wanneer hunne uitwerkingen zwaardere toevallen mogten aanbrengen, dan de ziekte zelve. Zoo moet men zich van het *Opium*, dat de krachten der maag verzwakt, voor de spijsvertering vijandig is, de darmontlastingen vertraagt, en den aandrang van bloed naar het hoofd sterk doet toenemen, bij kinderen en zulke lieden onthouden, die te voren reeds aan zoodanige gebreken onderhevig waren, welke zoo vaak door het gebruik van hetzelve verslimmeren. Evenwel kan men dergelijke schadelijke uitwerkselen van het heulpsap, door bijvoeging van het zoete kwik (*calomel*) en van den braakwortel, voorkomen. Wanneer tevens de verdoovende middelen (*narcotica*), b. v., de *Belladonna*, ziekelijke verschijnselen na zich slepen, dan moet men op den graad en hevigheid van dezelve acht geven, en zoo zij dan niet zoo hevig zijn als de ziekte zelve, dan kan men zonder draling van de voorgestelde geneeswijze gebruik maken; doch zijn er ergere toevallen van te verwachten, dan moet men haar ter zijde stellen (§ 7.).

196.

Er bestaat ook eene belangrijke, uit de heilzame pogingen der natuur genomene, tegenaanwijzing, die de aanwending dezer geneeswijze niet toelaat. Deze natuurpogingen brengen namelijk dikwijls pijnen of krampen te weeg, en hij, die deze te keer gaat, zonder op de werking der natuur te letten, moet noodwendig de ko-

king

king en scheiding (*crisis*) der ziekte belemmeren en verstoren. De Arts moet zich van zulke misslagen zoeken te wachten, ofschoon ook de door pijnen gemartelde lijder met het smachtendste verlangen om derzelver leniging verzoekt. Hij geve daarom acht in welk tijdperk der ziekte deze toevallen verschijnen, en met welke andere *symptomen* zij vergezeld gaan. Want nimmer zal hij, als de dienaar der natuur, de wetten dezer weldadige moeder straffeloos verbreken.

197.

Heeft men grond om de teederheid van de vezel en eene gebrekkige voeding als de oorzaak van deze toevallen te beschuldigen, dan is de bedarende geneeswijze overtollig en daarom schadelijk; vooral omdat door haar de krachten nog meer gesloopt worden, en aldus de oorzaak der kwijnende voeding nog meer veld wint. Het is in dit geval veel gepaster om dezen toestand te verbeteren en de gesteldheid des ligchaams te veranderen, door het gebruik van voedende spijzen, eene gepaste levenswijze, goede woning en door een gezellig verkeer, dan slechts voor eenen korteren tijd de pijnlijke toevallen te willen verdooven. Voor hijsterische vrouwen en voor mannen, die aan onregelmatige jicht-toevallen lijden, is menigmaal niets heilzamer, dan het reizen, het genieten eener vrije en zuivere lucht op de bergen, en het gebruik van genezende bronnen en baden. Derhalve zijn voor deze omstandigheden de versterkende geneeswijze (§. 125. 138. 139.)

 en

en de ligchaamsgesteldheid veranderde kuur (§. 177. 178.) aangewezen.

d. *Aangewezene middelen.* (*Indicata*).

198.

De voornaamste middelen tot het bovengemelde doel moeten in den leefregel gezocht worden, en men moet dezen nooit veronachtzamen, dewijl dezelve dikwijls alleen reeds genoegzaam is. Want, laat men den lijder alle, zoowel uit- als inwendige, schadelijke prikkels vermijden, zoo slaat men eenen beteren weg tot genezing der pijnlijke en krampachtige toevallen in, dan wanneer wij groote hoeveelheden *opium*, of *belladonna*, of andere soortgelijke middelen laten gebruiken.

Het verblijf in eenen helderen, zuiveren, stillen, gematigden, dat is, niet te warmen of te kouden dampkring; eene geschikte warmte in het ziekevertrek; een bed, zoodanig geplaatst, en van zulk eene stof en maaksel, dat zich de prikkels geenszins door hetzelve kunnen vermeerderen; eene gepaste ligchaamsoefening, het rijden te paard of in een rijtuig, aangename reistogten, eene matige beweging en wrijving der ledematen; rust der ziel en vermijding van alle gemoedsaandoeningen; gemakkelijk te verteren, zacht voedende en niet prikkelende spijzen; een smakelijke, doch niet prikkelende drank: zie daar een zeer groot gedeelte der hulpmiddelen, die ter bedaring en stilling van pijnen en krampen kunnen in aanmerking komen.

Zoo

199.

Zoo moet men ook, waar deze kuur te pas komt, om zijne bedarende gevolgen, met alle mogelijke zorg den slaap pogen te bevorderen; dit verkrijgt men het best door het doen nakomen van eene gepaste levenswijze, en het verwijderen van iederen uitwendigen prikkel. Daarom lette men op, dat er geen sterk licht in de oogen valle (*), dat noch schilderstukken aan den wand (**), noch het te menigvuldig gebruik van spijs of drank, van wijn en van andere prikkelende dingen, kort voor den slaap genuttigd, den geest al te zeer bezig houden, en het deksel, de bed kussens, en het bed zelve niet te veel verhitten, of door hunne hardheid hinderlijk zijn.

Daarenboven zal iemand het spoedigst inslapen, wanneer hij veel in de open lucht verkeerd heeft, door ligchaamsbeweging eenigzins vermoeid is, zijne ontlastingen behoorlijk plaats hebben, en hij zich kort voor het naar bed gaan door geene te inspannende lectuur of denken afgemat heeft; of eindelijk zal hij bij het hooren van harmonische geluiden en toonen weldra insluimeren (***). Som-

(*) *Hipp. vict. acut.* 400. Κατακλίνειν ἐς ζοφερὰ οἰκήματα.

(**) *Aret. curat. acut.* 1. 1. Ἐρεθιστικὸν τοιχογραφίη.

(***) Aretaeus. *Cur. acut. lib.* 1. *cap.* 1. Ὕπνου δὲ ἀγωγὴ ἕκαστου καὶ τὰ ξυνήθεα ναυτίλῳ μὲν ἡ ἐν ἀκάτῳ κατάκλισις καὶ εν θαλάσσῃ περιφορὴ, καὶ αἰγιαλῶν ἦχος καὶ κυμάτων κτύπος, ἀνέμων τὲ βόμβος καὶ θαλάσσης καὶ νηὸς ὀδμὴ μουσικῷ δὲ ἔτι ἐθισμὸς αὐλῶν ἐφ' ἡσυχίῃ, ἢ ψαλμὸς λύρης ἢ πυ-

Somwijlen is het genoeg om den slaap te vatten, dat men in dezelfde plaatsing des ligchaams liggen blijft, en zich zoo min mogelijk heen en weer wendt.

200.

Men weet, dat bij personen, die vatbaarheid voor nachtwandelen, *somnambulismus*, hebben, krampachtige aanvallen bedaren en nalaten, alleen door de aanbrenging der handpalmen, inzonderheid op den hartkuil, of door het bewegen van dezelven op eenen kleinen afstand van het ligchaam, terwijl de vingers buitenwaarts gekeerd zijn. Men weet ook dat de pijnen en krampen in een zeker deel hare hevigheid verliezen, wanneer men hetzelve met den binnenrand der handpalm, onder herhaalde aanrakingen in eene nederwaartsche rigting, zacht bestrijkt. Des noods kan men dus in deze gevallen het kunstmatig *magnetismus* aanwenden; doch men ga niet tot andere soorten en handgrepen, bij het magnetiseeren in gebruik, over, dewijl deze zoo vaak een slecht einde nemen (§ 167).

201.

Verder is het noodig, dat men de al te groote hitte verminderе, de huid vochtig en week make, den aandrang en den te snellen omloop des bloeds beteugele en de darmontlasting bevordere. Heeft men dit doel bereikt, dan ziet men niet zelden in haastige koortsen eene verkwikkelijke rust, nala-

πυκτίδος, η μελέτη παίδων σὺν ὠδῆ' διδασκάλων δέ νηπιάχων μυθων προσόμιλίη' ἄλλοισι δὲ ἄλλα ὕπνου δελκτήρια.

lating van pijnen, van ijling en van krampen volgen. De bevordering der ziektekoking door huid-openende middelen (*curatio, quae εὔροιαι facit*), is somtijds van de meest bedarende uitwerking. Doch, zoo dit noch door eene vloeibaarmakende, noch door eene ontstekingwerende geneeswijze kan worden bewerkstelligd, dan is het eene wet om in haastige ziekten (*acuti morbi*) tot de vlugge prikkels, gelijk de *valeriaan*, de aether-geesten en de *muscus*, zijne toevlugt te nemen, dewijl dezelve het vermogen bezitten, om, na het herstellen der huidsverrigtingen, de ziekelijke zenuwaandoeningen en derzelver gestoord evenwigt te genezen. En zelfs kunnen de sterkere prikkels, als die van de vlugge olien en van de *camphor*, alsmede de aanwending der spaansche vliegen op de huid, de pijnen, krampachtige toevallen en ijlingen, indien daarbij de pols week en de huid slap is, beteugelen en bedaren.

202.

Men moet van de verdoovende middelen (*narcotica*) gebruik maken, indien het evenwigt tusschen de prikkelbaarheid en de gevoeligheid aldus verbroken is, dat de eerste gezonken en de laatste zeer verhoogd is, zonder dat dit van eenen stoffelijken prikkel afhangt. Zoo schrijven wij vooral het opium voor, indien de lijder door aanhoudend waken, ijlingen, en pijnen gekweld wordt, en daarbij de pols klein, krampachtig en onregelmatig, de huid droog en bleek is, en er eene troebele pis met moeite ontlast wordt. Zoo wordt ook de onuitspreekbare angst, die in ver-

eeniging van eenen hevigen buikloop, of met een aanhoudend braken, wordt waargenomen, niet beter tegengaan dan met het *opium*, met hetwelk dan de zinkbloemen (*oxyd. zinci*) of het zoete kwikzilver vermengd worden.

De *belladonna*, de dulle kervel (*conium*), en de *lauro-cerasus*, zijn zeer heilzaam bij die koortsvrije krampachtige aandoeningen der vaten, waaruit zoo vaak verstoppingen geboren worden.

203.

Geheel anders is de temperende kracht van het koolzuur, (hetgeen door de vereeniging van een loogzout met een zuur, uit gistende dranken, of uit bronnen, verkregen wordt), dat door zijne zacht prikkelende werking op de maag, den ziekelijken toestand der maagzenuwen bedaart, de brakingen en de maagpijnen stilt, de hevige warmte bindt, en het bederf der gal voorkomt.

Ook zijn de loogzouten tot matiging en stilling der krampen zeer geschikt, gelijk dit door de krampwerende geneeswijze van STUTZ wordt bevestigd; deze heilzame werking schijnt aan de aantrekking van het koolzuur, waardoor de zenuwverrigtingen regelmatiger geschieden, te moeten worden toegeschreven. Eindelijk rekent men ook de zinkbloemen, de salpeterzure bismuth, en de zwavelzure koper ammoniak, tot de voorname krampwerende en bedarende middelen, die de prikkelbare vezel tot zamentrekking nopen, en dusdanig de al te groote levendigheid in de bewegingen vertragen.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

OVER DE VERKOELENDE OF ONTSTEKINGWERENDE GENEESWIJZE.

(*Methodus Antiphlogitica*)

a. *Wijze van werking.*

204.

Deze geneeswijze, het verminderen en binden der bovenmatige warmte en het matigen van den snellen omloop des bloeds beoogende, staat eenigermate met de bedarende en zelfs met de bevochtigende (*humectans*) en weekmakende kuur in verband. Want erkennende den invloed der organische zenuwen op het hart en het slagader gestel, zoo kan men den sterken aandrang en omloop des bloeds niet anders verklaren, dan door eene onregelmatige leiding en eene ziekelijk verhoogde werkdadigheid der tot de vaten behoorende zenuwen. Wij hebben nu te voren gezegd (§ 183), dat de bedarende geneeswijze over het geheel bestaat in het herstellen der ziekelijk verhoogde gevoeligheid; en dewijl dit door de afwering en verwijdering der prikkels geschiedt, en de warmte ook dikwerf als prikkel te beschouwen is, zoo moet men het geneesplan, dat derzelver matiging en binding ten doel heeft, als eene soort van bedarende kuur beschouwen.

205.

Men ziet hieruit, dat de verkoelende genees-

wij-

wijze op onderscheidene wijzen kan bewerkstelligd worden. Zoo vervult men haar vooreerst, als de zinnelijk waartenemen warmte genoodzaakt wordt tot eenen dampvormigen wasem over te gaan. Door de vervlieging der warmtestof onder eenen dampvormigen staat, met de vermeerderde uitwaseming van de huid en der longen, wordt het ligchaam verkoeld.

Voorts geschiedt deze verkoeling door zulke in- en uitwendig aangewende middelen, als welke de warmte binden en opslorpen; dit gebeurt, gelijk bekend is, door het gebruik van zuren, middenzouten, en door de aanwending der koude.

Zoo wordt dit geneesplan ook opgevolgd, wanneer men de prikkels, die de werkzaamheid der vaten verhoogen en den omloop versnellen, werkeloos maakt of verwijdert. Van daar ziet men de bovenmatige warmte des ligchaams veminderen, wanneer de onzuiverheden uit de eerste wegen zijn opgeruimd, de pijnen gestild, de zielsaandoeningen beteugeld en geheel de levenswijze zoodanig is ingerigt geworden, dat daaruit geene schadelijke prikkels meer kunnen ontstaan.

b. *Aanwijzings-redenen.* (*Indicantia*).

206.

Wij hebben aangetoond, dat het verkoelend geneesplan bij eene te bovenmatige ontwikkeling van warmtestof in het ligchaam is aangewezen. En dat deze geneeswijze alsdan noodzakelijk is, zal

zal men al spoedig inzien, wanner men nadenkt, dat de sterke en al te groote inspanning der levenskrachten, waarvan de hitte des ligchaams het gevolg is, de genezende pogingen der natuur belemmeren en verderven, de koking en scheiding der ziekte (*crisis*) verhinderen, en somtijds den lijder in gevaar brengen zal, indien dezelve niet beteugeld en de ziekelijk verhoogde krachtuiting niet verminderd en gematigd wordt (§ 29).

Dienvolgens moet men van deze geneeswijze gebruik maken in haastige ontstekingen, wanneer zij nog tot geenen bepaalden uitgang geneigd zijn, alsmede in koortsige huidziekten en andere heete en aanhoudende koortsen, voor en tijdens het hoogste tijdperk (*in et ante* ἀκμήν), ten einde de krachten der natuur met mindere inspanning werken, en alzoo meer geregeld de ziekteschei-dingen kunnen doen ontstaan. Want dezelfde voordeelen, die wij aan de bevochtigende en weekmakende geneeswijze hebben toegeschreven, kan men ook geredelijk aan de ontsteking-werende toekennen (§ 102).

207.

Evenwel is deze kuur niet slechts bij haastige (*acute*) koortsen nuttig en aanbevelenswaardig; zij is dit ook voor slepende ongesteldheden en wel voor de zulken, die heviger worden door de ziekelijk verhoogde gevoeligheid en de vermeerderde warmte, en waarmede ontstekingen, krampen en ijlhoofdigheid verbonden zijn. Somtijds verdwijnen deze verschijnselen naar wensch door de verkoelende of ontstekingwerende geneeswijze,

voor-

vooral, indien zij van eene ziekelijk vermeerderde werkdadigheid (*reactio*) en te bovenmatige hitte afhangen.

c. *Tegenaanwijzende-redenen.*
(*Contraindicantia*).

208.

De nadeelen, die de bevochtigende geneeswijze bezit, en waarvan wij te voren (§ 104—107) gesproken hebben, zijn ook geheel op deze kuur toepasselijk. Zoo doet het groot nadeel, wanneer men, zonder op de ziekteoorzaken, of op den staat der krachten acht te geven, aldaar de verkoelende geneeswijze aanwendt, met oogmerk om de hevige warmte te verminderen, waar het noodig is, dat de opwekkende oorzaken eerst verwijderd en de krachten versterkt worden.

Daarom mag men met de ontstekingwerende of verkoelende kuur in een vergevorderd tijdperk van kwaadaardige koortsen, ondanks de groote hitte, niet voortgaan, uithoofde dezelve hier de krachten nog meer sloopt.

Vermits men al verder niet ontkennen kan, dat de warmte iets heilzaams bezit, om de natuur in hare pogingen te doen slagen (§ 106), zoo moet men de geaardheid dezer *critische* warmte regt leeren kennen, opdat zij niet te ontijde onderdrukt worde. Want de uitspraak van GALENUS is door de ondervinding bevestigd: dat, « wanneer er eene volkomene scheiding en « rust der ziekte op handen is, er ook voor dezelve eene groote en geweldige werkdadigheid

« in

« in de bewerktuiging moet voorafgaan (*).” Ook zegt HIPPOCRATES: « de lijder blijft tot eenen « bepaalden tijd warm en brandend, en wel zoo « lang, tot de stoffen, die zich moeten ontlas- « ten, gekookt en bereid zijn (**).”

d. *Aangewezene middelen.* (*Indicata*).

209.

Den bovenmatigen warmtegraad des dierlijken ligchaams doet men het veiligst afnemen en verminderen, wanneer men zulke prikkels verwijdert, welke den omloop des bloeds doen versnellen. Daarom mag men ook hiertoe gedeeltelijk den levensregel aanbevelen, welke ter bevordering der bedarende geneeswijze zoo geschikt is (zie § 198).

De lucht in het ziekevertrek moet zorgvuldig ververscht worden, daar zij anders onzuiver wordt en te zeer verhit. Want even gelijk de ondervinding geleerd heeft, dat de koortsen door eenen onzuiveren dampkring worden opgewekt en geboren, even zoo houden wij het ook voor zeker, dat de zuivere lucht, wegens de verwantschap

(*) GALEN. *de dieb. crit. lib.* 1. *c.* 1. *si perfecta quies futura est, opportere magnam et validam affectionem praecedere solutioni.*

(**) HIPPOCRATES *de veter. med.* Καῦμα καὶ φλογμὸς ἰσχυρὸς κατέχει *Seqq.*

schap van de zuurstof met de warmte, de koortshitte matigt. Ook moeten de lijders van zoodanige bedekking op het bed gebruik maken, welke het minst verwarmt.

De spijzen, dranken, alsmede de geneesmiddelen, zijn voor het grootste gedeelte in staat om de warmte te verhoogen: om die reden moeten daaruit de zulken gekozen worden, welke het minst verhitten. Men geve den lijders de ligtste plantenspijzen en dunne, vloeibaarmakende dranken (§ 111), dewijl zij de darmontlasting en de pisafscheiding bevorderen en daardoor uitmuntend verkoelen.

Sterke inspanningen van den geest en zielsaandoeningen moeten almede worden vermeden, vermits zij in het bijzonder de gevoeligheid en werkzaamheid der bloedvaten verheffen, en de ontwikkeling der dierlijke warmte begunstigen.

Dikwerf is de slaap hier ook zeer nuttig. Wij weten immers uit de Natuurkunde van den Mensch, dat tijdens denzelven de levensverrigtingen matig en geregeld plaats hebben, en de omloop des bloeds zeer vertraagd is.

210.

Den aandrang van het bloed, die de warmte des ligchaams verhoogt, kan men op onderscheidene wijze matigen. Dit geschiedt onmiddellijk en zonder omwegen door de aderlating, of, wanneer een edel deel zeer warm op het aanraken is, door bloedzuigers of in-

kervingen (*scarificationes*). De plaatselijke ophooping van bloed gaat men ook tegen, door het gebruik van metaalverzuurzels, zoo als van het lood en de kwik, doordien zij de kleine vaatjes tot zamentrekking aansporen en de opslurping vermeerderen. Vandaar kan men de loodsuiker en de zoete kwik tot de voornaamste ontstekingwerende middelen rekenen.

211.

Het bevorderen der afscheidingen is ook zeer gewigtig in deze geneeswijze. Want vooreerst verwijdert men door dezelven de ziekelijke prikkels, en ten andere begunstigt men, door de opening der vaatmondjes, den overgang van het zweet in eene dampvormige vloeistof, op welken gewoonlijk de warmtegraad afneemt. Daarom is het noodig zoodanige middelen toe te dienen, welke de buiksontlastingen en de pisafscheiding bevorderen, of die de huid lenig maken en de uitwaseming vermeerderen. En vermits dit laatste doel zoo voortreffelijk met het heulsap en met laauwe baden bereikt wordt, zoo ziet men, dat men aan deze middelen de verkoelende eigenschappen niet ontzeggen mag.

212.

Dikwijls hebben ook middelen, die de warmtestof binden en aantrekken, eene verkoelende uitwerking. Tot deze middelen behooren in het bijzonder de zuren en de zuurstof; men geve dus den lijders delfzuren en plantenzuren, gelijk citroensap, met water verdund, tot een

 ge-

gewonen drank; tot dat einde zijn ook de middenzouten nuttig, vooral het salpeter; almede zijn hiervoor geschikt de azijnzure- en wijnsteenzure potasch (*acet. et tartr. potass.*) de wijnsteenzure soda, *crem. tartr.*, GLAUBERS wonderzout enz., in eene genoegzame hoeveelheid water opgelost.

Derde Afdeeling.

OVER HET VERANDEREN VAN DE HOEVEELHEID EN VAN DEN AARD DER DIERLIJKE VOCHTEN.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

OVER HET VERBETEREN VAN DEN OMLOOP DER VOCHTEN.

a. *Werkingswijze.*

§. 213.

Het is menigmaal noodzakelijk, dat de vochten naar een tegengesteld deel, vooral van de in- naar de uitwendigen, of van de bovenste naar de benedenste deelen gevoerd worden, daar somtijds edele werktuigen door de hevigheid der ziekte dermate in hunne verrigting worden belemmerd, dat de ziekte doodelijk zou worden, indien men haar niet met deze geneeswijze te hulp kwam. Zoo noemde men het in de oudste tijden *de vochten terugdrijven*, *terugkaatsen* (*revellere* αντισπᾷν), wanneer men hen van derzelver ziekelijken loop naar een tegengesteld deel henen leide, en tevens voor die vochten, welke eene gezonde rigting hadden, die wegen opende,

waar de ziektestof naar toe helde (*). Hetzelfde noemden de Ouden ook *terugdrijven* (*repercutere*), dat is de vochten van eene plaats naar onderscheidene deelen verspreiden. Met betrekking tot de plaats, in welke de vochten gelokt worden, heette het, *trekken*, *afleiden* (ἕλκειν, *trahere*, *derivare*).

214.

Deze behandelingswijze heeft door het gezag der Oudheid en door de dagelijksche ondervinding haar burgerregt verkregen, en zij steunt daarenboven op belangrijke natuur- en ziektekundige gronden. Want dewijl de prikkels de vochten naar zich trekken, zoo is het zeker, dat ook van de plaatselijke prikkels de aandrang en ophooping (*congestio*) van vochten afhangt. En daar het bovendien in de natuurkunde bewezen is, dat van twee, gelijktijdig in het ligchaam aanwezige prikkels, slechts één op hetzelve zijne werking toont, en wel meerendeels de sterkste, terwijl de zwaktste onderdrukt of vernietigd wordt, zoo ziet men, dat deze geneeswijze op eene natuurkundige wet rust, dat is, dat een ziekelijke prikkel door eenen kunstmatig verwekten werkeloos wordt. Daarenboven is deze geneeswijze afgeleid van de wetten van tegenwerking (*antithesis*), van verwantschap en van medegevoeligheid, waaruit wij weten, dat de ziekelijke werkdadigheid in een deel gematigd en afgeweerd wordt,

wan-

(*) Hippocrates, *de morbis popular. lib.* VI. *sect.* 2.

wanneer een ander deel geprikkeld en de afscheidingen in hetzelve begunstigd worden.

Wij handelen alzoo overeenkomstig deze wetten, wanneer wij den loop der vochten naar andere deelen wenden, en van de zoodanigen afleiden, werwaarts zij zich, ten gevolge van de hevigheid der ziekte, begeven hadden. Ook komt hier in het bijzonder de medelijdendheid en medegevoeligheid (*consensus et sympathia*) in aanmerking. Daarom spore men op, welke deelen met de lijdende, hetzij door de zenuwen, hetzij door gelijkvormigheid van maaksel, in verband staan. De Arts moet ook op de tegenwerking (*antagonismus*) het oog vestigen, ten einde de vochten, die deelen, voor het leven onmisbaar, mogten opvullen, naar geschikte plaatsen worden afgeleid.

215.

De overgang van algemeene in plaatselijke ziekten, menigmaal zoo nuttig, moet ook op deze wijze, indien de natuur daartoe geneigd is, worden tot stand gebragt. Want indien men, nadat de algemeene prikkeling heeft opgehouden, de dierlijk-scheikundige werkdadigheid van de afscheidingswegen verhoogt, hetwelk GALENUS ποροποῖειν noemde, en men nieuwe afscheidingen tracht voort te brengen, dan bedaart en eindigt de algemeene ziekte volkomen.

b. *Aanwijzings-redenen.* (*Indicantia*).

216.

Uit den aard der zake blijkt, dat de terugdrijving (*revulsio*) van de in zeker deel opgehoopte vochten, en derzelver afleiding (ἕλξις, *derivatio*), noodzakelijk is, wanneer edele werktuigen door de hevigheid eener ziekte belemmerd zijn. Men moet echter den aard en de natuurlijke wegen der aanpersende vochten wel weten te onderscheiden en bij ervaring kennen, opdat men hierin, overeenkomstig de geneigdheid der natuur, handele, en zij door de behoorlijke wegen aangetrokken of ontlast worden. Zoo wordt de aandrang van bloed naar het hoofd of de borst, die derzelver verrigtingen sterk onderdrukt, door aderlatingen afgeleid; zoo de ziekelijke afscheidingen van de slijmvliezen der ingewanden naar het slijmvlies der huid verplaatst, en waterachtige ophoopingen in de weivliezen door pis- en zweetafscheidingen ontlast.

217.

Dienvolgens beproeve men in ontstekingen den aandrang der vochten tegen te gaan, wanneer zij zich maar tot eenige deelen bepalen, of in de slijmvliezen der darmen huisvesten, en waarvan te hopen is, dat zij verdwijnen zullen, indien er soortgelijke aandoeningen in de slijmvliezen van uitwendige deelen zijn te weeg gebragt. De rheumatische en zinkingachtige ontstekingen wijken voornamelijk voor deze geneeswijze.

Ver-

Verder is zij hoogst weldadig voor zulke ontstekingen, wier geboorte en langdurigheid afhangt van de onregelmatige werkdadigheid der *organische* zenuwen, en den naam van zenuwachtige ontstekingen dragen. Want de ontsteking wordt dan niet alleen door de prikkeling op de afscheidende deelen, en het bevorderen der afscheidingen, van de edele werktuigen afgetrokken, maar de algemeene ziekte neemt alsdan af (§ 215).

Deze geneeswijze wordt ook dringend gevorderd, wanneer de ontstekingen uit eene onderdrukte huidziekte, huiduitslagen, zweeten of te vroeg genezene zweren ontstaan zijn. Hier blijft niets overig, als den aandrang der vochten naar de vorige plaats terug te voeren.

218.

Dezelfde geneesaanwijzingen zijn ook in vele andere koortsen van toepassing. Want indien eenig gebrek hetwelk zich te voren tot de huid bepaalde, en gemakkelijk naar de huid is af te leiden, zijn zetel in edele deelen genomen heeft dan moet men daaraan voldoen. Alle koortsen, die met rheumatische en zinkingachtige aandoeningen vergezeld gaan, of die ligtelijk van plaats veranderen (πελίμβολοι *seu vagae*), werden reeds bij de Ouden door de afleidende kuur (*revulsio*) genezen (*). Van daar gelukt het zoo voortreffelijk om niet alleen rheumatische en zinkingaardi-

(*) HIPPOCRATES *epid. lib.* 6. *s.* 6. *p.* 1190.

dige, maar ook zenuwkoortsen door blaartrekkende en andere huidprikkelende middelen te genezen, indien maar de algemeene prikkeling niet al te sterk is.

De tijd, in welke deze methode het geschikst aangewend wordt, is terstond bij den aanvang, indien de nog niet volkomen ontwikkelde ziekte geheel de bewerktuiging aandoet; of in het afnemen der ziekte (*decrementum morbi*), vooral nadat er teekenen van koking bestaan en dus de algemeene ziekelijke *reactie* al meer en meer gematigd wordt.

219.

Bloed-, en andere vloeijingen stelle men door de afleidende geneeswijze, wanneer zij, uit andere vloeijingen ontstaan zijnde, meerdere nadeelen ten gevolgen hebben, dan die waaruit zij geboren zijn. Zoo wordt het eene dringende noodzakelijkheid, om in eene uit onderdrukte aanbeijen of stondenvloed ontstane bloedspuwing, den aandrang van bloed naar de eerste plaatsen terug te leiden. Op dezelfde wijze worden de buik- en roode loop door de afleidende kuur genezen, indien zij aan eene onderdrukte huiduitwaseming zijn toe te schrijven.

Daarenboven is deze behandeling menigmaal noodzakelijk, indien de vloeijingen door zenuwaandoeningen worden onderhouden. In dit geval zijn zij dwalend, bepalen zich nu tot het eene dan tot het andere deel (παλίμβολοι), en kunnen gestild worden, wanneer wij, in een minder voor het leven noodzakelijk deel, de dierlijk-schei-

kun-

kundige werking of de afscheiding vermeerderen, ten einde langs dien weg de ziekelijke werkdadigheid der zenuwen ophoude.

220.

Pijnlijke gebreken wijken voor de afleidende geneeswijze, indien de pijnen, welke zoo vaak een heilzame en ten goede beslissende strekking hebben, door onvermogen en zwakheid der natuur-krachten, zich tot geene geschikte plaatsen bepalen, noch eene vermeerderde afscheiding van ziektestoffen ten gevolge hebben. Het is noodig de natuur te hulp te komen, en haar, afgeweken zijnde, weer op het regte spoor terug te brengen. In jichtachtige aandoeningen geldt gewoonlijk deze les: de ziekte moet naar de gewrichten getrokken worden, indien zij zich tot inwendige deelen bepaalt: oude pijnen, in edele werktuigen gezeteld, bedaren ook, als deze gewrichtsziekte op eene gepaste wijze afloopt.

221.

In krampachtige ongesteldheden moet men de afleiding beproeven, wanneer zij hare geboorte aan onderdrukte huidziekte of belette huiduitwaseming verschuldigd zijn, en nu in edele werktuigen huisvesten. De terugroeping van een terug-geslagen schurft doet de uit hetzelve ontstane krampen ophouden. Zoo wordt ook de regtstijvigheid (*tetanus*), bij de keerkringen door verkoeling geboren wordende, door dezelfde kuur genezen. Evenwel worden ook menigmaal krampen, die niet aan deze oorzaken zijn toe te schrijven met het beste gevolg door de aflei-

den-

dende methode genezen, wanneer men mag verwachten, dat ten gevolge van de door de afleiding vermeerderde afscheiding en opslorping, de ziekelijke werkdadigheid en inspanning zal ophouden. Het is niet nieuw, dat de vallende ziekte door eene speekselvloed genezen is: somtijds werd zij door purgeermiddelen verdreven, menigmaal ook door kunstzweren en het brandijzer, hetwelk de oude Grieken en Arabieren reeds als zoo weldadig geprezen hebben.

222.

Eveneens wijken de ziekten van de geestvermogens voor de afleidende behandeling; vooral de zulken, die aan terug-geslagene huidziekten haar ontstaan verschuldigd zijn; zoo herinneren wij onder anderen, dat door de inenting en de uitlokking van het schurft op de huid eene hevige zwaarmoedigheid (*melancholia*) genas. Dezelfde ziekte verdwijnt ook door bloedlatingen, indien zij met vermeerderden aandrang van bloed naar het hoofd gepaard gaat (*). Het komt ook niet onaannemelijk voor, dat na de bevordering van vochtsafscheidingen in andere deelen het algemeene zintuig van het gevoel van ziekelijke aandoeningen bevrijd wordt. Zoo zagen wij, in de *melancholie*, door sterke purgeermiddelen, alsmede door blaartrekkende en uitslag voortbrengende middelen, menigerlei voordeel, ja zelfs volkomene gezondheid aanbrengen.

223.

(*) Aret. *cur. chron. lib.* 1. *c.* 5.

223.

Eindelijk is de afleidende methode in onderscheidene kwaadsappige gebreken hoogst nuttig, vooral wanneer eene beginnende verzwering der ingewanden de geheele verwoesting van dezelve dreigt, of wanneer er eene ophooping van wei of water aanwezig is, en daarbij nog niet beslist is, naar en door welke deelen zij moet afgevoerd en ontlast worden. In eene beginnende tering (*phthisis*) betoonden zich fontanellen, de aanwending van den bast van het peperboompje (*bois de Garou*), huiduitslag, verwekt door de zalf van den braakwijnsteen, en zelfs de kwijlvloed, somtijds heilzaam (*). Eene beginnende waterzucht werd somwijlen door sterke purgeermiddelen, speekselvloed, of door verwekte huiduitslagen genezen.

224.

In alle ziekten leert ons de natuur bij het ontstaan van plaatselijke gebreken, hoe gewigtig en noodzakelijk deze geneeswijze is.

Ontstekingen in de borstholte geneest de natuur door mazelen en andere huiduitslagen, alsmede door roos en buikloop; de roode loop wisselt met rheumatische gebreken af, zoodat, deze nalatende, gene weder ontstaan, terwijl deze weder geneest als men het *rheumatismus* oplost: dezelfde afwisseling wordt waargenomen tus-

(*) PORTAL. *mem. sur la nature et le traitement des plus maladies, vol. 2. pag. 75.*

tusschen roodmakende huiduitslagen en den buikloop. Zoo ziet men ook de jicht door de natuur ten volle genezen, wanneer er aanbeijen of slepende buikloopen ontstaan. Wij zagen ook krampachtige ziekten, inzonderheid vallende ziekte (*epilepsia*) en hijsterische aandoeningen door soortgelijke inspanningen der natuur genezen. Zoo zijn in de vallende ziekten van zelf ontstane zweren en buikvloeijingen nuttig.

a. *Tegenaanwijzings-redenen.* (*Contraindicantia*).

225.

Hoewel deze *methode* menigmaal te pas komt, lijdt zij echter eenige uitzonderingen. Vooreerst komt in dit genezingsplan niets als gewigtiger en meer in aanmerking, dan aan de werking der natuur te gehoorzamen: naar die plaats waar henen zij de vochten tracht te voeren, moet men dezelven ook leiden (§ 31).

Deze geneeswijze wordt derhalve misbruikt, wanneer men de vochten naar willekeur, en met verwaarlozing van de geneigdheid der natuur en van de geaardheid van het heerschende ziekte-karakter, eenen anderen loop geeft. Evenwel moet men somtijds niet zoo aanstonds aan de pogingen der natuur gehoorzamen, omdat de natuur meermalen werkingen te weeg brengt, die door de kunst niet wel kunnen worden nagevolgd. Zoo ziet men b. v. in rheumatische koortsen, dat eene neusbloeding heilzaam is: doch wilde de Arts nu deze bloeding door eene ader-

la-

lating nabootsen, dan zou hij voorwaar meer schaden dan nut aanbrengen. Ook zondigt de Arts tegen dezen regel, wanneer hij bij eene onderdrukte, misschien heilzame, afscheiding eene andere met de bedoelingen der natuur niet strokende wil verwekken.

226.

Verder is deze behandeling niet aangewezen, wanneer en zoo lang nog de gansche bewerktuiging in eenen hoogen graad ziekelijk terugwerkt. In de grootste hevigheid en den wasdom eener haastige (*acuta*) koorts komt zij des te minder te pas, hoe aanhoudender de koorts is en hoe meer alle deelen en werktuigen des ligchaams ingespannen zijn. Tot deze geneeswijze gaat men dus over, als de hevigheid der ziekte heeft nagelaten, (*in decremento morbi*) en de natuur eene helling tot plaatselijke aandoeningen aan den dag legt.

Eveneens moet men eene ontsteking, pijnen en krampen des te minder met deze geneeswijze behandelen, hoe heviger zij zijn, en hoe meer de algemeene bewerktuiging in haar lijden deel neemt. Active aanvallen van jicht moeten liever aan zich zelven overgelaten worden, dan dat men de afleidende behandeling beproeve.

227.

Men kan ook deze *methode* misbruiken, wanneer men steeds de onderscheidene vochten op dezelfde wijze tracht terug te voeren en af te leiden. Er is toch een groot verschil tusschen de meer zachte herstellingswijze van een' onder-

druk-

drukten stondenvloed, door middel van warme dampen en laauwe voetbaden, en tusschen eene zoodanige, waar men door inkervingen of *dras-tische* (hevig werkende) middelen het bloed naar de teeldeelen zoekt te lokken. Het is altijd noodzakelijk, eer men de wijze en middelen ter afleiding bepaalt, om de ligchaamsgesteldheid, den aard der ziekte, en den toestand der krachten, naauwkeurig met elkander te vergelijken.

d. *Aangewezene middelen.* (*Indicata*).

228.

GALENUS hield de aderlating voor het sterkste afleidingsmiddel, en ofschoon wij ons niet geheel met dit gevoelen vereenigen, zoo hebben wij nogtans aan haar een geschikt hulpmiddel, om den vermeerderden aandrang van bloed van het eene naar het andere deel af te leiden. Voorheen was er een hevige pennestrijd over de kracht der aderlatingen in de nabijheid van het beleedigde deel aangewend, ter afleiding en regeling van den loop des bloeds. Want, die HIPPOCRATES hierin navolgden, verrigtten gewoonlijk in het zijdenwee (*pleuritis*) de aderlating aan den arm van de ziekelijke zijde; terwijl de aanhangers van ARETAEUS (*), ARCHIGENES (**), en de Arabieren, de aderlatingen bij voorkeur aan meer afgele-

(*) *Curat. acut. lib.* 1. *c.* 10. κρέσσον γὰρ ἀπωτάτω ἄγειν.

(**) *Aet. tetr.* 2. *serm.* 4. *c.* 68.

legene deelen wilden in het werk gesteld hebben. Dit zoo veel gerucht makend geschil heeft ARGENTERIUS in de zestiende eeuw naar eisch beslist (*), daar hij leerde, dat men alvorens moest acht geven, van waar de aandrang van bloed in eene ontsteking gekomen was, en dat de ader, het naast aan dat deel gelegen, waaruit het aandringende bloed voortkwam, geopend moest worden: Want doet men de aderlating in de nabijheid van het beleedigde deel, dan zal men het bloed nog meer aantrekken. Dit is nergens blijkbaarder, dan in oogontstekingen. Immers zal men, in de nabijheid van het ziekelijke oog bloedzuigers aanleggende, weldra ontdekken, dat de oogontsteking heviger wordt; daarentegen zal zij veel verminderen, ja geheel oplossen, indien het bloed uit verder afgelegene plaatsen ontlast wordt.

Het komt daarom bij de aderlating veel op de keuze der plaats aan, dewijl door dezelve de voortstuwing van het bloed meer vrij gemaakt wordt; met regt geven wij nogtans geen acht op het kiezen van de eene ader boven de andere, als zijnde niet bestaanbaar met eene meer gezonde kennis der ontleedkunde. Het zelfde geldt ook ten aanzien van inkervingen en bloedzuigers, welke het vermogen bezitten om het bloed van die deelen af te leiden, in welken het zich tegenatuurlijk heeft opgehoopt. De inkervingen, welke de Grieken ἐγχάραξις noemen, bezitten in het bijzonder eene groo-

(*) *Comment.* 3 *in Galen. art. med. p.* 415. 420.

groote afleidingskracht, zoo wel om eene ontsteking van een edel werktuig te verplaatsen en rheumatische aanvallen afteweren, als ook om den onderdrukten stonden- en aanbeijenvloed te herstellen. Deze behandeling heeft eene heilzame uitwerking op de behoorlijke herstelling der huidverrigting, indien de huid aan chronische uitslagen lijdt; zij werd door de ouden als zeer doeltreffend aanbevolen, doch is in onzen tijd verkeerdelijk buiten aanmerking geraakt.

229.

Tot de voornaamste afleidende en aftrekkende middelen (*revellentia et antispastica*) moeten almede de pleisters en zalven van spaansche vliegen gerekend worden, die, door eene soort van ontsteking in de huid te verwekken, eene afscheiding te weeg brengen, en door deze plaatsvervangende werking en de medegevoeligheid, de ziekelijke afscheiding in meer edele werktuigen beteugelen. Van daar zijn zij vooral heilzaam in rheumatische en passive ontstekingen, alsmede in pijnen en krampen, aan dezelfde oorzaken toeteschrijven. Zij kunnen tevens den aandrang van bloed van het hoofd afleiden, indien de oorzaak daarvan, in eene ongeregelde zenuw-werking ligt: In deze gevallen is het beter dezelven als roodmakend middel aantewenden, en men neme ze liever terstond na de roodwording der huid (φοινιγμὸς) weg, dan nadat zij eene met wei gevulde blaas hebben veroorzaakt.

Ook zijn de mostaard- en zuurdeeg-pappen tot afleiding zeer doeltreffend, inzonderheid, indien

men

men zoo zeer niet de huidafscheiding verhoogen, als wel de huid prikkelen wil, om aldus meer edele deelen van de ziekte te bevrijden.

230.

De purgeermiddelen moeten ook tot de afleidende dingen gerekend worden, welk vermogen GALENUS aan hen wegens derzelver bijzondere afleidende werking naar de darmen toekende (*). Worden de darmen geprikkend, dan trekken zij de naar elders aandringende vochten tot zich en leiden dezelven van edele deelen af. Dienvolgens maakt men van dezelve dikwijls gebruik in langdurige door weiverzamelingen ontstane ziekten, in de zwaarmoedigheid (*melancholia*), in aandoeningen van het hoofd en der oogen, die haar ontstaan aan ophoopingen van ziekelijke vochten verschuldigd zijn; in onderdrukte maandstonden waar zij steeds iets tot de herstelling van deze bijdragen, en eindelijk in huidgebreken, om de ziekelijke afscheiding van de huid eene andere rigting te geven. Hoezeer zij daarenboven nog heilzaam zijn in andere ziekten, heeft HAMILTON door genoegzame voorbeelden bevestigd (**).

231.

Even gelijk de koude door de zamentrekking der deelen, het vermogen bezit om de vochten te-

(*) GALEN. *de Simpl. medic. fac. lib. 5. p. 64.* Πάντα γὰρ ὅσα καθαίρειν κατέλεξα, δύναμιν ἑλκτικὴν ἔχει.

(**) *Observ. on the utility of purgative medic. in several diseases, Edimb.* 1806.

terug te drijven, even zoo trekt de warmte op de plaats der aanwending de vochten sterk aan, doordien zij de deelen uit zet (*). Beide wenden wij aan in sterke ijlingen, die met zenuwkoortsen vergezeld gaan, en wel door het aanleggen van koude omslagen om het hoofd, terwijl het overige ligchaam in warm water gebaad wordt. Eindelijk zijn laauwe hand- en voetbaden zeer werkzaam tot het afleiden des bloeds van het hoofd naar de onderste deelen.

NEGENDE HOOFDSTUK.

OVER HET VERSNELLEN VAN DEN OMLOOP DES BLOED EN DER ANDERE VOCHTEN.

a. *Werkingswijze.*

232.

Dewijl elke beweging der vloeibare deelen van de wederzijdsche werkdadigheid van het ingehouden vocht (*fluidum contentum*) en van de houdende vaten (*vasa continentia*) afhangt, zoo moet men haar door zulke middelen vermeerderen en versnellen, als welke de wederkeerige werking van beide versterken, en in het bijzonder de krachten van het vaatgestel opwekken.

(*) GALEN. *l. c. p.* 63. Ἕλκει μὲν γὰρ ἀεὶ το θερμὸν, ἀποκρούεται δὲ τὸ ψυχρὸν,.

ken. Derhalve wende men de zamentrekkende geneeswijze aan, wanneer de omloop der vochten door slapte der vaste deelen vertraagd wordt; de weekmakende, wanneer dit door hard- en droogheid derzelven geschiedt; de versterkende, wanneer er gebrek aan wederwerking en krachtuiting in de vaten bestaat; de opwekkende, indien de vertraging aan een' verminderden graad van gevoeligheid (*torpor*) moet worden toegeschreven; en, eindelijk, wordt de bedarende en krampwerende geneeswijze vereischt, wanneer de vaten door krampen in hunne verrigtingen belemmerd zijn. Hieruit blijkt, hoe onderscheiden de wijze is, op welke men het doel van deze geneeswijze bereikt.

233.

Men zegt, dat de vochten stilstaan of opgehoopt zijn (*stases*, *stagnationes*), wanneer de beweging derzelven al te zeer vertraagd is; het is dus noodig, om deze verstoppingen te verdeelen (*resolvere*), dat men de beweging dezer stilstaande vochten versnelle. Dienvolgens is ook het zoo even gezegde (§ 232) op de verschillende, en dikwerf zoo zeer met elkander strijdende wijzen om de resolverende methode aan te wenden, toepasselijk. Dewijl echter deze verstoppingen haren voornamen zetel hebben, of in de aderen, of in de opslurpende vaten, of in de haarvaten, of wel in de klieren zelven, zoo is het blijkbaar, dat het ter verdeeling hiervan noodig is, om al deze werktuigen op te wekken,

 of

of wel, om alleen door de bevordering der opslurping de verstoppingen op te lossen.

234.

In onzen tijd is echter het denkbeeld, als of de verdeelende geneeswijze op eene werktuigelijke werking berusten zou, der vergetelheid overgegeven. Want onze oude Geneeskundigen, zich in de zouten naaldvormige figuren (*figuræ acicularum*) verbeeldende, meenden dat deze de verdikte vochten verdeelden (*incidere*) en spleten (*cidere*). En ofschoon deze dwaling nog bij eene zekere klasse van Artsen eenigen bijval vindt, zoo zal hij nogtans die niet aannemen, welke eene grondige kennis van de dierlijke huishouding verkregen heeft.

b. *Aanwijzingsredenen.* (*Indicantia*).

255

Deze geneeswijze komt menigmaal te stade, en is geschikt voor de meeste ziekten, die haren oorsprong uit verstoppingen der vochten nemen. De bloedbeweging is ongetwijfeld in de slagaderen en haarvaatjes eener ontstokene plaats versneld; doch daarbij is niet te ontkennen, dat, ten gevolge van den vermeerderden aandrang en ophooping des bloeds, deszelfs beweging eindelijk vertraagd wordt. Dienvolgens moeten wij de verdeelende methode ter oplossing eener ontsteking aanwenden, inzonderheid wanneer zij plaatselijk is.

256.

236.

De meest voorkomende zitplaats der verstoppingen van bloed en andere vochten treft men aan in de poortader en derzelver takken, die zich door de buiksingewanden verspreiden. Het zij ons vergund, uithoofde zij de oorzaak van velerlei ziekten zijn, die genen op te noemen, wier genezing men door de oplossing en verdeeling dezer buiksverstoppingen bewerken kan.

En wel vooreerst behooren die tusschenpoozende koortsen, welke eene meer zamengestelde geaardheid bezitten, en uit buikverstoppingen (*stases abdominales*) ontspruiten, door de verdeelende geneeswijze behandeld te worden, in weêrwil dat dezelve ook in enkelvoudige koortsen van dien aard meer nadeelig dan nuttig is. — De dikwerf terugkeerende zinkingaardige en rheumatische koortsen, nemen ook veeltijds haar ontstaan uit zoodanige aandoeningen van den buik; van daar, dat zij door eene geregelde oplossende kuur zoo volkomen bestreden worden. Dezelfde verdeelende geneeswijze maakt een voornaam gedeelte der behandeling uit, die tegen de slepende zenuwkoorts (*febris lenta*), welke dikwijls uit slapte der buiksingewanden voortkomt, aangewend wordt.

Chronische huiduitslagen, vooral schurft en vlechten, kunnen dikwerf zonder de oplossende geneeswijze niet hersteld worden, uithoofde zij met verstoppingen in de buikholte in verband staan.

Bloedvloeijingen, inzonderheid die uit aanbeijen en uit de baarmoeder, ontstaan somwij-

wijlen door dezelfde oorzaak: voor dezen is niet zelden dezelfde geneeswijze heilzaam. Ook staat meermalen de onderdrukking van den stondenvloed met buiksverstoppingen in verband: men zal in dit geval die vloeijing herstellen, wanneer men de vertraagde beweging des bloeds in de buikvaten kan versnellen. Bij de behandeling van den witten vloed vestige men altijd zijne aandacht op verstoppingen, welke zoo vaak met denzelven gepaard gaan.

In onregelmatige jichtaanvallen (*arthritis anomala*) en derzelver gevolgen, moet men voornamelijk zijne behandeling tegen de buiksverstoppingen rigten, naardien de geheele reeks der toevallen alhier met zulk eenen ziektestaat der ingewanden in betrekking staat.

Ook is deze geneeswijze menigmaal niet ondienstig in zenuwziekten. Want hoe dikwijls zijn buiksverstoppingen niet de oorzaak van beroerte (*apoplexia*), vallende ziekte, van hijpochondrische en hijsterische aandoeningen; alsmede van ziekten van het verstand, in het bijzonder van de zwaarmoedigheid (*melancholia*)?

Eindelijk moet men ook vooral den werkeloozen toestand der buikvaten en buiksingewanden als de oorzaak van alle soorten van kwaadsappigheid beschouwen, met welken staat zoo vaak waterzucht, slijmtering, knobbeltering of *schrofuleuse* gebreken verbonden zijn.

237.

Hoewel de aangewezene plaats een zeer gewone zetel van verstoppingen zij, zoo is er nogtans

eene

eene andere en ook vrij gewoon voorkomende, die in de opslurpende vaten en klieren moet gezocht worden. De verdoofde werkdadigheid, of eene krampachtige toesnoering van die deelen, geeft eene bijzondere aanleiding tot de ontwikkeling van waterzucht, schrofulen en engelsche ziekte, tegen dewelke men alzoo de verdeelende geneeswijze moet aanwenden.

c. *Tegenaanwijzings-redenen.*
(*Contraindicantia*).

238.

Wordt dit alles behoorlijk overwogen, en voornamelijk met de verklaarde werkingswijze (§ 232 — 234) vergeleken; dan kenne ik, indien de geneesaanwijzingen behoorlijk ontworpen zijn, niets, dat de aanwending dezer geneeswijze kan tegen zijn. Want de Arts bepaalt zich geensins tot ééne geneeswijze, als hij het oplossen en verdeelen van verstoppingen ten doel heeft, daar hij nu eens de verlorene veerkracht herstelt, of de verslapte deelen versterkt of vaster maakt, dan weder eens de gevoeligheid opwekt, of de krampen tracht te bedaren; of wel de geheele ligchaamsgesteldheid poogt te verbeteren (*metasyncrisis*), of eindelijk van de afleidende methode gebruik maakt, om door het voortbrengen van eenen nieuwen prikkel de rigting der vochten naar elders te bepalen.

239.

Er wordt desnietttemin eene groote voorzig-

tigheid vereischt bij het behandelen van verouderde verstoppingen, ten einde men zulke vochten niet poogt te verdeelen, welke zeer ligtelijk tot eene volslagene ontaarding kunnen overgaan. Dus is deze regel in het bijzonder in knoestgezwellen van gewigt, als mede in zoodanige verstoppingen, die reeds lang geduurd hebben, en niet dan ten nadeele van den lijder eenige verandering ondergaan.

240.

Er bestaat nog eene andere tegenaanwijzing, die uit een verkeerd begrip van dit geneesplan voortspruit. Want wil men langdurige ziekten immer met zoodanige Geneesmiddelen behandelen, welken wij in het bijzonder een oplossend vermogen toekennen, dan moet toch door derzelver voortgezet gebruik de zamenhang der vaste deelen afnemen, en de teederheid derzelve dermate toenemen, dat uit deze geneeswijze vaak krampachtige aandoeningen geboren worden. Men moet ook den vermeerderden aandrang van bloed naar anderen deelen, die niet zelden met verstoppingen vereenigd is, vooraf beteugelen. Zoo zal men de bloedophoopingen inderdaad doen toenemen, wanneer men de daarmede gepaarde verstoppingen met prikkelende, zamentrekkende middelen, wil verdeelen. Van daar verergert de overmatige aanbeijen- en stondenvloed door verdeelende geneesmiddelen, wanneer men geen acht geeft op de bloedrijkheid in die deelen, en de plaatselijke volbloedigheid niet tegengaat. Dienvolgens moeten de hinderpalen, die de aanwending

ding van deze geneeswijze verbieden, worden uit den weg geruimd, eer men haar aanwende.

d. *Aangewezene middelen.* (*Indicata*).

241.

Uit het gezegde blijkt, hoe ver zich het nut dezer geneeswijze uitstrekt, en hoe groot de verscheidenheid der hulpmiddelen is.

De voornaamste regel zij echter deze: aan de levensregeling, die bij deze kuur zoo noodig is, moet men meer waarde hechten dan aan geneesmiddelen; vooreerst dewijl men door eene volledige verandering van den eetregel het geheele ligchaam eene andere stemming mededeelt; en ten andere, dewijl de krachten, door geneesmiddelen hoezeer ook gepast, steeds verzwakt en uitgeput, doch door een' geschikten leefregel bewaard worden.

242.

De oefening en beweging des ligchaams, zoo wel in eene geringe als hoogere mate, is het beste middel, om de beweging der vochten te versnellen. De wrijving van gezwellen, voornamelijk met geneesmiddelen naar de methode van CELSUS, is zoo menigmaal van het heilzaamste gevolg in de waterzucht, klierziekte en zuchtige gezwellen. Voor *hijpochondristen*, en voor die aan buiksverstoppingen lijden, is niets zoo nuttig als het paard rijden: het reizen en varen is ook zeer geschikt tot dat einde (§. 159. 198).

243.

243.

Dewijl ook de spijzen hier zeer krachtdadig zijn, moet men die genen toestaan, welke eenvoudig, gemakkelijk te verteren, en zonder verhittende specerijen bereid zijn. Het menigvuldig gebruik van vleeschnat moet men vermijden, om dat dit gewoonlijk de maag verzwakt en verslapt. Aanbevelenswaardig zijn jonge peulvruchten, wier erwten nog lamsvocht bevatten; alsmede wortelen, rapen, boksbaard, scorzenelen en andere plantenspijzen, waarvan wij boven (§ 136) bij het versterkende dieet gesproken hebben. Even heilzaam zijn ligt verteerbare vleeschspijzen en het gebruik van melk (§ 134 135). Ook versche eijeren en wei van melk, zijn ter verdeeling van verstopping der vaten, van een goed gevolg.

244.

Tot drank geve men een' zachten rooden wijn, die boven anderen de voorkeur verdient, en met water moet worden vermengd, indien hij soms te veel mogt verhitten. De lijders moeten geestrijke vochten, zure wijnen, het menigvuldig drinken van thee en koffij vermijden; men verbiede het drinken van bier, ten zij het goed door den hop bereid is, en reeds lang aan gisting is onderworpen geweest.

245.

Aangaande de geneesmiddelen, zijn inzonderheid de zulken dienstig die het zij een zoet, het zij een bitter extracktief gedeelte bezitten. De eersten, gelijk de graswortel, deelen eenen zachten prikkel aan de maag mede en versnellen den om-

omloop der vochten. Zij versterken tevens en zijn zeer opwekkend. Versch uitgeperschte sappen van den paardenbloem (*taraxacum*), duive kervel (*fumaria*), van de malruwe (*marrubium*), gezegende distel (*carduus benedictus*), duizend-gulden-kruid (*centaurium minus*) en van andere kruiden, bij afwisseling met zoete wei, in den lentetijd gebruikt, alsmede versterkende elixirs, hebben eene voortreffelijke genezingskracht tot verdeeling van langdurige verstoppingen. Kan men geene versche sappen krijgen, dan verbinde men de extracten van deze kruiden, naar gelang van de aandoening der vaste deelen, of met bedarende middelen (*asa foetida* en *castoreum* voornamelijk), of met scherpe en vlugge harstachtige (*chelidonium majus*, *radix saponariae* en bitterzoet), of eindelijk met zepen en ijzerbereidingen.

246.

Het dagelijksch gebruik van klijsteren is in onzen tijd voor deze ziekten sterk aangeprezen geworden. Men bereid dezelven uit aftreksels van kruiden, die of den darmbuis alleen vochtig maken, en de krampen stillen, of den buis tevens prikkelen en versterken. Zijn de buiksontlastingen traag, en wordt een hijpochondrische of aan buikverstoppingen onderhevige lijder met krampen gekweld, dan worden de lavementen (*clismata*) gemaakt van afkooksels van zemelen met lijnzaad, van wolkruid (*herba verbasci*), heemstkruiden (*althæa*), van maluwe kruid, met bijvoeging van zachte olien; indien men eene werke-

keloosheid en ongevoeligheid der vaten en ingewanden moet overwinnen, moeten zij uit afkooksels bestaan van de kruiden der *taraxacum*, *millefolium*, *fumaria*, *carduus benedictus*, *trifolium fibrinum* enz., met bijvoeging van zacht werkende middenzouten, als wijnsteenzure potasch. Somtijds betoonen zich de balsamiek-zamentrekkende middelen, gelijk de nagelkruidwortel (*radix caryophyllatæ*) en de vlug-olie-achtige middelen, gelijk de cascarillenwortel hiervoor buitengemeen werkzaam, wanneer men dezelve met deze klijsteren vereenigt.

Indien door deze geneesmiddelen de buiksingewanden meermalen gereinigd en geledigd worden, zoo ontstaan er uit hunne aanwending in de nabijheid der ziekelijke deelen nog meerdere voordeelen: want dikwijls bestaan er in de dikke darmen verharde drekstoffen, terwijl men tevens in de takken der poortader, die zich in deze darmen verspreiden, de verstoppingen zoeken moet. Men moet zijne goede verwachting voornamelijk op den invloed stellen, welken zij op de zenuwen der ingewanden hebben, en die steeds gemakkelijk tot de overige zenuwvlechten wordt voortgeplant.

Men kan desniettemin geenszins ontkennen, dat het dagelijksche lang voortgezette gebruik van lavementen, wanneer zij alleen uit weekmakende middelen zijn zamengesteld, de darmen te veel verslapt en verzwakt; het is daarom noodzakelijk om versterkende middelen met dezelven te verbinden, en hun gebruik van tijd tot tijd af te breken.

247.

247.

Men roepe de balsamieke zamentrekkende middelen en de ijzerbereidingen te hulp, zoo menigmaal men werkeloosheid (*torpor*) der ingewanden en slapheid der buikvaten, in vereeniging met slijmverzamelingen, aanhoudende winden, of met eenen witten vloed aantreft. Deze middelen mogen echter in teedere en tot krampen geneigde gestellen niet gebruikt worden. De ervaring heeft geleerd, dat de koortsbast (*cortex peruvianus*) of eikeneikels (*glandes quernae*) ook zeer nuttig zijn. Met regt prijst men ook de ijzerhoudende mineraal-wateren aan, en wel voornamelijk tegen zoodanige slapheid der vaste deelen, als welke in kwaadsappigheid dreigt over te gaan. Van de ijzerbereidingen zijn ter bereiking van dit doel het wijnsteenzuur, het azijnzuur of zoutzure ijzer, in verbinding met de zoutzure zwaaraarde (*murias barijtœ*), boven de overige te verkiezen.

248.

Meermalen mag men ook in de eigenlijk gezegde opwekkende middelen veel vertrouwen stellen. Onder dezelve bestaan er, die op eene eigene wijze werken (*specifice agère*), vooral het zoete kwik (*murias hydrarg. oxyd.*), hetwelk in kleine giften toegediend, de vertraagde werking van de opslorpende vaten kan opwekken, de opslurping bevordert, en verstoppingen der klieren doet verdeelen. De zoutzure zwaaraarde kan men met hetzelfde gevolg aanwenden.

Van eene vermogende uitwerking is ook het

spies-

spiesglans (*stibium*), welks versuursels (*oxydula*), met waterstoffige zwaveldeelen vereenigd, een voortreffelijk en bijna specifiek vermogen bezitten tot opwekking en bevordering van de beweging der water- en haarvaatjes. De *sulph. aurat. antim.*, *kermes mineral.*, de spiesglanszeep, spiesglansmoor, *æthiops mineralis*, en dergelijken, zijn in alle soortgelijke ziekten hoogst nuttig: De pillen van PLUMER zijn hare groote kracht verschuldigd aan de verbinding van het spiesglans met het kwikzilver.

Van eenen zachteren aard en niet minder heilzaam is het gebruik van den zwavel; welke op eene uitstekende wijze verstoppingen van den buik en van het watervaatgestel kan verdeelen; zwavelbaden zijn te dien einde niet minder doeltreffend.

De witte zeep (*sapo medicatus*) en ossengal verschaffen aan de vaten ook eenen zachten prikkel; zij worden daarom dikwerf met het beste gevolg in vereeniging van de *assa foetida* en bittere extracten aangewend, ter verdeeling van langdurige buiksverstoppingen.

249.

Van eene eigenaardige kracht, die de opslurpende vaten prikkelt, is de koolzure potasch, welke wij ter verdeeling van zog- en waterachtige gezwellen aanwenden: meer doordringend en sterk werken de bijtende potasch en soda, alsmede de vloeibare *ammonia*, uitwendig op die deelen aangewend.

Buitengemeen veel mag men ook van de mid-

den-

denzouten verwachten. Sommigen, gelijk de azijnzure en wijnsteenzure potasch, en de gezwavelde zwavelzure potasch (*sal polychrest*), verschaffen de buiksingewanden eenen zachten prikkel en zijn inzonderheid bij teedere gestellen aangewezen. Krachtdadiger dan de andere middenzouten werkt de zoutzure *ammonia*, welke wij in de praktijk ter verdeeling van slijmachtige ophoopingen en verstoppingen naauwelijks kunnen ontberen.

250.

Bestaat er bij de verstoppingen eene groote ongevoeligheid (*torpor*), en vreezen wij van het gebruik van meer sterke prikkels geene nadeelige gevolgen, dan wenden wij de riekende harsen aan, zoo als de *amoniacum*, de *galbanum*, en de *opopanax*, inzonderheid wanneer wij de vertraagde bewegingen der baarmoedervaten en van den onderbuik wenschen te herstellen. In deze gevallen kunnen wij ook pogen, om door het verwekken van brakingen het vaatgestel sterk te prikkelen, of om, door hevig werkende purgeermiddelen, de vaten der ingewanden dermate op te wekken en werkzaam te maken, dat de onderdrukte bloedsomloop hersteld worde: ter bereiking van dit laatste oogmerk bevelen wij de *Aloë*, de nieswortels (*Radices hellebori*), *gummi guttae*, *resina jalappae* en meer anderen.

251.

Zijn de vaten door krampen zamengesnoerd, en mogt daardoor hunne beweging belemmerd

zijn,

zijn, dan wenden wij krampwerende en verdoovende middelen (*narcotica*) aan, wier verdeelende uitwerking door de ondervinding gebleken is: de dulle kervel (*conium maculatum*) b. v. wordt vooral tegen ziekten van het water-vaatgestel, de *lauro-ceracus* tegen hardnekkige buiksverstoppingen gebezigd. Men vertrouwe nogtans niet al te zeer op dezelve, dewijl door het aanhoudend gebruik daarvan gewoonlijk volslagene werkeloosheid (*torpor*) der vaten geboren wordt.

TIENDE HOOFDSTUK.

OVER DE ONTLASTING VAN VOCHTEN.

I.

OVER DE BLOEDSONTLASTING.

a. *Werkingswijze.*

252.

Ofschoon de bloedsontlasting, wanneer zij verkeerdelijk of te menigvuldig wordt aangewend, tot de ziekteoorzaken kan gerekend worden, zoo is zij somtijds echter zeer heilzaam; wij willen daarom hare wijze van uitwerking als geneesmiddel wat nader overwegen.

En wel vooreerst de aderlating, die van groot gewigt voor de praktijk moet gerekend worden. Door middel van deze kunnen wij den ziekelijken prikkel van een deel afleiden en overbrengen (§ 228).

Ver-

Verder kan men, door de onttrekking van bloed, den gewonen en noodzakelijken prikkel, door welken alle vaste deelen op den duur geprikkeld en opgewekt worden, verminderen en verwijderen. Het bloed nu in edele werktuigen opgehoopt zijnde, en de krachten der vaste deelen onderdrukt hebbende, zoo wordt door de onttrekking van dien prikkel de krachtuiting vrij gemaakt en de verrigtingen in haren gezonden toestand hersteld. Doch wordt zij te menigmaal herhaald, of ontlast men eene te groote hoeveelheid bloeds, dan wordt, door de onttrekking van den noodzakelijken prikkel, de krachtuiting verzwakt; de prikkelbaarheid neemt af, omdat het bloed dezelve geen genoegzaam voedsel afstaat; de gevoeligheid stijgt, zoodat de ligchaamsgesteldheid eenen teederen aard aanneemt en tot krampen geneigd wordt: hierbij hebben er ziekelijke afscheidingen, inzonderheid die van de gal, plaats; de bloedbeweging is tegennatuurlijk versneld; hare uitzettingskracht vermeerdert door de zwakte der vaten, en aldus ontstaat er eene onware volbloedigheid (*plethora spuria*). Eindelijk wordt ook met de prikkelbaarheid de gevoeligheid uitgedoofd; de spier- en zenuwkracht zinken tot den laagsten trap; de van dezen afhangende voeding wordt gestoord, en geheel het ligchaam neemt eene geneigdheid tot kwaadsappigheid aan.

Indien alzoo de bloedsontlasting als geneesmiddel werkt, doet zij dit door de afleiding of overbrenging van den ziekelijken prikkel; door het

bevrijden van deelen, die door den vermeerderden aandrang van bloed onderdrukt waren, en eindelijk door het verminderen van de te hoog gestemde prikkelbaarheid en wederwerking (*reactio*), gelijk wij dit in ontstekingen zien plaats grijpen.

b. *Aanwijzings-redenen.*
(*Indicantia*).

253.

Zij, die over de bloedsontlastingen gehandeld hebben, prijzen haar aan in de ware volbloedigheid (*plethora vera*), een toestand, welke, naar hun gevoelen door eene te zeer vermeerderde werkdadigheid der levenskracht, en eene overvloedige hoeveelheid van bloed, wordt daargesteld. Dewijl echter de ware volbloedigheid veel eer moet beschouwd worden als een staat, waarbij het evenwigt tusschen de hoeveelheid van bloed en de kracht der vaste deelen verbroken is, en waarbij bepaaldelijk de kracht der bloedbereiding die van vertering en afgeving van bloed tot voeding aan het ligchaam verre overtreft, zoo vereischt geenszins elke volbloedigheid, ofschoon zij tot de ware gebragt moet worden, op zich zelve eene ontlasting of aftapping van deze vloeistof. Want, ofschoon men aan het bloed daardoor iets van zijne vermogende bestanddeelen onttrekt, men vermindert ook gelijktijdig de levenskracht, het evenwigt wordt nog meer verbroken, terwijl zich het onttrokken gedeelte

van

van den bloedkoek weder gemakkelijk herstelt. Dienvolgens moet te dezen aanzien de les van GALENUS gevolgd worden, als hij zegt, om de levenskrachten niet te sloopen, is het beter geene bloedontlastingen te bewerkstelligen, alschoon er ook overvloed van bloed is (*). In deze gevallen is het dan doeltreffender de bloedbereiding eene geringere hoeveelheid voedsel te verschaffen, en door ligchaamsbeweging de vertering en verbruiking van het bereide bloed te bevorderen, dan door bloedsontlastingen de krachten uit te putten.

254.

Niettemin vereischt die staat van ziekelijke volbloedigheid (*plethora commota*), welke, door den aandrang van bloed naar edele deelen, deze deelen onderdrukt en in hunne verrigtingen belemmert, de aderlating allerdringendst. En op dat deze staat naar behooren gekend, en de noodzakelijkheid der aderlating duidelijk ingezien worde, moet men bovenal de voorbeschiktheid en de voorafgegane oorzaken overwegen. Zoo, zeggen wij, is de Arts te bang voor bloed (*αἱμόφοβος esto*), wanneer hij een lijder in den jeugdigen leeftijd, die zich met goede spijzen voedt, eene krachtige spijsvertering heeft en van eene sapvolle gesteldheid is, en alsdan door eene buitengewone hitte of koude aan ont-

(*) *Comm., in Hipp. de vict. acut. Satius est abstinere, ne vis vitae solvatur quam sanguinem mittere, etiamsi sanguis abundet.*

ontsteking onderhevig raakt, geen bloed heeft doen ontlasten.

Inzonderheid ook verspreidt de heerschende ziektegesteldheid hierover een helder licht. De lentetijd, mitsgaders de ontstekingaardige voorbeschiktheid, vorderen aderlatingen, indien geene andere gewigtige reden dezelven verbieden. Doordien nogtans deze heerschende ziektegesteldheid (*constitutio epidemica*) dikwerf, *door de bijkoming van eene nieuwe koorts* niet terstond bekend is, zoo moet men somwijlen door het doen van eene aderlating op den regten weg van genezing zoeken te geraken (zie § 3).

255.

Somtijds gebeurt het ook, dat de ziekte-oorzaken verborgen zijn: in dit geval moet men de toevallen, die men evenwel nimmer onopgemerkt laten moet, in overweging nemen. Gewoonlijk houdt men den vollen, harden pols voor eene aanwijzing tot bloedsontlastingen: sommigen willen ook de aderlating voortgezet hebben, zoo lang deze toestand van den pols nog aanwezig blijft. Deze regel is over het geheel wel aannemelijk, wanneer al de overige omstandigheden hiermede overeenkomen: men moet zich echter, bij het doen van bloedsontlastingen, geenszins alleen door de gesteldheid van den pols laten leiden. Want in eene ware longontsteking is de pols, ten gevolge der belemmering van den kleinen bloedomloop, door de hevige ontsteking en krampachtige aandoening der longenvaten, niet zelden zeer week; in de beroerte (*apoplexia*), die zoo vaak de aan-

wending van bloedsontlastingen vereischt, treft men de pols onregelmatig en nalatend aan. De bloedsontlastingen moeten alzoo wegens den onderdrukten en kleinen pols niet verzuimd worden, wanneer de oorzaken en de geaardheid der ziekte de noodzakelijkheid daarvan aanwijst: want menigmaal ziet men dat de pols eindelijk voller en ruimer wordt, nadat er eene genoegzame hoeveelheid bloed is afgetapt.

256.

De aard van het uit de ader getapte bloed en deszelfs gretige geneigdheid, om zich in zijne naaste bestanddeelen te scheiden, wordt voor eene aanwijzing gehouden, dat de aderlating moet herhaald worden. Want hoe vaster de ontstekingskorst op het bloed is, des te dringender, zegt men, is de aderlating noodig. Ofschoon wij dit in het algemeen niet durven tegenspreken, zoo houden wij deze ontstekingskorst voor een te toevallig verschijnsel, dan dat wij ons hier alleen op zouden kunnen verlaten; want deze geneigdheid der *plastische lijmpha* kan ook van eene plaatselijke ophooping van bloed, van te hevige ligchaamsinspannigen, van zwakte der vaten, en van andere ziekten afhangen; daarenboven heeft de grootere of geringere opening in het bloedvat, de meerdere of mindere toetreding van den dampkring tot het afgetapte bloed, eene verschillende uitwerking op derzelver ontwikkeling. Wij moeten daarom veeleer ook zonder dezelve tot bloedontlastingen besluiten, en ons geheel daarvan onthouden, wanneer deze ontstekingskorst na al

 te

te hevige inspanningen en bewegingen van het ligchaam wordt waargenomen.

257.

Wij zien hieruit alzoo, om meer in het bijzondere te treden, dat de bloedsontlasting vooreerst is aangewezen in eene ware ontsteking, wanneer dezelve *actief*, met koorts gepaard, in voor het leven gewigtige deelen gezeteld, pas ontstaan, nog tot geenerlei uitgang (*successio*) geneigd, een sterk ligchaamsgestel aangedaan, de ontsteking uit den belemmerden bloedsomloop ontstaan is, en de heerschende ziektegesteldheid dezelve als *actief* doet kennen. In de longontsteking (*peripneumonia*) moet men minder vertrouwen stellen op den pols, dan op de hevigheid der toevallen, hevige pijnen, moeijelijke ademhaling, angst en drukking in de borstholte. Somtijds zijn de herhaalde bloedsontlastingen in het klimmende tijdperk dezer ziekte (*augmentum morbi*), al is de pols ook klein en zamengetrokken, het aangezigt bleek, al zijn de ledematen koud, en al klaagt de lijder over de grootste zwakte, van het heilzaamste gevolg: inzonderheid wanneer wij hebben waargenomen, dat er eene ware *actieve* ontsteking bestaat, en dezelve in geenen deele met de heerschende ziektegesteldheid strijdig is. — Wij moeten ons door flaauwten niet laten afschrikken, omdat zij menigmaal van de opvulling van voor het leven edele deelen haar ontstaan verkrijgen. Lijders, die zonder bezwijming geene aderlating in eene zittende houding kunnen doorstaan, kan men eene veel grootere hoe-

veel-

veelheid bloed in eene liggende plaatsing ongestoord aftappen.

De Arts mag ook niet te zeer op de oorzaken afgaan, bijaldien de hevigheid der toevallen en het gevaar van meer belang te beschouwen is. Indien een lijder, ten gevolge van het sterk gebruik van wijn en van te veelvuldige en prikkelende spijzen, met ontsteking der lever wordt aangedaan, dan vordert de hevige graad van ontsteking en de sterk aanhoudende koorts, ten dringenste bloedontlastingen, alhoewel de voorafgegane oorzaken de levenskrachten veeleer verzwakt hebben. Zij, die de koude onder de verzwakkende oorzaken tellen, zullen misschien de aderlating, uitvarende over de zoo nadeelige gevolgen van koude, verwerpen, terwijl wij dezelve nogtans voor die gevallen aanraden.

Er mag ook niet al te naauwkeurig op het tijdperk der ziekte worden acht gegeven. Over het algemeen geldt wel is waar de regel, dat de bloedsontlastingen des te betere uitwerkselen hebben, hoe spoediger zij in ontstekingen worden in het werk gesteld; doch het zoude dwaas zijn, om de aanwending van bloedsontlastingen binnen de grenzen van eenige dagen te willen houden, naardien dikwijls in een gevorderd tijdperk van ontsteking alle verschijnselen nog aanwezig zijn, die eene aderlating aanwijzen.

Men wil wel is waar de rheumatische en zinkingaardige ontstekingen niet met bloedontlastingen behandeld hebben; en wij stemmen hiermede overeen, wanneer zij in de daad lijdend

(*passivae*) zijn. Nogtans zagen wij de longontstekingen, die met de, in de jaren 1782, 1788 en 1803, over geheel *Europa* epidemisch geheerscht hebbende, catarrhale ziekten gepaard gingen, niet dan voor aderlatingen wijken. Het zelfde namen wij ten opzigten van de rheumatische ontstekingen waar, die somwijlen van eene aanhoudende, heete koorts vergezeld waren, en wel dermate, dat de bloedsontlastingen bijna het eenige redmiddel waren. De bloedsontlastingen zijn ook niet af te keuren, wanneer men toevallige verschijnselen van eene ziekelijke galafscheiding in verband met ontstekingen, inzonderheid met die der longen, aantreft. Want zij ontstaan door de hevigheid der ontsteking, waarin de galwerktuigen door medegevoeligheid deel nemen; en door dezelve te verminderen en weg te nemen, beperkt men den versterkten aandrang van bloed, terwijl de verrigtingen der galwerktuigen weer hersteld worden.

258.

Er behoeft juist niet overal eene ware ontsteking aanwezig te zijn, om de bloedsontlastingen noodzakelijk te maken; indien de aandrang van bloed slechts dermate is, dat de noodzakelijke verrigtingen onderdrukt worden, en er alzoo een dreigend gevaar bestaat.

In de besmettende en algemeen heerschende zenuwkoortsen (*typhi*), ofschoon zij ook in het masker (*larva*) eener ontstekingskoorst worden waargenomen, waar de aderlating gevaarlijk, ja zelfs hoogst schadelijk is, treft men echter om-

stan-

standigheden aan, waar wegens de zoo zeer in het oogloopende, volbloedige gesteldheid van den lijder, en den vermeerderden aandrang van bloed naar de hersenen, die vaak zulke gevaarlijke uitkomsten heeft, de bloedsontlasting noodzakelijk wordt. Van dien aard was de zenuwkoorts of *typhus*, welke wij na de zoo groote nederlaag der Franschen in *Rusland* en *Duitschland*, in den jare 1813 ondergaan, door geheel *Duitschland* en in een gedeelte van *Nederland* hebben waargenomen.

Evenmin is de bloedsontlasting in rotkoortsen geheel ongepast, doordien deze in den aanvang, vooral bij sterke personen en wanneer de smetstof de krachten nog niet sterk heeft aangetast, dikwijls heet, met vermeerderde werkdadigheid, en aan de ontstekingaardige koortsen gelijk zijn. Zoo hebben JACKSON en PRINGEL in de legerkoorts, terstond bij den aanvang, de aderlating zeer nuttig gevonden, indien de lijders maar van een sterk gestel waren, en de aanvang der ziekte met de ontstekingskoorts overeenkwam (*). De aderlating is ook niet te verwerpen in de pest, indien het bloed, naar voor het leven gewigtige deelen stroomende, gevaar dreigt. Zoo stelt RUSS vast, dat noch eene etterbuil, noch de uitbreking van eenige huiduitslag, met deze geneeswijze strijdig is. Hij zegt, dat hij van den nalatenden en zwakken pols, die onmiddellijk op de aderla-

(*) JAECKS. on the fevers of Jamaica. *p.* 223. PRINGEL, *diseas. of the army. p.* 270.

lating volgde, gevaarlijke toevallen heeft gevreesd; doch hij heeft ondervonden, dat deze zwakke pols met de ziekte zelve in een noodzakelijk verband stond, en niet sneller was, hetzij men de aderlating gedaan of nagelaten had (*). Somtijds kan men de tusschenpoozende koortsen niet dan met aderlatingen te keer gaan; inzonderheid, indien zij, onder begunstiging van den lentetijd en de epidemische gesteldheid, meer aanhoudend (*subcontinuæ*) worden, de aandrang van het bloed naar het hoofd of de borst hevig is, of wanneer zij uit eenen onderdrukten aanbeijen- of stondenvloed hare geboorte verkregen hebben (**).

In koortsige huiduitslagen is nu en dan de aandrang van bloed naar edele deelen zoo hevig, dat, zoo dezelve niet wordt beteugeld, de uitbotting van den uitslag niet alleen belemmerd, maar ook het grootste gevaar geboren wordt. De behandeling van de purperkoorts (*scarlatina*) is in onze dagen veel veiliger, sedert wij deze geneeswijze, in vereeniging met verkoelende middelen, op eene geschikte wijze tegen dezelve aanwenden. En zelfs in de naziekte daarvan, in de heete waterzucht (*leucophlegmatia calida*), is de aderlating het hoofdmiddel, dewijl zij de doodelijke ontstekingen van edele deelen afwendt.

259.

In bloedvloeijingen zijn de aderlatingen aange-

(*) *Von der Pest, Tom. I. p.* 171.

(**) Stoll. *Rat. med. Vol.* 4. *p.* 493.

gewezen, indien zij of ten gevolge van bloedrijkheid ontstaan zijn en voor het leven noodzakelijke deelen verontrusten, of als zij uit andere onderdrukte vloeijingen zijn voortgesprooten. Van daar het nut der aderlating in bloedspuwingen (*haemoptÿses*), wanneer deze lijders in hun' bloeijenden leeftijd overkomen, die voor het overige reeds volbloedig waren, alsmede, wanneer de bloedvliet uit eene verwonding of beleediging der borstholte ontstaan is; of eindelijk wanneer een aanbeijen- of stondenvloed daar door heeft opgehouden en nagelaten. Bij sterke vrouwen vordert de baarmoedervloeijing somtijds bloedaflatingen, vooral als zij reeds te voren aan bloedrijkheid leden.

260.

In de epidemische roode loop, vooral in die welke in de lente wordt waargenomen, is de aderlating nuttig, ja zelfs het beste geneesmiddel. Immers is dezelve buitengemeen tot ontsteking geneigd, nu en dan met ontlasting van zuiver bloed en sterke pijnen gepaard, waarbij eene pijnlijke spanning in den buik, eene bijna onleschbare dorst, en soortgelijke toevallen worden waargenomen, die, zoo zij niet het bestaan eener ontsteking, dan ten minsten eene groote geneigdheid tot dezelve aanduiden. Dikwerf ziet men kraamvrouwen, wegens den onderdrukten loop der kraamzuivering, door een' soortgelijken buikloop aangedaan, waarvan het gevaar niet dan door aderlatingen kan worden afgeweerd.

261.

Over de behandeling van zenuwziekten met bloedontlastingen is men het nog niet eens. Wij meenen, dat de reeks van gewone aanwijzingen, die men in de beroerte (*apoplexia*) uit de uiterlijke gesteldheid des ligchaams afleidt, hoogst bedriegelijk is. Want meent men, dat het eene genoegzame aanwijzing voor bloedsontlastingen is, wanneer het aangezigt en de aderen slechts met bloed uitgezet en opgevuld zijn, dan schijnt men niet te weten, dat met de uitzetting van deze uitwendige deelen, of eene weiachtige verzameling in den hersenholten, of eene ware zamenvalling (*collapsus*) der vaten, gelijktijdig kan aanwezig zijn; terwijl daarentegen met de overstelping van bloed in de hersenen somtijds bleekheid van het aangezigt kan verbonden zijn. Men moet zich daarom liever door de voorafgegane oorzaken, de gesteldheid en den leeftijd van den lijder laten bestieren, indien men deze behandeling naar den eisch en veilig wil aanwenden. Zoo weten wij, dat meestal bejaarden, ten gevolge van ophooping van bloed, tot beroerte (*apoplexia*) vervallen; in welk geval wij bloed moeten ontlasten, vooral indien zij te voren aan neusbloeding onderhevig waren.

262.

Wel is waar, krampachtige ziekten verdragen meestal geene bloedsontlastingen, ja zij worden zelfs daarop veel erger; intusschen heeft de ervaring geleerd, dat deze in sommigen derzelver, waar de aandrang en ophooping van bloed naar en in deelen, die

die het leven onontbeerlijk zijn, gevaarlijk en doodelijk zijn kan, met een goed gevolg kunnen gebezigd worden. In de regtstijvigheid (*tetanus*), wanneer de aderen sterk met bloed opgevuld waren en de ziekten haren hoogsten graad bereikt had, wendde ASCLEPIADES de aderlating aan (*). HILLARIUS stemt hier in toe, omdat er menigmaal vrees voor ontsteking bestaat (**). De *Methodisten* wilden de vallende ziekte (*epilepsia*) steeds door de onbepaalde aanwending van bloedsontlastingen genezen (***): en zelfs raadt de zoo voorzigtige ARETAEUS, uithoofde van de gewigtige ophooping van bloed in het hoofd, om eene ader te openen: nogtans zorg dragende, zegt hij, dat het ontlasten van bloed niet tot flaauwwordens toe voortgezet worde (†).

In onzen tijd houdt men de aderlating aan den hals voor ziekten, die met dergelijke gevaarlijke krampen verbonden zijn, voor heilzaam.

263.

De bloedsontlastingen zijn ook niet geheel ongepast in de zwartgalligheid, zwaarmoedigheid (*melancholia*), ofschoon wij deze ziekte ook op onvoorzigtig aangewende aderlatingen erger zien worden en in eene doodelijke krankzinnigheid (*ma-*

(*) CAEL. AUREL. *acut lib.* 3. *c.* 8.

(**) Krankheit. von BARBADOES. *p.* 282. 283.

(***) CAEL. AUREL. *Chron. lib.* 1. *c.* 4.

(†) ARET. *Cur. Chron. lib.* 1. *c.* 4. πρόκλησις γὰρ τοῦ πάθεος λειποθυμίη.

(*mania*) overgaan. Meermalen ontspruit zij uit onderdrukte kraamzuiveringen, maandstonden of aambeijen: de natuur geneest haar wel eens door het te weeg brengen eener aanbeijenvloed, door het openen van aderspatten, en door andere bloedvloeijingen. Van daar hebben reeds in de oude tijden de Geneesheeren aangeraden, om stoutmoedig tot aderlatingen overgegaan, indien de ziekte het gevolg van soortgelijken oorzaken was (*).

264.

De ontstokene zenuwen, bij de watervrees waargenomen, pleiten in deze ziekte voor de aderlating; ook is het heilzame daarvan niet bij de Ouden onbevestigd gebleven, dewijl EUDEMUS haar reeds heeft in het werk gesteld (**). HARTLEIJ heeft binnen weinige dagen, wegens een allersterksten pols, honderd en twintig oncen bloed afgetapt, zonder dat hij andere middelen dan alleen koude baden heeft aangewend, waarna de lijder volkomen hersteld is, hoezeer er reeds kenschetsende verschijnselen (*sijmpt. pathognomica*) der bereids uitgebrokene ziekte aanwezig waren (***). PETERS zette de aderlating tot flaauwwordens toe voort, met bijvoeging van ontstekingwerende geneesmiddelen (†). Overigens is het

(*) ARET. *Cur. Chron. lib.* 1. *c.* 5.

(**) CAEL. AUR. *acut. lib.* 3. *c.* 16.

(***) LESKE'S Ausz. aus philos. Transact. *vol.* 2. *p.* 265.

(†) Ibid. *vol.* 3. *p.* 187.

het gunstig gevolg dezer behandeling tegen deze zoo doodelijke ziekte door de ervaring van eenen TILTON (*), HILLAR (**), NUGENS (***), BARTON (†) en van andere hedendaagsche Artsen genoegzaam bevestigd.

265.

Het vereischt eenige overweging, of het nuttig is om in de longtering bloed te ontlasten. Want zoolang zij nog in het bloeijende tijdperk (*florida*) is, de pijnen hevig zijn, de koorts meer aanhoudend en het gestel bloedrijk is, voornamelijk als er gewoon gewordene bloedvloeijingen onderschept zijn, dan is de bloedaftapping hoogst heilzaam, en men kan daardoor niet zelden de vorming of den aanvang van verzwering afwenden. Doch in den voortgang der ziekte, wordt de Arts dikwerf door de uitzetting van het bloed en de onware volbloedigheid misleid, terwijl hij door de onttrekking daarvan, de krachten nog meer uitput.

Eindelijk is de aderlating ook nuttig voor de waterzucht, wanneer de watervaten door de opvulling der bloedvaten gedrukt worden en op die wijze de opslurping belemmerd is. HIPPOCRATES heeft daarom reeds de aderlating op den arm tegen dezelve gebezigd, wanneer het jaarge-

(*) *Medic. Comment. von Edinburg, vol. 6. p.* 448.

(**) *Krankh. von Barbad. p.* 318. 324.

(***) *Versuch uber die Wasserscheu p.* 10.

(†) *Med. and. phys. Journ. vol.* 14. *p.* 123.

getijde, de leeftijd en de gesteldheid des lijders dit vereischten (*). Ook raadt JO. ACTUARIUS de bloedontlastingen aan, wanneer de maandstonden of de aambeijenvloed onderdrukt zijn; ook in de hersenwaterzucht, en wel in derzelver eerste, dat is in het ontstekings-tijdperk, is deze somwijlen heilzaam.

c. *Tegenaanwijzings-redenen.* (*Contraindicantia*). (**)

266.

In hoevele ziekten de bloedontlastingen, wanneer zij tijdig en gepast aangewend worden, heilzaam zijn, is uit het voorgaande ten volle gebleken. Zij kunnen evenwel niet minder nadeel aanbrengen, gelijk de ervaring van hen, die de antiphlogistische geneeswijze al te ver gedreven hebben en nog drijven, ons leeren kan.

Over het geheel is het dwaas, bloedontlastingen, zonder groote noodzakelijkheid, te verrigten. Want, om met ARETAEUS te spreken, « is het bloed de levensbron en de onderhouder der dierlijke natuur (τὸ αἷμα ἐστὶ τῆς φύσιος ὁ χῶρος καὶ ἡ τροφὴ) terwijl daarin de kracht van geheel het bewerktuigd leven ligt, en als de moeder moet aangemerkt

(*) *Vict. acut. p.* 405.

(**) Wij zullen voor dit maal van den schrijver afwijken; en bij de beschouwing van deze tegenaanwijzingen wat langer stilstaan; en wie erkend hiervan niet de nuttigheid, nu men het vernielende *Brownianismus* verlaten hebbende, tot een ander uiterste is overgegaan? — De *Vert.*

merkt worden van alles, wat in de dierlijke huishouding is, en worden zal. Het bloed is de algemeene, gewone en noodzakelijke prikkel voor het ligchaam, en bevat den voorraad, uit welken alle andere vochten bereid worden. Zonder hetzelve kunnen er geene andere vochten bereid worden. Zonder hetzelve kan er geene warmte, geene beweging noch gevoel in het algemeen bestaan. Wie derhalve den mensch bloed ontneemt, ontrooft hem geen werktuig, maar een deel van het leven. De aderlating, die men wel eens ter voorkoming van ziekten aanbeveelt, is dus af te keuren, dewijl het er verre van af is, dat men door haar reeds heerschende ziekten kan afwenden, daar zij veeleer de krachten sloopt, de vatbaarheid voor ziekten vermeerdert, en, door aan de strijdende natuur hare krachten te onttrekken, de ziektescheidingen belemmert en onvolkomen maakt. Men houde daarbij in het oog, dat vele ziekten niets anders als heilzame pogingen der natuur zijn, die het verwijderen van schadelijke stoffen, de herstelling van het verbroken evenwigt enz., ten doel hebben. Nemen wij nu bloed weg, dan kan de natuur haren arbeid niet volbrengen en wij maken nu eerst ziekte van het gene anders heilzaam zou geweest zijn.

In de lente en den zomer zet zich het bloed meer uit, ten gevolge van het *expansief* vermogen der warmte; de vaten schijnen sterker opgevuld te zijn; men gevoelt hoofdpijn en hartkloppingen, en laat zich tot het doen van aderlatingen ver-

leiden, waardoor deze toevallen noodzakelijk nog erger worden. In zulke omstandigheden is het toch veel beter, dat zoodanige menschen verhittende spijzen en dranken vermijden, en door eene goede ligchaamsbeweging de vaste deelen trachten te versterken? —

Zwangere vrouwen meenen, wegens het ophouden der maanstonden, aan volbloedigheid te lijden, welke zij door eene aderlating willen weggenomen hebben. Ofschoon wij niet ontkennen, dat zij somwijlen voor vrouwen die sterke, goede spijzen gebruiken en zeer volsappig zijn, ter voorkoming eener moeijelijke verlossing en buikvlies-ontsteking, nuttig kan zijn, zoo is zij echter veel menigvuldiger nadeelig, dewijl men door haar het noodzakelijke voedsel aan de vrucht onttrekt, waarvan het gevolg zwakke, slappe en uitgemergelde kinderen zijn moet.

267.

Verder moet men de verligting, die men terstond na de aderlating bespeurt, niet steeds voor heilzaam houden. Want meerendeels brengen vochtsontlastingen, hoewel zij niet zijn aangewezen, dadelijk verligting aan, omdat de ziekelijk aangedane deelen voor eene poos van den hen belemmerenden prikkel bevrijd worden, terwijl daarentegen de dringendst aangewezene aderlating van geene goede uitwerking is, zoo lang zij niet herhaald wordt.

268.

De kinderlijke leeftijd duldt geene aderlatingen, dewijl de kinderen wegens hunne groei veel voedsel be-

behoeven, en dit moetende ontberen, uitmergelen en afnemen (*).

Ook moet men bejaarde lieden niet aderlaten, indien dit de noodzakelijkheid niet zeer vereischt, omdat de bloedmassa, die in verhouding tot de vaste deelen zeer gering is, nog meer verminderd wordt.

In warme luchtstreken is de aderlating ook geheel ongepast (zie § 266); van daar hebben de Ouden, die in *Egijpte* de Geneeskunde uitoefenden en onderwezen, vooral CHRIJSIPPUS, CNIDIUS, ERASISTRATUS en STRATO BERIJTIUS, deze geneeswijze geheel verworpen.

269.

Wij gaan nu, ter verdere ontwikkeling van het gezegde, tot de bijzondere gevallen over, en wel vooreerst tot de haastige, heete koortsen (*febres acutae*): de rijke ervaring van vele Artsen heeft geleerd, dat deze koortsen door het menigvuldig bloedontlasten eene zenuw-, ja rotachtige geaardheid kunnen aannemen. Men moet daarom met het doen van aderlatingen zeer voorzigtig zijn, wanneer een jeugdige leeftijd, volbloedigheid en een blijkbaar ontstekingaardig karakter dezelve niet vereischen. Merkwaardig is de ervaring van eenen HUFELAND, dat zij, ongepast in haastige koortsen gebezigd, ook netelroos, zwarte bloedvlekken (*petechiae*), en andere huidziekten voortbrengen en vermenigvuldigen. Daarbij verstooren hier

(*) HIPPOCRATES, *aphor.* 1. 14.

hier de veelvuldige aderlatingen de ziektescheidingen, maken die onvolkomen, doen de genezing langzaam voortgaan en brengen eindelijk gaarne stofverplaatsingen te weeg (*).

In zuiver gastrische koortsen zijn de bloedsontlastingen schadelijk: de ziektestof ligt hier in den darmbuis en kan niet door aderlatingen, maar door oplossende en ontlastende middelen worden opgeruimd. Bloedsontlastingen ontnemen aan de natuur de kracht om de onzuiverheden te ontlasten en in den darmbuis afte scheiden, zoodat men gelegenheid geeft, dat zij weder in het bloed overgaan en terugblijven. Het ontstaan van geelzucht terstond na galkoortsen geeft ons hiervan geen onduidelijk voorbeeld. Hiermede stemt ook de ervaring overeen van TISSOT, als hij over de galkoortsen sprekende zegt: de meesten stierven, of zij verzwakten na eene aderlating zoodanig, dat er eene verstopping der lever opvolgde (**).

270.

Ja zelfs in ontstekingen ziet men van de aderlating schadelijke uitwerkselen. Zoo wordt door te veel algemeene en plaatselijke bloedontlastingen bij uitwendige ontstekingen de kracht ter verdeeling ontnomen en de overgang in verharding te weeg gebragt, waarbij de pijn, hitte en roodheid

(*) HUFELANDS, *Journal d. prackt. Heilk. Jenner*, 1824, *p.* 48.

(**) *Post venæ sectionem plerique vel moriebantur vel ita debilitabantur, ut obstructio hepatis sequeretur.*

heid van het ontstoken deel verdwijnt. Nemen wij dit nu ten voorbeelde, dan kunnen wij ligtelijk opmaken, dat deze verharding ook bij inwendige ontstekingen, b. v. bij die van de longen, ten gevolge van het te veelvuldig bloedlaten, kan worden veroorzaakt. Een tweede nadeel wordt daarbij in longontstekingen door het onmatig bloedaftappen aangebragt, hetgeen helaas! dikwerf plaats grijpt, namelijk de plotslinge overgang van verhoogde in verminderde werkdadigheid, waardoor eene zenuwaardige of rotachtige ontsteking, of wel eene slepende verslapping van het deel wordt te weeg gebragt, die zich onder de gedaante van vermeerderde en uitmergelende slijmafscheiding (*phthisis pituitosa*, slijmtering) te kennen geeft.

Het aderlaten brengt in de zoogenaamde passieve ontstekingen de schromelijkste gevolgen te weeg: eer men dus tot dezelve besluit, moet men naauwkeurig op de plaatselijke ontsteking, op de krachten des ligchaams, en op de oorzaken acht geven. De passieve ontstekingen wijken beter voor middelen, die de water- en haarvaatjes aandoen en, zonder te verzwakken, den aandrang van het ontstoken deel afleiden. Meer bedenkelijk zijn de bloedsontlastingen in de specifieke ontstekingen, waar deze slechts een toeval uitmaken, en van eenen bijzonderen ziekteprikkel afhangen. De verschijnselen van ontsteking worden, wel is waar, daardoor weggenomen, doch de ziekte zelve wordt hardnekkiger, omdat men aan het deel dien graad van kracht en sterkte ont-

nomen heeft, welke tot eene volkomene *Crisis* noodig was. Zoo zullen b. v., de toevallen van ontsteking, door eenen splinter verwekt, door plaatselijke bloedontlastingen wel worden afgeweerd, maar daarbij belet men dan ook de heilzame werking der natuur, de verettering, om het vreemde ligchaam los te maken en te verwijderen. Op eene bijna gelijke wijze kan men zich de specifieke ontstekingen, en die het gevolg van ziektescheidingen zijn, voorstellen: b. v., de venerische, scrofuleuze, jichtachtige en rheumatische ontstekingen. Door aderlaten kan de verettering hier wel worden belet, doch de genezing niet tot stand gebragt worden, omdat hiertoe de vernietiging en verwijdering van den eigenaardigen ziekteprikkel vereischt wordt. Slechts in hevige ontstekingen van dien aard kan eene aderlating *symptomatisch* heilzaam zijn, inzonderheid ter voorkoming van verettering; van eene omgekeerde uitwerking en dus ondoelmatig is zij, als er verettering noodig is, b. v., in ettergezwellen en bloedvinnen, waar bloedsontlastingen de ettervorming belemmeren.

In uitwendige jichtachtige ontstekingen is men somwijlen al spoedig met aderlatingen gereed. Men houde echter in het oog, dat regelmatige aanvallen van jicht aan de hand (*chiragra*), aan den voet (*podagra*), en dergelijken, voor ziektescheidingen of stofverplaatsingen te houden zijn, waardoor een gevaarlijke ziekteprikkel van in- naar uitwendige deelen wordt afgeleid. De heilzame werkdadigheid der natuur daartoe wordt

door

door niets meer, dan door bloedaftappingen verzwakt, hetgeen van zeer schromelijke gevolgen zijn kan. Want de aanval van jicht verdwijnt daarop of aanstonds en tast een inwendig meer edel deel aan, gelijk het hoofd en de longen, en er ontstaat long- of maagontsteking of beroerte. Niet zelden worden er plotselinge sterfgevallen waargenomen, die daaraan zijn toe te schrijven. — Of in zeer gunstige uitkomsten, wordt hierdoor de jicht onregelmatiger, onbepaald en slepender, en er verschijnen velerlei inwendige, pijnlijke gebreken. Daarenboven wordt het deel, dat door de jicht was aangedaan, in gevaar gebragt: de belemmerde *Crisis* laat nu vaak een chronisch lijden, eene uitzweting der ziektestof in het gewricht, eene verstijving terug, en het gebrek, dat een zoo heeten aard had, is nu meer slepend geworden. Al deze ongevallen kunnen door algemeene, ja meestal ook door plaatselijke bloedsontlastingen worden voortgebragt. Daarom moet men dezelve hier vermijden, en moeten alleen de jeugdige leeftijd, volbloedigheid, ware, algemeene voorbeschiktheid tot ontsteking, of een edel deel, dat door de jicht in gevaar wordt gebragt, te dezen aanzien eene uitzondering doen maken. Het spreekt van zelve, dat eene jichtachtige aandoening van een edel deel door bloedsontlastingen moet afgeleid, en naar een uitwendig deel gebragt worden, en dat zij hier zoo sterk zijn aangewezen, als zij bij uitwendige jichtaandoeningen schadelijk zijn.

Wat wij van de jicht zeiden, geldt ook ten aanziet

ziet van rheumatische ontstekingen. Zij behooren niet tot de ware, maar tot de weiachtige ontstekingen; van daar de bestendige weiachtige zwelling en het ontbreken der verettering. De bloedsontlastingen zijn dus ook hiervoor nadeelig; en alleen de weiontlastende middelen door zweet, *urine*, enz., zijn nuttig. De eersten beletten buitendien, opdat wij het nogmaals herhalen, de *Crisis* en maken de ziekte slepend (*chronisch*), bewegelijk en vatbaar voor verplaatsing naar voor het leven gewigtige werktuigen. Men mag haar dus in deze gevallen alleen bewerkstelligen bij jeugdige, volbloedige gestellen, wanneer de ontsteking meer haastig, rood en waar is, en diep in de deelen dringt; doch dan nog zeer matig en liever plaatselijk dan algemeen.

De roosachtige ontstekingen, die meest door medegevoeligheid ontstaan, zeer vlugtig en oppervlakkig zijn, verdragen beter een braakmiddel dan eene aderlating, die nergens anders toe dient, als om de overgang in versterving en verharding te bevorderen, of haar van plaats te doen veranderen.

Eindelijk zij men ook bij de ware, *actieve* ontstekingen met de aderlatingen bedachtzaam, wanneer de natuur zich reeds tot eenen zekeren uitgang geneigd toont; bij eene ophanden zijnde verettering of verharding zullen zij meestal ongepast, en bij geneigdheid tot versterving (*gangraena*) schadelijk zijn.

271.

In zenuwziekten is de aderlating gewoonlijk onge-

gepast: eene zenuwaandoening heeft naar haren aard met het bloed of het bloedvaatgestel niets gemeens; integendeel zou men kunnen beweren, dat zij eer uit gebrek aan bloed en zwakte voortspruiten. Men ziet hoe zwak en zenuwachtig vrouwen zijn, die zich voor elk klein toeval eene aderlating laten doen; en hoe deze zwakte verdwijnt, als zij van de bloedsontlasting afzien. Vrouwen, die sterke maandstonden hebben, zijn doorgaans zenuwachtig, *hysteriek;* welk gebrek beter wordt, wanneer dat bloedverlies met het 45—50 jaar ophoudt: zij zijn dan niet zelden gezond, sterk en geheel vrij van zoodanige zenuwkwalen. Zoo zien wij ook vaak, dat krampen door aderlatingen allergevaarlijkst worden. Men mag daarom geene bloedsontlasting voor zenuwziekten op zich zelven aanwenden, wanneer geene ware volbloedigheid, of een ontstekingaardig karakter, of onderdrukte bloedvloeijingen, als verwijderde oorzaken, de zenuwziekte hebben te weeg gebragt, of erger gemaakt (*). Dienvolgens is het noodig naauwkeurig den aard der krampen en zenuwziekten te onderzoeken, en zijn zij aan eene of meerdere dezer oorzaken toe te schrijven, dan alleen is men tot het doen van bloedaftappingen geregtigd.

Men treft ook wel eens eene volbloedighid aan, die met zwakte van vaten en zenuwen verbonden is, vooral bij zulke menschen, die eene goede tafel houden en weinig beweging nemen. Hier be-

(*) HUFELAND's *Journal. Jenner*, 1824, *pag.* 19.

bestaat een onevenredig verband tusschen de spier- en zenuwkracht, tusschen de zwaarte van het bloed en de bewegende kracht. Bij deze gestellen is het, dat plotselinge beroerten worden waargenomen. In den hoogen ouderdom gebeurt het op eene bijna gelijke wijze. Men meent, dat hier de bloedsontlastingen volkomen zijn aangewezen, waartoe men dan ook overgaat; doch de krachten zinken daarop dermate, dat de dood of eene verlamming daarvan het gevolg.

Er zijn ook lijders, die aan buiksverstoppingen en aan eenen vertraagden omloop des bloeds in de poortader lijden, en die, terwijl zij een zittend leven hebben, door hartkloppingen, pijnen, branding in het hoofd, en door andere toevallen worden aangedaan, waarbij de pols vol en hard is: deze toevallen gelooft men door de aderlating te kunnen bestrijden; intusschen is dezelve geheel verkeerd, terwijl eene gepaste ligchaamsbeweging, vereenigd met eene geschikte verdeelende geneeswijze, beter en heilzamer zijn zal.

Eindelijk wordt er wel eens eene ziekelijke volbloedigheid aangetroffen, die insgelijks tot aderlatingen verleiden kan: namelijk eene zoodanige, welke in de zenuwen of in de kracht des bloeds moet gezocht worden. Even gelijk een zwak mensch, dat weinig bloed bezit, door de enkele warmte der kamer of der zon, door het drinken van eene teug wijn, voor een' korten tijd een' vollen pols met vermeerderde warmte hebben kan, even zoo kan de vermeerderde ontwikkeling van warmtestof, ten gevolge eener sterke in-

span-

spanning der zenuwen, alleen dezelfde verschijnselen, uitzetting van bloed, te weeg brengen. De bloedsontlasting, hier aangewend, heeft eene nadeelige uitkomst. In zulk een twijfelachtig geval moet men de *urin* tot leiddraad nemen: is zij bleek en waterachtig, dan is het ziektekarakter zenuw- *of* krampachtig en de aderlating niet aangewezen: is zij daarentegen meer hoogrood, dan kan men de zaak voor omgekeerd houden.

d. *Aangewezene middelen.* (*Indicata.*).

272.

Bij de bloedsontlasting wordt de hoeveelheid naar den aard en de hevigheid der ziekte, en naar de krachten geregeld; van daar, dat om veel bloeds te ontlasten, de aderlating, dat is eene algemeene bloedsontlasting, en om eene geringe hoeveelheid bloeds te onttrekken, bloedzuigers of koppen, dat is, plaatselijke bloedontlastingen, gebezigd worden. In haastige, hevige ontstekingen, bij volbloedige, sterke, jeugdige lijders, ontlaste men het bloed door eene aderlating van twaalf tot zestien oncen; eene mindere hoeveelheid bij meer bejaarden, of nog zeer jonge, niet volwassen lijders, waar de krachten moeten gespaard worden. Is men in 't algemeen over het al of niet doen van aderlatingen in twijfel, dan zij men voorzigtig en doe eerst, naar den raad van den grooten RICHTER en HUFELAND, eene proefaderlating, waarbij men, gedurende het vlieten van het bloed, de vingers

op

op den pols houde; zinkt nu de pols na verlies van een paar oncen bloed, dan moet de ader onmiddellijk worden toegebonden; ontdekt men daarentegen, dat zich de pols verheft, dan kan men de aderlating als noodzakelijk beschouwen.

In *passive* en uitwendige ontstekingen, of nadat er reeds algemeene bloedsontlastingen gedaan zijn, kunnen er, naar mate van de omstandigheden, 2, 4 tot 10 bloedzuigers op het lijdende deel worden aangezet, of men kan gebruik maken van koppen, die, naar ons gevoelen, de bloedzuigers bijna geheel kunnen vervangen, daar zij tevens eenen sterken huidprikkel te weeg brengen, en wegens de luchtledige ruimte eenen meerderen aandrang van bloed naar de uitwendige deelen veroorzaken.

II.

OVER HET WEGNEMEN DER ONZUIVERHEDEN IN DE EERSTE WEGEN.

a. *In het algemeen.*

273.

Niemand zal ontkennen, dat alle stoffen, die uit het ziekelijk afgescheiden maag- en darmvocht, of uit de overblijfsels der genuttigde spijzen ontwikkeld zijn, of eindelijk, die als vreemd in de maag gevoerd worden, wezenlijk scheikundige veranderingen ondergaan. Immers kan de bestrijding van het zuur in de eerste wegen door opslorpende, aardachtige en loogzoutige middelen

len, of de oplossing van eenen galsteen, en vooral de herstelling van vergiftiging, niet zonder eene scheikundige bewerking gedacht worden? Immers zij bevinden zich zoodanig in de maag en eerste wegen, dat de geneesmiddelen onmiddellijk op haar kunnen inwerken.

Doch er zijn sommige stoffen, die door ziekte of voorafgegane oorzaken zijn voortgebragt, en welke men onzuiverheden (*sordes*) noemt, en die zoowel uit het teruggebleven voedsel, als uit de vochten des ligchaams worden daargesteld. Deze nu kunnen niet worden veranderd, dan door de werking op de krachten van den darmbuis. De geneeswijze hiertoe vereischt, bestaat in de koking (*coctio*), dat is eene zulke werking, waardoor deze aan de ingewanden vast klevende en onderling sterk zamenhangende onzuiverheden tot de ontlasting geschikt worden gemaakt. Ook mag men deze *dynamische* geneeswijze zelfs niet bij de scheikundige verandering der vochten in de maag veronachtzamen, vooral, wanneer de maagziekten tevens van eene zwakke, gestoorde spijsverteringskracht afhangen.

b. *Over de herstelling van het ziekelijke Maagsap.*

274.

Het maagsap wordt inzonderheid op tweederlei wijzen ziekelijk gemaakt: het wordt zuur, of het wordt bedorven. Beiderlei gebreken krijgen hun ontstaan uit het genuttigde voedsel, dat zuur of ranzig-

zigheid verwekken kan en spoedig tot verrotting geneigd is, of uit den ziekelijken invloed der zenuwen op de maag. Het zuur in de maag schijnt niet weinig van dit laatste af te hangen, hoezeer ook sommige spijzen deszelfs ontwikkeling bevorderen; want wij zien doorgaans zure scherpte met de zwangerschap, met de onregelmatige jicht, met *hijsterische* en *hypochondrische* aandoeningen gepaard gaan, onafhankelijk van de door de lijders genuttigde spijzen. Het ontstaan van bedorvene, ranzige vochten in de maag kan men meestal aan eenen ziekelijken toestand der krachten toeschrijven.

275.

Wanneer nu iemand met het zuur in de maag gekweld wordt, komt men dit wel aanstonds met *magnesia*, koolzure potasch en *soda*, of ook met kreeftsoogen en oesterschelpen te hulp, doch dit is menigmaal niet voldoende, dewijl het zuur terstond terugkeert, zoodra de lijder tot verzuring geneigd zijnde planten gegeten heeft. Daarom moeten er zulke middelen worden bijgevoegd, die door eenen vluggen prikkel bedaren en tevens de krachten der maag opwekken, ten einde de regelmatige en gepaste werking der zenuwen hersteld worde. Zoo verbeteren de riekende vlugge oliën, de vruchten en wortels, die zoodanige olie bevatten (de *calamus aromaticus*, het karwei- en korianderzaad, de note-muschaat, de peper- en kruizemunt.), veel beter de zure scherpheid van het maagsap, dan de aard- en loogachtige middelen. Ook gebruikt men de bittere middelen (ossen gal, *cen-*

centaurium minus, gezegende distel, enz), en de balsamiek zamentrekkende (*radix carijophijllatae*, en den peruviaanschen koortsbast), met veel nut tot hetzelfde oogmerk. Voor hijsterische vrouwen is meestal de *asa foetida*, de *castoreum* met ossengal zeer heilzaam.

276.

Een beginnend bederf van het maagsap, 't welk men bij den aanvang van rotkoortsen aantreft, wijkt volkomen voor eene scheikundige geneeswijze. Want de kool, het koolzuur, in geneesbronnen aanwezig, of uit gistende vochten ontwikkeld (b. v., door vermenging eener oplossing van koolzure potasch met citroensap); plantenzuren, vooral dat van de tamarinde en citroen, met welken sommigen midden-zouten, als ook het keukenzout, vereenigen, weerstaan de verrotting op eene *chemische* wijze. Dit zou men ook van de mineraalzuren kunnen beweren, indien niet derzelver *dynamische* werking, inzonderheid van het zoutzuur, meer in het oog loopend ware. Men verbindt ook wel zachte specerijachtige middelen met de plantenzuren, opdat zij beter op de krachten werken, en die opwekken zouden. De *tinctura acida aromatica* en *aether sulph. acid.* bedwingen dikwerf de verrotting met meerder kracht, dan de enkele zuren.

c. *Over het oplossen van Galsteenen.*

277.

De galsteenen nemen, gelijk bekend is, hun

ont-

ontstaan uit zwakte der spijsverteringswerktuigen en vertraagde werkzaamheid van het poortadergestel, uithoofde dat de afgescheiden gal alsdan niet behoorlijk gemengd, te dik, strembaar is, en in haren loop te zeer gestuit wordt. Des niettemin wordt derzelver oplossing langs eenen *chemischen* weg tot stand gebragt, wanneer zij zich in dat gedeelte van den twaalfvingerigen darm bevindt, waar de geneesmiddelen hunne werking als onmiddellijk op dezelve kunnen toonen. De terpenthijn olie, met zwavelzuren aether vermengd, heeft zich reeds ten tijde van BOERHAAVE, als oplosmiddel van galsteenen, een' goeden naam verworven, welken zij tot heden toe behouden heeft. Van niet minder nut is ook de terpenthijn-geest met *spir. nitri dulcis*.

d. *Over het onschadelijk maken van vergiften en vreemde ligchamen of prikkels.*

278.

Lijders, die vreemde stoffen, welke uit haren aard schadelijke uitwerkselen te weeg brengen of de levenswerktuigen vernielen, in 't ligchaam hebben, moeten in 't algemeen zoodanig behandeld worden, dat en de nadeelige geaardheid dier stoffen terstond verbeterd, en de ligchaamsdeelen beschermd, en eindelijk deze stoffen zoo spoedig mogelijk ontlast worden. Deze laatste aanwijzing nu moet men overal volgen, wanneer de Arts dadelijk na het gebruik van schadelijke dingen bij den lijder gekomen is. De vaste deelen

len worden tegen den schadelijken invloed beschermd door slijmachtige, eiwit houdende en geleiachtige middelen, alsmede door het veelvuldig gebruik van oliën en melk. Deze middelen zijn ook alleen genoegzaam om de schadelijke gevolgen van scherpe harsen te beteugelen.

279.

De ingenomen metaalverzuursels en zouten ontbindt men door die middelen, welke aan de vrije zuurstof weêrstand bieden. Tot dit einde dienen voornamelijk de zwavel, de zwavelzure potasch, gezwavelde kalken, oplossingen van den zwavellever, vooral ook warme zwavelhoudende baden. Al deze dingen vermogen de lood- en kwikverzuursels tot den metaalstaat terug te brengen, en derzelver nadeelige gevolgen te bedwingen. Eveneens verminderen de verbindingen van verzuurd spiesglans met zwavel de nadeelige hoedanigheid van beide deze metaalverzuursels. De onlangs gedane waarnemingen van STEFFENS en HORN leeren, dat ook het ijzer in kwikzilverziekten heilzaam is.

Voor het rottenkruid is de venetiaansche witte zeep heilzaam; tegen vergiftiging van verdoovende (*narcotica*) middelen geve men zuren, vooral plantenzuren, weshalve men groote giften van azijn en veel ooft moet toedienen; ook prijst men hiervoor het gebruik van koffij, alsmede dat van kamfer aan. Middelen, die Pruisisch zuur inhouden, worden in hunne werking beteugeld door het *ammonium*, gelijk de onlangs gedane proeven van Weensche Geneeskundigen schijnen te leeren.

e. *Over het verdrijven van winden.*

280.

De winden worden geboren, wanneer de krachten der ingewanden onderdrukt of verzwakt zijn, en de behoorlijke invloed der darmen op de spijsbrei belet wordt, dewijl er zich dan, door middel der warmte, luchtvormige stoffen ontwikkelen, welken wij winden noemen. Ofschoon wij niet geheel willen ontkennen, dat zij door scheikundige middelen kunnen worden tegen gegaan, zoo merken wij echter aan, dat deze geneeswijze vooreerst veel te omslagtig is, en ten andere, dat men door dezelve eene nieuwe ontwikkeling van winden in den darmbuis niet kan voorkomen.

Men zegt wel, dat wanneer er koolzuur-gas in de maag en darmen is vrij geworden, dit door gebrande *magnesia* of kalkwater, het waterstofgas door kolen, en het stikstofgas door kalkaardige middelen wordt opgeslorpt; maar deze middelen kunnen, indien zij ook al sterk werken, nimmer in die hoeveelheid worden ingebragt, dat zij de geheele massa van winden opslurpen.

Het is veel beter, de oorzaken der in de darmen bevatte gasstoffen te verwijderen, en op deze wijze de winden zelven te verdrijven. Zijn er vele onzuiverheden in de eerste wegen aanwezig, die dikwerf de krachten derzelven onderdrukken en winden voortbrengen, dan moet men dezelven door zoodanige dingen ontlasten, welke de darmontlasting bevorderen, met bijvoeging van kramp-

we-

werende en zacht-versterkende darmmiddelen. De wortel van rhabarber met specerijachtige middelen, inzonderheid met *calamus aromaticus*; midden-zouten met een aftreksel van *kamillen*; gezuiverde wijnsteen met oranje schillen, zijn dikwerf hiertoe zeer hulprijk. Bovenal verdienen de klijsteeren, uit *aromatieke* middelen zamengesteld, die de darmontlasting bevorderen en krampstillende zijn, te worden aangeprezen.

Is er een breuk beklemd, dan moet men door geschikte handgrepen en andere middelen die beklemming zoeken op te heffen, aleer men tot de eigenlijke genezing van de winden overgaat.

281

De windbrekende middelen (*phijsagoga*, *carminativa*) zijn meest specerijachtig en van eene vlugge olie en een bitter extrakt voorzien, waardoor zij aan de zenuwen eenen aangenamen, vluggen prikkel mededeelen, en de krampen wegnemen, terwijl zij tevens de darmen versterken en het evenwigt hunner krachten herstellen. Algemeen gebruikelijk zijn de oranje schillen; de zaden van *cardemon*, *coriander*, karwei, fenkel, en van de water-fenkel (*semen phelland.*); de kruiden van de kruize- en pepermunt, van de *melissa*; de kalmuswortel, die van de *angelica* en *zedoaria*; ook de stinkende middelen, de *assa foetida*, *castoreum*, *valeriana*, *millefolium* en *absinthium*. Ja zelfs kan een sterke prikkel van geestrijke middelen de winden verdrijven, wanneer de verrigting der darmen traag is.

Men kan de winden ook door uitwendige prik-

kels verwijderen, als zij hardnekkig blijven voortduren: dit blijkt bij de inwoners van *Japan* en *China*, uit het gebruik van de *moxa*, waarmede zij de windkolieken snel en veilig genezen (*). De Ouden wendden drooge koppen op den buik aan; de latere geneeskundigen spaansche vliegen, om de vertraagde beweging der darmen weg te nemen (**).

f. *Over het dooden en ontlasten van wormen.*

282.

Ofschoon wij niet ontkennen, dat sommige geneesmiddelen een specifiek vermogen bezitten om de ingewandswormen te vernielen; b. v. gevijld tin, wormkruid, *extractum nucum juglandum*, zoo strekken toch de meeste wormdoodende middelen daarhenen, dat zij door hunnen prikkel op de ingewanden het slijm oplossen en ontlasten, hetwelk de voorname zitplaats der wormen van de dunne darmen (*vermes lumbric.*) is: sommigen zijn dus krampwerend of versterken de vaste deelen, waardoor eene nieuwe verzameling van slijm voorkomen wordt. Aanbevelenswaardig is het ijzer; niet veel minder nuttig is de koortsbast; middelen welke geen van beiden, ten zij door versterking der ingewanden, werken kun-

(*) HALLMANN *in thunberg diss. bot. vol.* 1. *p.* 170.

(**) *Medic. Comment. v. Edinb. vol.* 9. 1. *p.* 82.

kunnen. De aloë en de kwikbereidingen daarentegen ontlasten het slijm, en berooven de wormen van haar voedsel. Eindelijk zijn de *asa foetida*, de *valeriana*, en de dierlijke olie, welke sommigen voor specifiek houden, krampstillind en in staat het gebroken evenwigt der krachten tot den gezonden toestand terug te brengen.

g. *Over het bevorderen der koking.*

283.

De Ouden noemden die vochten raauwe stoffen, welke wel door eene ziekelijke afscheiding zijn voortgebragt, doch die aan de vaste deelen zoo vast schijnen te kleven, dat zij door de kracht der natunr niet worden ontlast, en door haren tegennatuurlijken prikkel de krachten storen en krampen veroorzaken. Van daar noemde GALENUS dezelven vast zamenhangende (*impacti*) en, gelijk men zegt, taaije vochten (*humores incuneati*) (*). Hij verstond echter onder koking (*coctio*) die verandering, door middel der natuurkrachten tot stand gebragt, waardoor deze raauwigheden in een geschikt vocht (σύμμετρος κρᾶσις) veranderen, en eene meer zachte, vloeibare, of ook wel eene meer vaste geaardheid verkrijgen. Deze verandering bestaat derhalve zoowel in het wegnemen der scherpheid, als in het verdunnen van al te taaije, of in het ver-

(*) *De causs. sijmp. lib* 3. 5.

verdikken van de te zeer vloeibare en dunne vochten (*).

In onzen tijd houden wij de raauwheid voor dat tijdperk der ziekten, waarin de grootste afwijking van den gezonden staat der krachten wordt waargenomen, waar de toevallen hevig, doch nog louter lijdelijk (*passiva sÿmt.*) zijn, waar dus de ligchaamsverrigtingen zeer in wanorde zijn, en de afgescheiden en ontlastte vochten eene slechte hoedanigheid hebben aangenomen. De koking daarentegen heeft plaats, wanneer de ziekte hare grootste hevigheid heeft bereikt, en begint af te nemen en natelaten, wanneer het gelijkmatige evenwigt der krachten terugkeert, en de afscheidingen en uitwerpingen, onder de verligting der ziekte, eene betere geaardheid verkrijgen. Om deze koking nu te bevorderen, moet men van verschillende geneeswijzen gebruik maken: zoo bevorderen wij de koking van onzuiverheden, wanneer wij door vloeibaarmakende en verweekende middelen den gespannen vezel verslappen en die ontlastwegen openen, door welken de natuur zich van haar ontdoen kan; de koking in krampen, wanneer wij bedarende middelen aanwenden, en eindelijk verbeteren wij de afscheiding door het aanwenden van prikkelende middelen.

284.

(*) *Hipp. de prisc. med. p.* 15. Πέσσεσθαι καὶ μεταβάλλειν, καὶ λεπτύνεσθαι καὶ παχύνειν, διὰ πολλῶν εἰδέων καὶ παντοίων.

284.

De koking van onzuiverheden in maag en darmen, verkrijgt men dikwerf alleen door de verkoelende, vochtig-, en weekmakende geneeswijze, indien het bloed zeer verhit (*orgasmus*), de koorts sterk, de huid en tong droog is, en alle verrigtingen en werktuigen ingespannen en in wanorde zijn. Allezins doeltreffend is het, om bij volbloedige gestellen en bij koortsen, die van het ontstekingaardig karakter zijn, vooraf eene aderlating te doen. Tot de eigenlijke koking geeft men verkoelende dranken, zure middelen en oplossingen van middenzouten in geringe hoeveelheden toegediend. Men kan dikwijls volstaan met azijnzure of wijnsteenzure potasch, in water opgelost, ten gebruik te geven (§ 201. 210).

285.

De koking van gastrische onzuiverheden, met krampen gepaard, wordt bevorderd door walging makende middelen (*nauseosa*), d. i. door het toedienen van braakmiddelen in kleine giften, voornamelijk van de *ipecacuanha*, met bijvoeging van een weinig heulsap. Tot deze behooren ook die middelen gesteld te worden, welke door eenen vluggen prikkel nalating van kramp te weeg brengen, zoo als de aether-geesten, de *valeriana* enz. Eindelijk moet men ook gebruik maken van de zinkbloemen, muskus en *opium*, naar mate het een of ander door de bijzondere ziekte-geaardheid vereischt wordt.

286.

Zijn de onzuiverheden taai en kleverig, en

zijn daarbij de verrigtingen van maag en darmen vertraagd, dan geeft men sterke oplossende middelen: de zoutzure *ammonia*, de *gum. ammomiacum*, bittere extracten, met welke eindelijk versterkende middelen verbonden worden, zijn dan dienstig (§ 142). De behandeling ter oplossing van buiksverstoppingen is, in haren geheelen omvang, ook tot dit oogmerk hoogst weldadig (§ 251 en verv.).

Men maakt evenwel van deze geneeswijze misbruik, wanneer men de poging der natuur veronachtzaamt. Want werwaarts de natuur geneigd is, daarhenen moeten ook voornamelijk de vochten gevoerd worden, op dat wij ons niet tegen hare weldadigen bedoelingen aankanten.

III.

OVER HET VERWEKKEN VAN BRAKING.

a. *Werkingswijze.*

287.

Bij het braken worden niet alleen de in de maag en den twaalfvingerigen darm bevatte stoffen op den kortst mogelijken weg verwijderd, maar ook worden daardoor de overvloedige stoffen uit de alvleesch- en galbuis uitgedrukt, en alle de in den bovenbuik gelegene ingewanden sterk geschud, verstoppingen weggenomen, en voornamelijk de beweging in de poortader versneld. Verder wordt de aandrang van bloed

naar

naar het hoofd en de borst, ten gevolge der daarmede gepaarde inspanningen, verhoogd, en door de hevige bewegingen der buikspieren eene sterke schudding aan de zenuwen medegedeeld; eindelijk kunnen er door de al te sterke pogingen tot braken, vaten of vliezen verbroken worden.

288.

Doch het braken in eenen geneeskundigen zin (*therapeutice*) beschouwende, moeten wij nu de voordeelen opgeven, welke deze geneeswijze kan ten gevolge hebben. Vooreerst doet zij, door eene omgekeerde wormswijze beweging te veroorzaken, de te hevige inspanning der darmen en de te sterke wormswijze beweging (*peristalticus motus*) ophouden, waardoor de slepende buikloopen gewoonlijk gestild worden. Verder geschiedt door haar de ontlasting der onzuiverheden van de maag langs den kortsten weg, waardoor men het nadeel vermijdt, dat uit eene meer omslagtige, door den darmbuis, voortvloeit. Zoo worden door de braking de vreemde stoffen en vergiften, in de maag en dunne darmen zittende, veel sneller en ook veiliger ontlast, dan dit door de darmontlastingen mogelijk is. De daarmede gepaard gaande schuddingen zijn tevens heilzaam, dewijl er aan den prikkelbaren vezel eene geheel andere stemming wordt medegedeeld, de vertraagde verrigting der vaten weggenomen wordt, de krampen in verwijderde deelen bedaren, en de afscheidingen daardoor kunnen bevorderd worden. Daarenboven verzwakt

de

de braking de krachten niet zoo sterk als de darmontlasting, en maakt zij een gedeelte van de verdeelende en bedarende geneeswijze uit.

b. *Aanwijzings-redenen.*
(*Indicantia*).

289.

Het braken is aangewezen, en wel zeer dringend, wanneer er vreemde dingen, waarvan zich de natuur niet kan ontdoen, en vergiften, inzonderheid verdoovende (*narcotica*), in de maag en ook in de dunne darmen aanwezig zijn. Mogten er toevallig omstandigheden bestaan, die de braking niet veroorlooven, zoo moet men die in dit geval of achter stellen, of, zoo zoo mogelijk, deze tegenaanwijzingen verwijderen, bijaldien de braking hoogst noodig is (§ 58 59). Zijn er verdoovende vergiften, *opium* en *belladonna*, in de maag, zoo drijft een te regten tijde toegediend braak middel het schadelijke niet alleen op den kortsten weg uit, maar ook weerstaat het, wegens den schok op het zenuwgestel, de latere verdoovende uitwerkselen.

290.

Om met weinige woorden de noodzakelijkheid van braken op te geven, als er onzuiverheden in de eerste wegen zijn, valt wat moeijelijker. Wanneer iemand blijkbaar door toorn ontstoken is, of zijne maag met spijzen of dranken heeft overladen, is de dadelijke verwekking van braking

hoogst

hoogst nuttig: zij is ook heilzaam, als de heerschende ziektegesteldheid van eene gal- of slijmachtige geaardheid is, waarbij de natuur reeds vrijwillige brakingen heeft doen ontstaan, of indien eene aanhoudende misselijkheid ten minste in verband met andere teekenen van verwekte onzuiverheden, aanwijst, dat de braking heilzaam zijn zal. Dit vindt zelfs zeer menigvuldig plaats in het begin van ziekten, die nog niet in haren geheelen vorm ontwikkeld zijn, en wier aanwezige verschijnselen tot de blijkbare uitwerkselen van bepaalde oorzaken kunnen gerekend worden. De onzuiverheden, die in het verloop eener ziekte, wegens de aandoening der spijsverteringswerktuigen geboren worden, en tot ontlasting geneigd zijn, worden wel door braking verwijderd, maar de aandoening wordt door het braken nog verhoogd; zoo volgt dikwerf eene belangrijke ontsteking der lever op eene verzameling van brakingverwekkende gal. Somtijds ontstaan er ook onzuiverheden uit eenen ziekelijken staat der buikszenuwen, gedurende het verloop der ziekte, waarvoor somwijlen de braakmiddelen wel heilzaam zijn, doch somtijds ook derzelver gestoorde verrigtingen nog kunnen doen toenemen.

291.

De braking door de kunst verwekt, is ook hoogst nuttig tot het oplossen van verstoppingen, en het versnellen van den omloop van het bloed en der vochten in het poortadergestel (§ 260). Zij is ook voor de herstelling der verrigtingen van de maag- en der buikzenuwen weldadig. Van

daar

daar, dat men van de braking zeer veel verwachten moet in tusschenpoozende koortsen, vooral in kwaadaardige en zamengestelde, te meer, indien men haar door den goudzwavel (*sulph. aur. aut.*) en den braakwijnsteen heeft verwekt.

Hieruit spruit ook de afleidende kracht der braakmiddelen voort, in slepende en op buikverstoppingen volgende aandoeningen. In de longtering, zoowel waar de slijmafscheiding ziekelijk vermeerderd is, als waar longknobbels aanwezig zijn (*phthisis pituitosa et tuberculosa*), is het van een goed gevolg, den braakwortel of de goudzwavel zoodanig toe te dienen, dat zij nu eens walging, dan weder braking te weeg brengen. De Engelschen geven in die soort van tering, welke bij hen menigvuldig voorkomt, het zwavelzuur-koper (*sulph. cupri*), en het zwavelzuur koperammoniak, om de buiksverstoppingen te verdeelen, en aan de ligchaamsgesteldheid eene andere stemming te geven. De waterzucht, dikwerf voor vrijwillige brakingen wijkende, verdrijft men ook met braakmiddelen, indien zij aan buiksverstopipngen is toe te schrijven. CAELIUS AURELIANUS verhaalt, dat reeds PRAXAGORAS in de waterzucht den raad gaf, om niet alleen des morgens, maar ook na den avondmaaltijd, een braakmiddel te nemen (*). Ook wenden de latere geneeskundigen de *squilla* voornamelijk met het oogmerk aan, om braking te verwekken.

In

(*) *Cron. lib.* 3. *c.* 8.

In de opstopping der maanstonden, en tegen den witten vloed, die daarop volgt, is menigmaal het gebruik van braakmiddelen, door het oplossen dər buikverstoppingen, zeer heilzaam.

Dat ook zelfs bij het bloedhoesten, indien dit met verstoppingen in verband staat, waar anders volstrekt geene braakmidelen mogen gegeven worden (§ 297), de braakwekkende dingen heilzaam zijn, heeft reeds de ervaring van PRAXAGORAS (*), en in onze tijden, die van STOLL en DOMLING uitnemend geleerd.

292.

Daarenboven bezit het door kunst verwekte braken een groot vermogen om de krachten te verlevendigen en de ziektescheidingen te bewerken, hetzij dit nu door de huid, longen, nieren of door de pisblaas geschiede. Met dit oogmerk worden zij voornamelijk in slepende zenuwkoortsen (*febres nervosae lentae*) toegediend, ten einde de gezonkene krachten worden opwekt, en de *crisis*, in navolging der natuur, worde bevorderd. Zij stemmen de bewerktuiging ook om, en werken afleidend, dewijl door de prikkeling der maag het hoofd vrij wordt, en er na het braken een verligtend zweet volgt.

Onlangs heeft men ook de rheumatische koorts willen genezen door het voortbrengen van braking in het begin der ziekte, waarop de omvang des ligchaams geprikkeld en de onderdrukte huiduitwaseming hersteld wordt.

Van

(*) *Ibid.* 2. c. 13.

Van een gelijk nut is de kunstige braking in uitslagkoortsen, waar de uitbotting en ontwikkeling van den uitslag door de gezonkene krachten belemmerd wordt. Een eenig braakmiddel is hier dikwijls genoegzaam om braking te verwekken, en de noodige *crisis* door het uitslag daar te stellen.

293.

De bedarende uitwerking van braken is ook zeer aanmerkelijk. Men moet dezelve verklaren uit den vreemden prikkel, welke de braakmiddelen op de maag verwekken, en waardoor de ziekelijke opwekking kan betoomd worden (§ 203). Inzonderheid is deszelfs gevolg nuttig, als de krampen uit buikverstoppingen ontstaan zijn, hetgeen vooral in *hijsterische* en *hypochondrische* aandoeningen het geval is, waar dan ook de braakmiddelen soms hoogst voordeelig zijn. Naar het getuigenis van alle Artsen wordt deszelfs aanwending ook in de vallende ziekte gebillijkt, het zij nu de middelen kort voor den aanval, of in kleine en herhaalde giften toegediend worden; hier door toch houden niet zelden de woelingen en de wanorde, uit het verbroken evenwigt der krachten geboren, geheel op. In de stuipen der kinderen vond CHALMERS niets nuttiger, dan een uit den *tartarus emeticus* bereid braakmiddel (*). Het nut hiervan wordt ook door de ervaring van RICHTER bevestigd (**).

Hoost

(*) *Von den Kranheit. in Südkarol.* 1. *p.* 74.

(**) *Med. und chir. Bemerk. p.* 132.

Hoogst nuttig zijn de braakmiddelen almede in de kramphoest (*tussis convulsiva*); zij drijven hier niet alleen het taaije slijm uit, maar zij verwekken op de maag een' vreemden prikkel, door welken de ziekelijke prikkeling wijkt; daarenboven lossen zij verstoppingen op, indien dezelve tevens aanwezig zijn (*).

294.

Over het algemeen schijnen de braakmiddelen voor ontstekingen niet zeer geschikt te zijn (§ 298). Er zijn echter verschillende soorten van ontstekingen, die uit galachtige onreinheden ontstaan zijn, of waar de krachten niet toereikend zijn om een' gunstigen uitgang voort te brengen. Ongetwijfeld is hier een braakmiddel van een heilzaam gevolg.

Zoo vond STOLL, wiens gezag niet ligtelijk zal te niet gaan, in de longontsteking, die op eene geheerscht hebbende galziekte volgde, de braakmiddelen hoogst weldadig, dewijl eerst op hun gebruik koking der fluimen, vermindering van pijn, en een *critisch* zweet werd te weeg gebragt.

In de vliesachtige keelontsteking zijn de braakmiddelen dikwerf nuttig; dit blijkt reeds daaruit, dat door het braken menigmaal die ziekelijke, en de luchtwegen verstoppende vliezen, ten gevolge der eigenaardige ontsteking voortgebragt, met een goed gevolg worden uitgeworpen. Derzelver uitstekend nut in het verdeelen en losmaken de-

(*) *Remers Annal. der klin. Anst. zu Helmst.* 1. p. 359.

dezer plastische lijmphe, wordt door het getuigenis van CRAWFORD, WITTERS (*), SMITH (**), LENTIN (***) en van meer anderen bevestigd.

295.

Het groote nut der braakmiddelen in den persloop (*dysenteria*), kan niemand onbekend zijn. Zij keeren de rigting der beweging waaraan de darmen lijden, om, zoodat nu de wormswijze beweging omgekeerd, dat is, naar boven plaats heeft; zij ontlasten de aanwezige onzuiverheden, bedaren de krampen in de darmen, en herstellen de onderdrukte verrigtingen der huid. Deze uitwerkingen hebben zij, indien zij in kleine giften worden toegediend, om de uitwerping niet te hevig te maken; inzonderheid is tot dat einde de *radix ipecacuanhae* geschikt.

Te voren (§ 288) hebben wij reeds gezegd, dat zij even eens in langdurige *diarrhoeën* heilzaam zijn.

296.

Zij zijn almede niet geheel ongepast voor zenuwziekten, waarbij gevoel en zin onderdrukt is (*eclijses*), vooral in de beroerte, die met wei ophoopingen of galachtige onzuiverheden verbonden zijn. Zoo is het ook bij de zwarte staar (*amaurosis*), die SCHMUCKER na toornigheid plots-

(*) *Bemerk. über die Fehler beijm Gebrauch der Arzneijm.* p. 95.

(**) *Memoirs of the med. soc. of Lond. vol.* 6. *p.* 74.

(***) *Beijtr.* 1. *p.* 306.—3. *p.* 195.

plotsling ontstaan zag, en die ook wel met buiksverstoppingen in verband staat, somtijds goed een braakmiddel toe te dienen, ten einde de onzuiverheden ontlast, de buiksverstoppingen opgelost worden, en aan de buikzenuwen eenen anderen prikkel worde medegedeeld.

In de zwartgalligheid of zwaarmoedigheid (*melancholia*), die langzamerhand in krankzinnigheid overgaat, geeft reeds CELSUS den raad om brakingen te verwekken. Door vele nieuwere Artsen, vooral BUCKHAVE, worden groote giften van braakmiddelen aanbevolen, om de gezonkene krachten op te wekken en de zwartgallige ophoopingen te verdeelen, terwijl allen daarin overeenstemmen, dat zij in kleine giften en tot walgings-toe gegeven, hier zeer voordeelig zijn.

c. *Tegenaanwijzings-redenen.*
(*Contraindicantia*).

297.

Deze geneeswijze mag niet worden aangewend, wanneer er in eene reeds ontwikkelde ziekte raauwe onzuiverheden in de eerste wegen bestaan. Want zijn de onreinheden nog niet tot de ontlasting bereid, en kleven zij te sterk tusschen de plooijen der darmen aan, of zijn zij al te taai of te scherp, dan moeten zij eerst door tusschenkomst der natuurkrachten en door geneesmiddelen gekookt worden (§ 283 — 285). Hiervan moet het begin van nog niet ontwikkelde en uit kenbare oorzaken ontstane ziekten worden uit-

gesloten, waar alsdan een braakmiddel onmiddellijk na toorn of overlading van de maag toegediend, dadelijk hulp verleent. Eveneens vervalt deze tegenaanwijzing, als er vreemde prikkels, inzonderheid vergiften aanwezig zijn, die de natuur niet kan kooken of veranderen, doch wier ontlasting allernoodzakelijkst is.

298.

Verder is deze *methode* niet aangewezen, als er volbloedigheid, ontsteking, of vermeerderde aandrang van bloed naar en in edele deelen bestaat. Lijdt dus iemand aan vermeerderden toevloed van bloed naar het hoofd of de borst, of aan ware ontstekingen, dan mogen zij niet dan in hooge noodzakelijkheid (zie § 294—296) worden aangewend, doordien door de daar mede gepaard gaande inspanning de toevallen verergerd worden. Zoo worden gebogchelde en oude lieden, die tot beroerte geneigd zijn, niet dan met het grootste bezwaar, en somtijds zelfs met groot nadeel, tot braken gebragt.

Men mag ook vrouwen, die in de derde maand zwanger en dus het meest tot ontijdige geboorte geneigd zijn, niet dan wanneer het zeer dringend noodig is, braakmiddelen voorschrijven.

299.

De braakmiddelen zijn verder niet dienstig bij eene voortdurende hardlijvigheid, om dat de toevloed van bloed naar het hoofd en de borst door dezelven zeer verhoogd wordt. Derhalve moet men eerst de hardlijvigheid wegnemen, voor dat de braakmiddelen worden toegediend.

Bij

Bij gebroken lijders, waar vrees voor zamentrekking van den buikring, of voor beklemming bestaat, vermijde men de braking geheel, ten zij er levensgevaar bestond; of men moet de aangedane deelen, tijdens de braking, door een' breukband, of liever met de hand, terughouden.

300.

Over het geheel is het noodig, den staat der krachten en de pogingen der natuur in het oog te houden. Want somwijlen wordt de maagmond door de hevige krampen zoodanig toegetrokken, dat er niet gemakkelijk braking kan plaats hebben, voor dat de krampen geweken zijn. Bij sterke krachtsinspanningen, in de aanvallen van koortsen, en des avonds, moet men niet ligt tot braakmiddelen overgaan, en daarmede liever tot in den aflaat der koorts en tot den morgen wachten.

d. *Aangewezene middelen.* (*Indicata*).

501.

Men moet de keuze der braakmiddelen bovenal inrigten, naar dat men het braken of langzamer, zachter of sterker wil te weeg brengen, en de daarop volgende uitwerkselen wenscht te bevorderen. Tot de matig en snel werkende worden gebragt, het laauw water in eene groote hoeveelheid gedronken, het kittelen van de keelengte met een' veder, en de braakwortel, die door haren prikkel, vooral op de vaten, de krampen stilt en de huiduitwaseming bevordert. Ook be-

hooren tot de zachte braakmiddelen de *sulphur aurat. antim.* en de *vinum stibiatum*, die tevens de buiksverstoppingen oplossen, en de krampen bedaren kunnen. De *ipecacuanha* geeft men aan kinderen van 6—12, aan volwassenen van 20—30 greinen; den braakwijn van 1—2 drachmen, of van 3—5 drachmen, voor de laatsten. Men dient ze in eens, of in kleine giften toe, naar gelang der omstandigheden.

De braakwijnsteen (*tartarus emeticus*), die tevens de buiksontlasting bevordert, verwekt eene sterkere braking dan de overige der genoemde braakmiddelen: de gift is van 3—5 greinen. Sneller en krachtiger dan deze werkt het zwavelzure zink en koper, en dit moet vooral gegeven worden, indien er verdoovende vergiften in de maag aanwezig zijn.

Minder veilig in het gebruik is de *radix bryoniae*, *hellebori albi*, de *herba gratiolae* en anderen, omdat zij de krampen nog meer opwekken, en somwijlen maagontsteking voortbrengen.

IV.

OVER DE BEVORDERING DER BUIKSONTLASTING.

a. *Werkingswijze.*

302.

De wijze op welke de darmontlasting wordt ver-

vermeerdert, is zeer verschillend, gelijk wij hier zien zullen. Zoo zijn er eenige dingen, welke de hinderpalen verwijderen, waardoor de ontlasting belemmerd wordt. Vandaar kan men darmontlasting verwekken door olie en ook door laauw water, ingeval de darmen droog en toegesnoerd zijn, omdat deze middelen de darmen bevochtigen; zelfs kan men hierin ook met krampstillende middelen slagen.

Sommige middelen zijn er, die in werking niet veel verschillen van de zoodanigen, welke, door het binden der overmatige warmte, de toegesnoerde vaten en afscheidingsbuizen openen: door deze gunstige afscheiding in den ganschen darmbuis, en door het vloeibaar maken der drekstoffen toch, verminderen zij de hitte, leiden den ziekteprikkel op eene zeer zachte wijze van andere deelen af, en kunnen aldus den gezonden staat der krachten herstellen. Men noemt dezelve afvoerende middelen (*laxantia*), en zij bestaan uit zoete, zeepachtige planten-extracten, zouten, vooral zachte middenzouten uit het plantenrijk. In zeer geringe hoeveelheden toegediend, bevorderen zij de koking en kunnen zij verstoppingen oplossen.

Eindelijk bezitten de middelen, meer eigenlijk darmontlastende (*purgantia*) genoemd, eene harst-zeepachtige zelfstandigheid, waardoor zij met kracht en bij aanhoudendheid de darmen prikkelen en de wormwijze beweging sterk verhoogen, waarop de onzuivere en andere in de darmen aanwezige stoffen worden opgeruimd, de

gevoeligheid dier ingewanden toeneemt, en de vochten van andere deelen naar de darmen worden gelokt en afgeleid. Sommige sterk ontlastende middelen verhoogen tevens de huidopslurping, waardoor het ligchaam na de ontlasting nog zwaarder is, en ook zeer gemakkelijk eene smetstof aan hetzelve kan worden medegedeeld.

303.

Hieruit blijkt, dat de werking dezer geneeswijze geenszins tot de darmen alleen bepaald blijft. Want tijdens de prikkeling van de darmbuis, die bijna zes malen de lengte des ligchaams overtreft, wordt die prikkel aan geheel het ligchaam medegedeeld, het sluimerende gevoel en de trage bewegingen opgewekt, de opslurping vermeerderd, en, in langdurige ziekten, somtijds eene heilzame stemming te weeg gebragt.

Doch even als deze prikkeling heilzaam zijn kan, zoo verschaft zij ook menigmaal, wegens de toegenomene afscheiding, gelegenheid tot bederf der vochten. Want de aanhoudend toestroomende vochten kunnen bederven, als de darmontlasting moet herhaald worden.

Hoe schadelijk dit daarenboven is, ziet men zelfs uit de zwakte, welke voortdurende prikkeling in de geheele darmbuis, en de menigvuldige afscheiding van vochten aanbrengt.

304.

Men kan wel niet ontkennen, dat onderscheidene hiertoe behoorende middelen op eene eigenaardige en geheel *specifieke* wijze de deelen aandoen, en eene afscheiding van bijzondere

vocht-

vochten veroorzaken, gelijk de rhabarberwortel (*radix rhaei*) in het bijzonder de gal verbetert en ontlast, en het zoete kwikzilver de slijmachtige vochten; doch men kan niet ganschelijk het gevoelen der Ouden toestemmen, dat bijna ieder geneesmiddel tot bijzondere vochten betrekking heeft en die ontlasten kan.

b. *Aanwijzings-redenen.* (*Indicantia*).

305.

Over het algemeen moet men in alle ziekten eene vrije darmontlasting trachten te behouden, uit hoofde de darmbuis, gelijk die ook met regt zoo genoemd wordt, moet beschouwd worden, als een zuiveringsorgaan, hetwelk medewerkt om de gezondheid te bewaren, de koortsachtige bloedbeweging verzacht, en de ziekelijke ophoopingen afleidt. Daarom neemt de hevigheid van de koorts af, wordt de koking bevorderd, en worden ziektestofverplaatsingen verhinderd, zoolang de darmontlasting vrij en onbelemmerd is. Tot dit einde dient de bevochtigende en de verkoelende geneeswijze, en de aanwending van klijsteren, indien er geene darmontlasting binnen 24 uren (intra Νύχθήμερον) volgt.

306.

De afvoerende middelen (*laxantia*) zijn in het bijzonder bij het bestaan van onzuiverheden (*sordes*) aangewezen. Men moet echter den oorsprong en aard der onreine stoffen trachten op

te sporen, eer men dezelven wil ontlasten. Het gezegde van SYDENHAM: « het is niets nieuws, dat er in onderscheidene koortsen onzuiverheden geboren worden," is zeer belangrijk, en behoorlijk in acht genomen, zal het ons terughouden, om daar onzuiverheden door ontlastende middelen op te ruimen, waar zij in den loop der ziekte voorkomen, en als derzelver uitwerkselen te beschouwen zijn.

Dienvolgens vereischen de onzuiverheden de aanwending van afvoerende middelen, wanneer zij uit blijkbare oorzaken, door overlading der maag, enz. ontstaan, en tot ontlasting door den *anus* geneigd zijn. Dit nu weten wij uit de vuil beslagene tong, gebrek aan eetlust, een gevoel van volheid in den omtrek der maag, uitzetting van den buik en rommelingen, en uit de overhelling tot buikloop, in verband met persingen, snijdingen, en pijn in de lendenen.

Ook vorderen de onreinheden ontlastende middelen, indien de heerschende ziektegesteldheid tot het voortbrengen van onzuiverheden overhelt. Bij het heerschen van galkoortsen, worden zelfs de tusschenloopende ontstekingen (*inflam. intercurrentes*), door het bevorderen der darmontlasting, waarmede tevens bedorvene gal wordt uitgevoerd, verdeeld en genezen. Daarom moet de Arts steeds de pogingen en bedoelingen der natuur opmerken en bevorderen, wanneer hij met epidemische ziekten te doen heeft, en aan de vochten die leiding geven, welken de natuur ten oogmerk heeft.

307.

De afvoerende middelen zijn bij het bestaan van onzuiverheden aangewezen, en boven de braakmiddelen te verkiezen, wanneer de *saburrale* stof zich liever beneden-, dan bovenwaarts bewegelijk maakt; of wanneer er aandrang van bloed naar edele deelen is; of de ruggegraat of borstholte, tegennatuurlijk gekromd en vernaauwd is, of eene breuk dreigt te beknellen; of wanneer er andere tegenaanwijzingen tegen de braakmiddelen (§ 297—300) bestaan.

De zachtafvoerende middelen (*laxantia*) zijn voor de purgeermiddelen te kiezen, indien er onzuiverheden bestaan, en daarbij de gespannen, strakke, pijnlijke vezel het gebruik van sterke prikkels niet gedoogt, hetgeen plaats heeft in koortsige ziekten, krampen, en waar eene groote droogte wordt waargenomen. Zoo brengen de purgeermiddelen in hardnekkige buiksverstoppingen, met kwaadsappigheid verbonden, somwijlen geene geringe nadeelen aan, terwijl zachte afvoerende middelen heilzaam zijn. Is er bij buiksverstoppingen eene bloedvloeijing uit de speenvaten (*vasa haemorrhoidalia*) aanwezig of te vreezen, dan moet men de purgeermiddelen volstrekt vermijden, doordien zij den aandrang van bloed vermeerderen, en men geve de voorkeur aan meer zachte laxeermiddelen, die allezins den omloop des bloeds matigen kunnen.

308.

De zacht-afvoerende of laxeermiddelen zijn aangewezen, als men het in een edel deel drin-

gen-

gende bloed, of toevloeijende vochten, moet afleiden. Want door de prikkeling van de darmbuis en de vermeerdering der afscheidingen, zal de ziekelijke werkdadigheid in andere deelen niet verder toe, maar afnemen (§ 219). Daarom zijn de laxeermiddelen dikwerf zoo nuttig in plaatselijke, matige, inzonderheid oogontstekingen en roosachtige aandoeningen, en des te meer, als zij aanstonds, en eer dat andere deelen *consensueel* lijden, worden toegediend. Is de vermeerderde werkdadigheid van het bloedvaatgestel zoodanig, dat men ophoopingen van vochten in edele deelen te wachten heeft, dan werken de aangewende afvoerende middelen op eene verkoelende wijze (§ 211). Zij komen evenzeer te pas, wanneer er nadeelige afscheidingen beteugeld moeten worden. Dusdanig bedwingt men naar eisch den speekselvloed, het uitmergelend zweeten, en zelfs de al te groote ettervorming, door de laxeerende methode, die de vochten van de aangedane deelen afleidt en terugdrijft. Met hetzelfde oogmerk kan men dezelven in uitslagziekten bezigen, die niet zelden genezen, indien daarop eene behoorlijke darmontlasting volgt.

309.

Zijn er ten gevolge eener ziekte onzuiverheden in de eerste wegen verwekt, dan kunnen de laxeermiddelen de nagenezing tot stand brengen. Want blijven zij terug, dan brengen zij de andere afscheidingen ook in wanorde en doen ligtelijk stofverplaatsingen (*metastases*) ontstaan. Dien

ten

ten gevolge moet men aan lijders, die eene zware ziekte, vooral kinderpokken hebben doorgestaan, afvoerende middelen toedienen, opdat de door ziekte ontwikkelde stoffen opgeruimd, en stofverplaatsingen belet worden.

310.

De sterk-afvoerende of purgeermiddelen, die de darmen meer aanhoudend en levendiger prikkelen, komen te pas, waar de gevoeligheid gezonken is. Nuttig zijn zij alzoo in een koortsvrijen ziektestaat, waar slijmachtige, taaije, zwartgallige onzuiverheden aanwezig zijn, de verrigting der darmen vertraagd, en deswegens de buiksontlasting verstopt is.

Zij zijn ook verkieslijk boven de laxeermiddelen, ingeval er in slepende ziekten eene sterke opwekking wordt vereischt, waardoor wij de gevoeligheid verlevendigen, de afscheidingen en opslorpingen bevorderen, en op die wijze eene heilzame prikkeling en eene andere stemming voortbrengen kunnen. Zoo zijn zij, vooral de *aloë*, de *gummi cambogiae*, *helleborus* en anderen, in de waterzucht van een goed gevolg, indien wij overtuigd zijn, dat deze haar ontstaan aan zuivere ongevoeligheid en traagheid der opslorpende vaten en klieren verschuldigd is.

c. *Tegenaanwijzings-redenen.* (*Contraindicantia*).

311.

Hoe nuttig en uitgestrekt de aanwending dezer geneeswijze ook zij, kan zij echter van den anderen kant

kant ook veel nadeel aanbrengen. Want hoe dikwerf nemen gezonde menschen, als voorbehoedmiddel tegen eenige ziekte, laxeer- of purgeermiddelen, die zij niet behoeven? Immers is het er verre van daan, dat zij ziekten kunnen voorkomen; integendeel verzwakken zij door hun prikkel de krachten der ingewanden, lokken door de vermeerderde afscheiding ziekelijke vochten in den darmbuis, en brengen alzoo eenen ziektestaat te weeg; terwijl zij daarenboven, wegens de vermeerderde opslorpende kracht der huid, de opneming eener smetstof in het ligchaam gemakkelijker maken. ERASISTRATUS heeft deswegen het gebruik van purgeermiddelen in tusschenpoozende koortsen en in de onregelmatige jicht reeds afgekeurd, omdat zij schadelijke vochten ontwikkelen, die te voren niet aanwezig waren (*).

Deze geneeswijze is schadelijk, wanneer er andere weldadige, en door de heilzame pogingen der natuur opgewekte afscheidingen plaats hebben, die zij zouden afwenden en belemmeren (§ 308). Zoo beslissen zich vele haastige ziekten alleen door eene zachte, algemeene huiduitwaseming, alhoewel men andere en eigenaardige ziektescheidingen tracht te veroorzaken, Zulk eene beslissing mag men noch door purgeer-, noch door laxeermiddelen belemmeren; van daar moet men bij het bewerkstelligen van die nagenezing (§ 309) hoogst voorzigtig zijn, op dat er geene ziektescheidingen ge-

(*) CAEL. AUREL. *Chron. lib.* 5. *c.* 2. GALEN. *de Venaesect. adv.* ERASISTR. *Rom. p.* 15.

geboren worden, welken wij trachten te voorkomen. De uitbotting van huiduitslag, als van kinderpokjes en mazelen, wordt door vermeerderde darmontlastingen belemmerd, daar zij de vochten van de huid afleiden en zoodoende de bedoelingen der natuur storen.

313.

De purgeer- en laxeermiddelen komen verder niet te pas, als de lijder zwak is, dewijl zij de krachten nog meer sloopen. Men moet nogtans de ware zwakte van de onderdrukking der krachten, die men bij het bestaan van tot ontlasting geneigde onzuiverheden aantreft, wel onderscheiden. Zijn de krachten, ten gevolge van eene langdurige ziekte, van de hevigheid der prikkels, of van gebrek aan dezen inderdaad uitgeput, dan moeten de laxeer- en purgeermiddelen vermijd worden, omdat zij doorgaans bepaaldelijk de buiksingewanden verzwakken. Daarom zijn deze geneesmiddelen in zenuw- en tusschenpoozende koortsen, als mede in de onregelmatige jicht nadeelig.

314.

Wanneer de lijder van een teeder gestel, gevoelig is, en geneigdheid tot krampen en ontstekingen heeft, dan mag men almede van dezelve geen gebruik maken, dewijl alle deze gebreken daardoor toenemen. Sterk afvoerende middelen (*purgantia*) worden vooral ook door kinderen niet verdragen: de buiksontlasting mag men bij hen niet dan door zacht afvoerende en olieachtige middelen bevorden. In de ontsteking van de

dar-

darmen en van het buikvlies bij de kraamvrouwen, zijn somwijlen zacht afvoerende middelen wel van nut, maar ook alleen dan, wanneer de ontsteking blijkbaar met onzuiverheden en galachtige stoffen in de eerste wegen in verbinding staat, en men daartoe middelen kiest, die te gelijk ontstekingwerend zijn, zoo als het zoete kwikzilver. De eigenlijk gezegde purgeermiddelen moet men geheel en al vermijden.

315.

De purgeer- en zelfs ook de laxeermiddelen zijn nadeelig, waar de onzuiverheden, in het verloop eener ziekte ontstaan, door het verwijderen der oorzaken kunnen worden uit den weg geruimd. Dit heeft plaats in een ver gevorderd tijdperk van tusschenpoozende koortsen, waar de, uit den aard en de natuur der koorts ontwikkelde onzuiverheden, eindelijk voor die geneeswijze wijken, welke de naaste oorzaak der koorts, dat is de onregelmatige werking der buikszenuwen, en de zwakte der spijsverteringsorganen, wegneemt. Hetzelfde heeft ook plaats in onderscheiden koortsen, waarbij dikwerf eene vuil beslagen tong en andere teekenen van onzuiverheden worden waargenomen, die geenszins de ontlastende *methode* vereischen, maar eene zoodanige, waardoor de oorzaken schadeloos gemaakt worden. De ervaring leert, dat door de verkeerd aangewende ontlastende kuur bij voortduring nieuwe onzuiverheden geboren, en zelfs somtijds de vochten in een staat van bederf gebragt worden, in-

indien men niet spoedig zulke middelen toedient, welke de aard der ziekten vordert.

d. *Aangewezene middelen.*
(*Indicata*).

316.

Zacht-afvoerende middelen (*blande laxantia*) zijn in het algemeen of de bevochtigende middelen (§ 110 111), of de zulken, die van een zacht zuur voorzien zijnde, de warmtestof aantrekken en de kramp der vaatjes wegnemen. Hiertoe behooren de versch uitgeperste sappen van kruiden en de zoo genaamde verdeelende middelen, vooral de melkwei, gekookte pruimen, en tamarindenmerg met gezuiverde *manna*. Verbindt men met deze dingen oliën, dan zijn zij door hunnen zachten prikkel in staat, de gewone oorzaken van verstopping weg te nemen, en de buiksontlasting te bevorderen.

De middenzouten werken eenigzins krachtiger: en wel vooreerst die uit het plantenrijk, als de wijnsteenzure en azijnzure potasch, de gezuiverde wijnsteen en derg.; verder de zwavel; daarna de middenzouten uit het delfrijk, vooral de zwavelzure soda, de zwavelzure *magnesia*, en eindelijk de phosphorzure soda. Hoezeer de krachten dezer middenzouten van elkander verschillen, naar mate der verscheidenheid van de zuren, loogzouten en aarden, waaruit zij zijn zamengesteld, zoo bestaat nogtans hare voornaamste werking daarin, dat zij, op eene scheikundige wijze in de dierlijke vochten opgelost

zijnde, de vrij gemaakte warmtestof opslorpen, de krachten verminderen, en aldus verkoelen; dat zij de water en de haarvaatjes eigenaardig prikkelen en tot vermeerde afscheiding en ontlasting, en opslorping aansporen, en eindelijk door hunnen prikkel op het poortadergestel de werkdadigheid daarvan verlevendigen, en verstoppingen in hetzelve kunnen oplossen. De werking derzelven in het bijzonder vindt men in de leer der geneesmiddelen meer breedvoerig ontwikkeld.

317.

De sterker afvoerende middelen (*purgantia et drastica*) werken door hun zeep-harstachtig gedeelte, waardoor zij aan de maag en de darmen eenen prikkel mededeelen, die de afscheidingen en ontlastingen en de bewegingen der ingewanden vermeerdert. Deze prikkel op de zenuwen dier ingewanden is dikwerf zoo hevig, dat zij snijdingen in, en onregelmatige bewegingen van de darmen veroorzaken. De voornaamste zijn: rhubarber, jalappa-wortel, *folia sennae*, *helleborus niger et albus*, *gummi cambogiae*, *scammonia*, *alöe* en *elaterium*. Het zoete kwikzilver overtreft al deze middelen nog verre in gepastheid van werking.

V.

OVER HET BEVORDEREN DER PISAFSCHEIDING.

a. *Werkingswijze.*

318.

Wij weten uit de natuurkunde van den mensch, dat in den natuurlijken staat door de pis de overvloed van waterachtige vloeistoffen en een ge-

gedeelte stikstof met phosphor- zouten ontlast wordt, en dat dus de ontlasting dezer stoffen in ziekten niet alleen noodig, maar ook heilzaam is. De meeste haastige ziekten ook beslissen zich, door de ziektestoffen, ten gevolge van de hevigheid der ziekte ontwikkeld, voornamelijk langs dien weg te ontlasten en te verwijderen: deswegens moet men ook door de kunst die weldadige geneigdheid der natuur volgen en bevorderen.

Men vergete ook de betrekking niet waarin de nieren tot de huid staan. De overvloedige vloeistoffen worden door de eersten als water, door de laatste als damp, afgescheiden: de natuur doet deze afscheiding gewoonlijk afwisselen, zoodat de afscheiding door de nieren bevorderd wordt, wanneer die door de huid ophoudt: deze afwisselende werking moet men zich ook in de behandeling van ziekten ten nutte maken.

319.

Bevorderen wij alzoo de pisafscheiding in de nieren, dan zien wij vooreerst de massa van weiachtige vochten verminderen, de lastige warmte, ten gevolge van het daarmede gepaard gaande verlies van warmtestof, afnemen en de ziekelijke prikkels verwijderd, welke de vaste deelen nog meer in beweging zouden brengen, indien zij in het ligchaam terugbleven: de natuur bedient zich daarenboven van dezen gewonen uitweg door de nieren, om de schadelijke stoffen van de reeds verouderde ziekten uit te werpen.

320.

De vermeerde pisafscheiding is ook hoogst be-

 lang-

langrijk als afleidend middel, dewijl door haar de vochten van andere plaatsen worden afgevoerd. Zoo kunnen wei en waterachtige, vochten, inzonderheid langs dezen weg ontlast worden, wanneer zij in het celwijs weefsel, en niet in bijzondere zakken besloten zijn.

Eindelijk neemt ook de kracht der opslorpende vaten even zoo door deze, als door alle andere afscheidingen toe.

b. *Aanwijzings-redenen.*
(*Indicantia*).

321.

De vermeerderde pisafscheiding wordt vooreerst aangewezen als dezelve onderdrukt, of in geene genoegzame hoeveelheid plaats heeft. Dit toeval is zoowel in haastige als in slepende ziekten, niet zelden nadeelig, wijl daardoor de warmte verhoogd, de wanorde in de verrigtingen grooter wordt, en de heilzame ziektescheidingen niet kunnen tot stand komen. Is derhalve in het raauwe tijdperk van haastige ziekten de pisafscheiding spaarzaam, en de *urin* troebel, dan moet men door waterachtige en verkoelende dranken de ontlasting der pis bevorderen, waardoor men aan het tijdperk van raauwheid een einde maakt, en tot de koking der ziektestof gelegenheid geeft.

322.

Dit is des te meer noodzakelijk, dewijl zekere ziekten eene bijzondere geneigdheid bezitten, om door eene *kritische* pisontlasting te eindigen. De tusschenpoozende koortsen, de scharlaken-koorts, de

de *febris nervosa acuta*, voltooijen hunnen loop, zelfs na andere ziekte-scheidingen, gewoonlijk door eene overvloedige pisafscheiding, welke die stoffen met zich voert, die gedurende de ziekte waren geboren. De natuur van eene volksziekte moet met oplettendheid worden onderzocht, opdat men deze geneigdheid niet uit het oog verlieze.

323.

Het bevorderen der pisafscheiding komt te stade, wanneer er elders te overvloedige afscheidingen, of verzamelingen van vochten tusschen het celwijs weefsel plaats hebben, die dan door den toevloed van vochten naar de nieren gekeerd worden, en ophouden kunnen. Zoo stilt men, uit hoofde van de betrekking van de huid met de nieren, het bovenmatig zweeten door het vermeerderen der pisafscheiding. Verzamelingen van wei- en waterachtige vochten, wanneer zij vrij tusschen het celleweefsel besloten, of door verkoudheid ontstaan, en noch met een lijden der ingewanden, noch met algemeene zwakte verbonden zijn, worden door de vermeerderde *urin*-afscheiding weggenomen.

324.

Zij is ook noodzakelijk, indien in de nieren of in de pisblaas slijmgraveel of zandachtige zelfstandigheden aanwezig zijn, die eene steenziekte doen vreezen. Zijn deze het gevolg van slapte en werkeloosheid der nieren, dan verdwijnen zij door opwekkende middelen, doordien die de kracht der afscheidende en uitwerpings-organen van de pis verhoogen en versterken.

c. *Tegenaanwijzings-redenen.* *(Contraindicantia).*

325.

Over het geheel moet men zich in koortsen van de pisdrijvende geneeswijze onthouden, ingeval de natuur daartoe zelve geene pogingen aanwendt, als de ziektestof nog te raauw is, en er nog geen genoegzamen aandrang van vochten naar de nieren plaats heeft. Is dit nu het geval, dan mogen ten minste slechts die middelen worden voorgeschreven, welke de hinderpalen kunnen opruimen, en de hoeveelheid van de door de pis te ontlastene vochten kunnen vermeerderen, terwijl de zulken moeten vermijd worden, die onmiddellijk op de nieren werken, en dezelve prikkelen. De te ontlastene ziektestoffen, zegt HIPPOCRATES, moeten naar geschikte, en wel zoodanige, wegen, gevoerd worden, waar heen zij het meest geneigd zijn (*).

326.

Verder moet men zich niet van onmiddellijke prikkels op de nieren en de pisblaas bedienen, wanneer deze werktuigen reeds ontstoken, of in verzwering, of aan eenen anderen prikkel onderhevig zijn. Vandaar onthoude zich de Arts van pisdrijvende middelen, wanneer er waterzucht met een lijden der nieren verbonden is.

Eindelijk zal men wel inzien, dat deze afscheiding schadelijk is, wanneer er geene genoegzame krach-

(*) *Aphor. Sect.* 1. XXI. Ἃ δεῖ ἄγειν, ὅκου ἂν μάλιστα ῥέπῃ, ταύτῃ ἄγειν, διὰ τῶν ξυμφερόντων χωρίων.

krachten voorhanden zijn: men mag door de kunst geene afscheiding zoeken te bevorderen, indien wij niet te voren weten, dat de krachten daarvoor berekend zijn,

d. *Aangewezene middelen.* (*Indicata*).

327.

Er zijn vele middelen, welke de pisafscheiding niet onmiddellijk bevorderen, maar veeleer de hinderpalen wegruimen en de stof opleveren, welke de nieren ter afscheiding noodig hebben. Deze zijn in de levensregeling en in de geneeskundige behandeling te vinden, hebben bijna geen tegenaanwijzingen, en zijn veiliger in het gebruik dan de eigenlijke pisdrijvende middelen.

De hinderpalen, die den vrijen loop der *urin* kunnen belemmeren, bestaan dikwijls in krampen, hetgeen vooral in zenuwziekten plaats heeft. In dit geval moeten de deelen met weekmakende en krampwerende middelen gestoofd, de buiksontlasting bevorderd, en de onderbuik met olie ingewreven worden. Daarbij geve men dranken van slijmachtige en waterachtige stoffen; ook komt de *aether nitricus alcohol.* zeer te stade, dewijl door deszelfs vluggen prikkel de kramp bedaart, en gevolgelijk de pisafscheiding bevorderd wordt.

Beletselen van een anderen aard zijn in de hevige koortshitte en den geprikkelden toestand van het bloedvaatgestel te zoeken. Hier verlee-

leenen wij verligting en hulp door de ontsteking-werende kuur en aderlatingen.

Bij te groote taaiheid der vochten en het bestaan van buiksverstoppingen als oorzaken, is de oplossende geneeswijze van nut, die, zoo zij van een goed gevolg is, gewoonlijk eene pisdrijvende werking heeft. De slapheid met taaiheid verbonden, neemt men door versterkende geneesmiddelen, b. v. door de *uva ursi*, weg. De De levenswijze moet nogtans tevens zoodanig ingerigt zijn, dat er geen piszuur, dat het slijm stremmen doet, ontwikkeld wordt; daarenboven schrijve de Arts zacht pisdrijvende dranken voor.

328.

De afscheiding der pis wordt het best door de vermeerdering van de hoeveelheid der waterachachtige vochten bevorderd. Dit doel bereikt men door de vloeibaarmakende (*humecteerende*) *methode:* het meest aanbevelenswaardig zijn de zure bronwateren, die koolzuur bevatten; het *seltzer*, *fachinger*, *geilnauer* en andere wateren. Tot het zelfde doel zijn baden, en een vochtigen dampkring aan te raden. Eene bijzonder zacht pisdrijvende kracht hebben almede zure dranken, uit ooftvruchten bereid; de gezuiverde wijnsteen, het wijnsteen-zuur met water verdund, andere zuren, ook uit het delfrijk; rijnsche wijn en bovenal ook de moeselwijn.

329.

Van de eigenlijk pisdrijvende middelen, die op eene eigenaardige wijze de nieren en de blaas prikkelen, de uitwerpingen en afscheidingen begun-

stigen, zijn er sommige van eenen zachten aard, gelijk peterselie, die getrokken en gekookt zijnde, zonder een sterk pisdrijvende prikkeling de afscheiding der *urin* bevordert. De koolzure potasch, middenzouten, en het zoete kwikzilver, vermeerderen de pisafscheiding en verminderen gelijktijdig de warmte. Waar het piszuur, met gestremde slijmproppen, in de *urin* de overhand heeft, en waar er met de pis, graveel ontlast wordt, is de koolzure *magnesia* door BRAUDE (*) en EVERARD HOME hoogst doeltreffend gevonden.

330.

De meer krachtige pisdrijvende middelen bezitten een harstachtig beginsel, en kunnen en moeten gebruikt worden, waar eene slepende zwakte der ingewanden, waar slijmophoopingen en aanmerkelijke slapte der vaste deelen aanwezig zijn; zij mogen daarentegen niet in aanmerking komen, als er koorts bestaat. De voornaamste middelen zijn: de *radix rhei*, de *scilla*, het roode vingerhoedskruid (*digit. purpur.*), de *viola tricolor*, de geneverbessen, de natuurlijke balsems, (*bals. peruv.*, *terebinth.*, *bals. copaiv.*, enz.) en eindelijk de spaansche vliegen. De giften die naar mate der omstandigheden verschillen, vindt men in de leerboeken der geneesmiddelen opgeteekend.

VI.

(*) GILB. *Ann.* 50. *p.* 178.

VI.

OVER DE ZWEETDRIJVENDE GENEESWIJZE.

a. *Werkingswijze* (*Modus agendi*).

331.

De onmerkbare huiduitwaseming en het zweet, dat naar gelang van de geaardheid der ziekte en van het temperament, van eene onderscheidene hoedanigheid is, zijn tot de beslissing eener ziekte van het grootste belang. Er bestaat in de geheele dierlijke bewerktuiging bijna geen deel, waardoor, bij zoo vele ziekten, de schadelijke, en ten gevolge der ziekte ontstane, vochten zoo menigvuldig ontlast worden, als door de huid; waarvan de reden te zoeken is in de groote menigte van dampvormige vloeistoffen, die door de huid ontlast worden, alsmede in den grooten omvang der huid, en eindelijk in de medegevoeligheid (*consensus*), waarin zij met de meeste werktuigen staat.

De onmerkbare huiduitwaseming, en, 't geen vooral uit de meer verwijde afscheidingsbuisjes moet verklaard worden, het zweet schijnt van eene vrij groote werkdadigheid der afscheidende vaten af te hangen, waarbij de slagaderen in eenen meer opgewekten, de haarvaatjes en afscheidende buisjes echter in eenen lijdelijken en wel zoodanigen staat verkeeren, dat zij de schadelijke stoffen met het zweet kunnen ontlasten. Dit

wordt

wordt ook door de algemeene waarneming bevestigd, dat namelijk een zachte, weeke, en gelijkmatige pols gewoonlijk de voorbode van een heilzaam en *critisch* zweet is. Deze opgewekte staat der slagaderen, die het zweeten inzonderheid voorafgaat, kan even zoo nuttig als schadelijk zijn, indien hij door geneesmiddelen is veroorzaakt. Hoe vele voordeelen, en ook hoe vele nadeelen, die opwekkende middelen hebben, welke niet zelden zweet veroorzaken, hebben wij te voren (zie § 149 en 159 — 162) genoegzaam geleerd.

De zweetdrijvende geneeswijze kan alzoo, bij eene onvoorzigtige aanwending, de vaten al te zeer aanzetten, de krachten opwekken en in wanorde brengen, alsmede de huidverrigtingen stooren en nieuwe gebreken voortbrengen.

332.

Doch men moet voornamelijk acht geven op het geprikkelde huidgestel, en de daarhenen gevoerde en ontlaste vochten; want daardoor worden de vochten van inwendige deelen afgeleid, het ligchaam van de schadelijke en verhittende prikkels bevrijd (§ 205. 211), waardoor hetzelve zich na het zweeten verkoelt; en eindelijk herstelt zich daarna ook de gelijkmatige zenuwverrigting, die door de onderdrukte huiduitwaseming gestoord was.

Indien in het bloed zekere stoffen de overhand hebben, en in het bijzonder de vochten scherp zijn; dan wordt deze scherpte door de uitwaseming en een zacht zweet verwijderd, de vochten

ge-

gezuiverd, en het bloed herkrijgt zijne gezonde menging: van daar heeft men deze geneesmiddelen ook bloedzuiverende (*hoemato-cathartica*) genoemd. Men moet dit echter in zulk eenen uitgestrekten zin niet opvatten, als of iedere geneigdheid van het bloed tot bederf, en der vochten tot ontaarding, door het veroorzaken van zweet zou kunnen verbeterd en hersteld worden. De bijzondere vochten hebben gewoonlijk dit eigenaardige, dat zij zich door de vermeerderde uitwaseming zuiveren; dit kan alleen door de ondervinding worden geleerd. Eindelijk, hoezeer zich somwijlen ook smetstoffen met de huiduitwaseming verspreiden en uit het ligchaam geraken, zoo is het echter niet geoorloofd, indien de natuur zelve ons daartoe den weg niet aanwijst, om de zweetdrijvende geneeswijze tot dit einde aan te wenden.

333.

De groote betrekking en medegevoeligheid van het huidgestel met de nieren en den darmbuis, maakt, dat, wanneer de huiduitwaseming en het zweet toeneemt en vermeerdert, de bovenmatige afscheidingen in die ingewanden bedaren. Haar heilzaam gevolg in waterachtige ophoopingen in het celleweefsel is ook van veel belang. Want deze geneeswijze is tot herstel van het evenwigt tusschen de slijm- en weivliezen, tusschen uitzweting en opslorping, en in- en uitwendige uitzweting zeer doeltreffend en heilzaam.

b. *Aan-*

b. *Aanwijzings-redenen.* (*Indicantia*).

334.

Deze geneeswijze is vooreerst aangewezen, als de huiduitwaseming, ten gevolge van eene onreine, drooge, krampachtige huid, of van eene hevige koorts, onderdrukt is. Deze toestand wordt ligtelijk erkend uit ruw- en droogheid der huid, uit de hardheid van den pols en de onevenredigheid van zamentrekking en verwijding der slagaderen, uit heeschheid der stem en droogheid der oogen. Het herstel der huiduitwaseming is zoo wel in haastige ziekten, als in het begin en verloop van slepende ziekten nuttig, al is het ook dat er eene andere kuur noodig ware, uit hoofde de natuur voornamelijk langs dezen weg tot zijn oogmerk kan geraken. Zoo is het in de behandeling van venerische ziekten zeer goed, dat wij, voor de aanwending der kwikbaden en andere huidopenende en uitwasemende middelen toedienen, terwijl het van een beter gevolg is, de kwik zelve zoodanig te laten gebruiken, dat zij eer de huiduitwaseming, dan andere afscheidingen bevordert.

335.

In haastige ziekten dringen ons de inspanningen van de natuur dikwerf, om de afscheiding van het zweet te begunstigen. Zoo beslissen zich onderscheidene koortsen, als tusschenpoozende, *catarrhale*, *rheumatische*; uitslag-, ontstekingaardige en zenuwkoortsen; de loop; alsmede aandoe-

doeningen van verouderde gebreken, als van jicht en krampen, bijna alleen door de werking der natuur, onder een sterk zweet, dat dikwerf een' eigenaardigen reuk heeft, en eene verandering in de vochtsmenging aantoont, waarna dan eene nalating der hevige toevallen wordt waargenomen. Deze bedoelingen der natuur moeten steeds met naauwlettendheid waargenomen en behoorlijk bevorderd worden. Deze kuur komt in haastige koortsen te pas, als de ziekte ver gevorderd, de pols week is, de koorts nagelaten heeft, en de vermeerderde uitwaseming onder de oxels aanwijst, dat deze ontlasting bestaanbaar is met de pogingen der natuur. In het afnemen (*decrementum*) der ziekte, en na andere ziektescheidingen, volbrengt zij dan het verdere ter genezing. Somtijds echter, wanneer er eene hevige wanorde in de verrigtingen en hevige toevallen zijn voorafgegaan, wordt de eene of andere ziekte spoedig door een sterk zweet beslist: is dit nu naauwkeurig waargenomen, dan is het van belang, om de natuur te hulp te komen, en datgene te volvoeren, waartoe zij hare krachten inspant.

336.

Is de ziekte nog niet ontwikkeld, dan stuiten wij haar dikwerf in den aanvang, wanneer wij door de vermeerdering der huiduitwaseming de smetstof pogen te verwijderen, of, wanneer wij indien zij uit verkoudheid ontstaan is, door een sterk zweet de gezonde verrigting der huid terstond trachten te herstellen. Dat er in het eerste voorschrift geene tegenstrijdigheid is, blijkt uit

de

de vergelijking van hetgeen wij over de braking in nog niet ontwikkelde ziekten gezegd hebben (§ 290). Zoo ondervond PRINGEL dikwijls, dat eene kwaadaardige legerziekte in het begin, op deze wijze terstond verdreven werd (*). GREGORIUS heeft in zijn handboek dit voorschrift in het algemeen uitdrukkelijk aanbevolen (**).

337.

In onderscheidene huidaandoeningen is het ook van een goed gevolg, de huiduitwaseming te bevorderen, op dat de wanorde in de verrigtingen dermate ophouden, dat het evenwigt der krachten hersteld worde, en de afscheidingen tot den gezonden staat terugkeeren. De uitslagkoortsen, waarbij de uitbotting noodzakelijk en wezenlijk is, worden beter door het verwijderen van die dingen genezen, welke de uitwaseming belemmeren, dan door onmiddellijk op de huid werkende en prikkelende middelen. Doch in *chronische* en koortsvrije huiduitslagen zijn de zweetdrijvende middelen ter herstelling van de ziekelijke huidverrigting hoogst weldadig. Het sterk zweeten is, wegens de groote prikkeling op het gansche vaatgestelsel in staat, om eene heilzame verandering in het ligchaam voort te brengen, wanneer het uitslag niet door inwendige oorzaken onderhouden wordt. Ook hebben de opwekkende middelen dan eerst een goed gevolg, als zij

(*) *Diseases of the army, p.* 290.

(**) *Elem. of practic.* § 102.

zij eene onbelemmerde uitwaseming voortbrengen en een sterk zweet veroorzaken (§ 145 165).

338.

In de onregelmatige jicht (*arthritis anomala*), zijn de zweetdrijvende middelen zeer weldadig, indien zij de ziekelijke aandrang van de inwendige deelen naar den omvang des ligchaams afleidende verrigting der huid herstellen, en de huiduitwaseming bij voortduring onderhouden. De meeste middelen, die in deze ziekten worden aangeprezen, als de *guajac*, het *aconitum*, de zwavel en het spiesglans, zijn dan eerst van eene heilzame werking, als zij de huiduitwaseming bestendig bevorderen.

339.

In slepende krampachtige gebreken is de zweetdrijvende geneeswijze dienstig, om dat bij het ontstaan van het zweet de kramp nalaat, de natuur zich van zijne schadelijke prikkels kan ontdoen, en het evenwigt der gevoeligheid en der krachten hersteld wordt. De ervaring heeft dit doen zien, door het beslissen en bedaren van de aanvallen van dergelijke ziekten door een kwalijk riekend zweet. Ook zijn de krampwerende middelen dan eerst van een goed gevolg, als zij de huid vochtig maken, de uitwaseming onderhouden, of een sterk zweet doen ontstaan (§ 201).

340.

Eindelijk is deze geneeswijze van een goed gevolg, in onderscheidene ziekten van de slijm- en weivliezen, en van het celleweefsel. De medegevoeligheid en het verband, waarin de huid met an-

andere organen staat, maakt deze afscheiding, ter bevordering van het evenwigt tusschen opslorping en uitzweeting noodzakelijk. Van daar is het bevorderen van het zweet in ziekten met kwaadsappigheid, vooral in de waterzucht, zoo hoogst nuttig, indien er maar gelijktijdig geene andere schadende oorzaken plaats hebben, als ziekten der ingewanden, of verstoppingen in de aderen, waardoor de watervaten gedrukt worden. In de kwikziekte is de uitwasemende en zweetdrijvende kuur niet minder van nut, opdat de door het kwik ontstane oplossing en te overbodige uitzweeting der vochten ophoude.

c. *Tegenaanwijzings-redenen.* (*Contraindicantia*).

541.

Ondanks de zoo groote voordeelen dezer geneeswijze, doet zij gewoonlijk, indien van haar een verkeerd gebruik wordt gemaakt, velerlei nadeelen geboren worden. — En wel ten eerste, is het in den aanvang van eene reeds gevormde en haastige ziekte zeer schadelijk, om de natuur tot eene afscheiding te dwingen en te noodzaken, welke zij niet zoude tot stand brengen, indien zij aan zich zelve ware overgelaten. Laten wij ons dus, door het ontstaan van koortsen uit verkoudheid, niet verleiden tot het stellen eener *catarrhale* of *rheumatische* geaardheid: zij kunnen wel door zweeten verwijderd worden (§ 336); en, wanneer zij hare tijdperken heb-

ben doorloopen, beslissen zij zich ook door het zweeten (235). Doch de gekookte stoffen moeten ontlast en in beweging gebragt worden, en niet de raauwe; en ook niet in het begin eener ziekte, ten zij dezelven tot de ontlasting geschikt waren: de meesten zijn dit dan echter niet (*).

542.

Deze geneeswijze is verboden bij het bestaan van te verhoogde opwekking van het bloedvaatgestel, van overvloed in, en aandrang van bloed naar edele werktuigen; vooral indien men daartoe zulke middelen aanwendt, welke onmiddellijk op de huid werken. Want de krachten worden alsdan in wanorde gebragt en ontstemd, de aandrang van bloed vermeerderd, en de verrigtingen der tot het leven meest noodige organen onderdrukt. Dit wordt verder duidelijk uit hetgeen wij, onder § 16, reeds ten aanzien der nadeelen van de opwekkende middelen in het algemeen hebben herinnerd. Derhalve zijn de eigenlijk genoemde zweetdrijvende middelen schadelijk in ontstekingaardige ziekten, aanhoudende koortsen, in de jicht met *active* toevallen, en wel bepaaldelijk, zoo lang in deze gebreken de omloop zeer snel, en de aandrang zeer hevig is.

543.

Tracht de natuur eenige andere ontlasting tot stand te brengen, dan is het niet goed dezelve door

(*) Hippocrates, *aphor.* XXII. *sect.* 1. Πέπονα φαρμακευειν καὶ κινέειν, μὴ ὠμά, μηδὲ ἐν ἀρχῇσιν, ἤν μὴ ὀργᾷ.

door het opwekken der huiduitwaseming te storen (161). In galkoortsen zijn vloeibare stoelgangen heilzaam, en wij stillen dezelven ten onregte, als wij door de kunst het zweet durven bevorderen. De braking en de buikloop bedaart doorgaans wel op een verligtend zweet, dat dan ook voor de *crisis* te houden is; doch de Arts mag niet vooruitloopen, noch ontijdig het een of ander te weeg brengen.

344.

Het bevorderen der huiduitwaseming (*diaphoresis*) is ongepast, wanneer zich in de eerste wegen onzuiverheden bevinden, de stoelgang belemmerd is, en de buikvaten aan verstoppingen lijden. Mogt de huiduitwaseming noodzakelijk zijn, dan moeten deze hinderpalen eerst uit den weg geruimd, de stoelgang bevorderd, de onzuiverheden ontlast, en de buiksverstoppingen opgelost worden; en daarna mogen er zweetdrijvende middelen worden toegediend. Inzonderheid zijn de zweetdrijvende middelen, die onmiddellijk op de huid werken nadeelig, indien de onzuiverheden in de eerste wegen van eenen rotachtigen aard zijn. Zij kunnen dan door derzelver prikkel niet dan dit bederf vermeerderen, en den overgang dier stoffen in het bloed bevorderen.

345.

Eindelijk moet men den staat der krachten bij derzelver aanwending overwegen. De sterkte des ligchaams wordt bijna door geene ontlasting zoo zeer uitgeput en verminderd, als door deze; men onthoude zich dus van dezelve in haastige

koortsen, ingeval de krachten verzwakt zijn, en in langdurige kwaadsappige ziekten, als de toestand des lijders reeds hopeloos schijnt.

d. *Aangewezene middelen.* (*Indicata*).

346.

Over het geheel is het beter, dat men de afscheiding van het zweet, door het verwijderen der beletselen, het ondersteunen van de pogingen der natuur, en door eene geschikte levenswijze bevordere, dan dat men de natuur tot het uitdrijven van het zweet tracht aan te sporen, door sterke prikkels, waardoor de krachten ontstemd en verzwakt worden.

Om de beletselen te verwijderen, wende men huidreinigende middelen aan, die de onzuiverheden, door GALENUS ῥυπτικὰ genoemd, wegnemen; als laauwe baden en wasschingen, en het dragen van zuivere wollen kleederen.

Andere, en veel menigvuldiger voorkomende, hinderpalen bestaan in krampen, ten gevolge der ziekelijke en onregelmatige gevoeligheid ontstaan, welke wij kunnen bedwingen door vlugge prikkels, als de *moschus*, de *valeriana*, de aethergeesten; of door walging verwekkende middelen, inzonderheid door den braakwortel, in kleine giften toegediend, en door den goudzwavel en den spiesglanswijn (*vinum stibiat.*), of eindelijk door verdoovende middelen (*narcotica*), als het heulsap, het *extractum hijosciami*, enz.

De

De walging makende middelen werken gelijktijdig ook zoodanig, dat de onzuiverheden, indien zij er zijn mogten tevens worden opgelost en verwijderd.

347.

Anderen werken dadelijk op de haarvaten en zweet-afscheidende vaatjes der huid, en ontspannen of prikkelen dezelven. Tot de zulken behooren drooge kruidenkussentjes, inwrijvingen op de huid van vlugge olien, van *spir. salis. ammoniac* met olijfolie, *eau de Luce* en *eau de Cologne*, smeersels van den braakwijnsteen met zwavel-balsem; eindelijk behooren hiertoe ook de mostaard-pappen en de spaansche vliegen. Ook bezit de onmiddellijk op de huid gevoerde electrieke vonk gewoonlijk een uitwasemend vermogen.

348.

Verder moet men van zulke middelen gebruik maken, welke het vaatgestel verlevendigen, mits dat zij minder op het hart en de stammen, dan op de takken en de haarvaatjes werken. Dezelve doen dan ook, door het vermeerderen der als wasem vervliegende uitwaseming, de warmte afnemen. Tot dit oogmerk dienen de riekende middelen: een aftreksel van vlierbloemen, sommige middenzouten, vooral de geest van MINDER en de *spir. sal. ammon. succin*; alsmede de zwavel en de *camphor*. De scherpe vlugge harsen werken op de stammen der vaten, en zij verhoogen de warmte tevens dermate, dat zij alleen in slepende ziekten mogen worden aangewend; hiertoe behooren, de *gum. guajacum*, het *extr.*

aconiti, het bitterzoethout (*stipites dulcamarae*). Van eene zelfde uitwerking zijn de natuurlijke balsems en de specerij-achtige middelen, vooral de *radix serpentariae* en *angelicae*, die bij de aflating der koorts, ook gerust in haastige ziekten mogen worden aangewend.

Eindelijk is het zoete kwikzilver, met goudzwavel, camphor en opium vermengd, inzonderheid in eene slepende ziekte, zeer nuttig om het ligchaam te prikkelen, eene andere stemming in de bewerktuiging te veroorzaken, en de uitdrijving van het zweet te bevorderen.

549.

Ten slotte moet men door een' gepasten levensregel de huiduitwaseming bevorderen; als door het verblijf in eene warme kamer en bed; door zielerust; door het gebruik van zacht uitwasemende dranken, b. v. van coffij en thee, bijaldien daarvoor namelijk geene tegenaanwijzingen bestaan. Men drage daarbij zoo veel mogelijk zorg, dat de uitwaseming in de morgen-uren plaats hebbe, opdat de spijsvertering niet gestoord worde, en dat het linnen en de kleederen, wanneer zij door het zweet mogten bevochtigd zijn, met droogen verwisseld worden.

VII.

OVER HET BEVORDEREN DER FLUIMLOOZING.
(*de sputis promovendis*).

a. *Werkingswijze.*
(*modus agendi*).

350.

Het slijmvlies, dat inwendig de luchtpijpen bekleedt, en met slijmkliertjes doorweven is, scheidt in den gezonden staat, behalve eenen wasem, ook slijm af, waardoor de luchtwegen glibberig gehouden worden. De klieren der luchtpijptakken zonderen een dergelijk vocht af, dat echter eenigzins blaauwachtig en somtijds met het dunne slijm, door het genoemde vlies afgescheiden, gemengd is. De hoeveelheid van dit slijm kan in onderscheidene ziekten vermeerderen; ook kan, vooral in de *catarrhale* en ontstekingaardige ziekten dezer werktuigen, de aard van het slijm ontaarden; er kan etter of *ichor* mede vermengd zijn, ingeval er een etterzak mede verbonden is, of het slijmvlies door verettering is aangedaan; eindelijk kan er bloed met dit slijm vermengd zijn, wanneer de aandrang naar de borstingewanden hevig is. Al deze vochten komen onder den naam van fluimen (*sputa*) voor, die ook zelfs bij gezonde menschen, wanneer hunne slijmklieren slechts eenigzins verzwakt zijn, dagelijks door rogcheling of door een ligten hoest worden uitgedreven.

351.

Het is bekend, dat de ontlasting van fluimen voor velerlei ziekten heilzaam is. Men kan zich

dit verklaren, en uit de groote uitgestrektheid van dit vlies, en uit de medegevoeligheid met de uitwendige slijmhuid, en met die welke de darmen bekleedt, alsmede uit de noodzakelijkheid van nalatingen en afnemingen, indien er, door de verslapte uitvoeringsbuisjes, vele vochten ontlast worden. De kunst moet dus de natuur hierin navolgen en ondersteunen door de hinderpalen te verwijderen, welke de vrijheid der ontlasting belemmeren, door de krampen te doen bedaren, door de ontsteking te verminderen, en vooral door de verrigtingen der huid in den gezonden staat te herstellen. Want de ervaring heeft geleerd, dat de bevordering der huiduitwaseming een voortreffelijk middel is, om de fluimloozing te begunstigen.

Wij geraken ook tot ons doel, als wij het drooge slijmvlies bevochtigen, en de luchtwegen zacht en glibberig maken, ingeval het natuurlijk slijm ontbreekt; en eindelijk, indien er slijm voorhanden is, doch deze wegens de slapte der deelen niet kan worden uitgeworpen, zullen wij door de aanwending van prikkelende middelen, die op eene eigenaardige wijze het slijmvlies aandoen en hetzelve tot de noodige opwekking aansporen, de fluimloozing in eene behoorlijke mate doen plaats grijpen.

b. *Aanwijzings-redenen.*
(*Indicantia*).

352.

Deze geneeswijze is vooreerst aangewezen, indien

dien bij *catarrhale* en borstziekten de luchtwegen aan droogheid onderhevig zijn, het natuurlijke slijm ontbreekt, en derhalve de *crisis*, die de natuur gewoon is tot stand te brengen, niet volgen kan. In *catarrhale* aandoeningen der longen, in de rheumatische longontsteking, in de onware longontsteking, in aamborstigheid, borstwaterzucht, en eindelijk in de knobbellongtering (*phthisis tuberculosa*), kan deze geneeswijze, wegens droogheid der luchtwegen, dikwerf noodzakelijk gemaakt worden. Wij moeten echter hierbij vooral de tijdperken der ziekte in het oog houden, opdat wij de afscheiding niet te zeer bespoedigen, noch voor dat de natuur hiertoe hare pogingen aanwendt. Gewoonlijk zijn de luchtwegen in het begin, en zelfs in het hoogste tijdperk der longontsteking aan droogheid onderhevig: dezelve nu verkeerdelijk aan te zetten, te verweken en tot de fluimloozing te prikkelen, is als dan zeer roekeloos, omdat men daardoor de pogingen der natuur in eene andere stemming brengt. Daarentegen moet men terstond alle middelen aanwenden, om de fluimloozing te begunstigen en te herstellen, wanneer, in een meer gevorderd tijdperk der ziekte, de luchtwegen plotsling droog worden, en de verrigtingen van de longen door de opgeschorte slijmafscheiding, welke de kunst had verwekt, onderdrukt en gestoord worden. Zoo moet men ook, in langdurige ziekten der borstingewanden, de oorzaak der droogheid dezer organen opsporen, ten einde

de fluimloozing op de gewenschte wijze kan hersteld worden.

353.

Men moet de fluimloozing bevorderen, wanneer er wel slijm is, maar hetzelve in eene te groote hoeveelheid, en zoo taai is, dat de krachten der vaste deelen hetzelve niet kunnen uitwerpen, en alzoo de luchtwegen onderdrukt worden. Zulke omstandigheden hebben gewoonlijk bij verouderde catarrhen, bij de longtering, bij de borstwaterzucht en bij bejaarde zwakke lieden plaats. Dikwerf wordt men tot deze geneeswijze sterk gedrongen, ingeval de ophooping van slijm met verstikking dreigt. En alsdan kan deze afscheiding alleen door die middelen worden bevorderd, welke het slijmvlies onmiddellijk opwekken en prikkelen.

354.

Eindelijk moet men de fluimloozing bevorderen, wanneer in een zak door de longen gemaakt, etter verzameld is, of er eene ziekelijke etterafscheiding in het slijmvlies plaats heeft; wanneer de etterzak nabij gelegen is aan de groote luchtpijptakken, en dezelve rijp en geschikt tot doorbreken is; wanneer eindelijk de aanhoudende ettervorming meer uit slapte, dan uit eene ontstekingaardigen toestand der longen voortkomt.

c. *Tegenaanwijzings-redenen.*
(*Contraindicantia*).

355.

Gelijk de ontlastingen van andere vochten met

de

de tijdperken der ziekten moeten overeen komen, zoo zij ook de Arts met de verwekking der fluimloozing, niet te overhaastend of vooruitloopend, hetgeen wij reeds (§ 332) bevalen. Deze toch is niet aangewezen in het raauwe tijdperk van ziekten, in het begin en de grootste hevigheid van catarrhen en ontstekingen, waar de vochten nog tot geene scheiding geneigd zijn.

356.

Deze geneeswijze is ook niet aangewezen, wanneer er tusschen het weefsel der longen bloed, etter, *ichor* of een taai slijm is uitgestort, waaruit het door de grootere luchtpijptakken niet ligtelijk kan worden opgenomen en uitgeworpen. Bij eene wonde van de long, kan het de longen omgevend bloed door deze geneeswijze niet worden ontlast; even min als eene verzameling van etter tusschen het borstvlies en de oppervlakte der longen (etterborst, *empijema*), of het water in de borstwaterzucht, wanneer het in bijzondere zakken besloten is.

Eindelijk moet men zich niet overal alleen op het ontlasten der fluimen door de longen toeleggen, uithoofde dat de longen, bij het volhouden dezer geneeswijze, ligtelijk tot zulk eenen graad van zwakte gebragt worden, dat zij een ziekelijk afscheiding-orgaan worden, en bij voortduring de fluimloozing gaande houden.

d. *Aangewezene middelen.*
(*Indicata*).

357.

Het geschiktst zullen wij de fluimloozing bevor-

de-

deren, door de belemmeringen uit den weg te ruimen (§ 351). Dienvolgens moet men in het algemeen de koking ondersteunen, de krampen bedaren, de onzuiverheden in de eerste wegen oplossen en ontlasten, en de huiduitwaseming zachtelijk begunstigen; eindelijk moet men den te hevigen aandrang van bloed beteugelen en afleiden, ten einde de haarvaten onbelemmerd werken kunnen en de afscheiding der vochten gemakkelijk gemaakt worde.

358.

Ontbreekt het natuurlijke slijm, en zijn de luchtwegen en de hoest droog, dan zijn slijmachtige middelen dienstig; want ofschoon deze slechts voor eenen zekeren tijd helpen, zoo zijn zij nogtans in een droogen, hardnekkigen hoest hoogst heilzaam. *Althea*-koekjes, zoethout, arabische gom, suiker en honig, azijn, *jujubes* en meer andere zoete slijmachtige dingen, zoo als de *pulvis gummosus*, zijn, voorzigtig en niet te langdurig gebezigd, buiten gemeen geschikt om de fluimloozing te bevorderen.

359.

Moet de afscheiding van fluimen zelve bevorderd, en de luchtpijp geprikkeld worden, dan diene men den florentijnschen wortel, fenkel- en anijszaad, den goudzwavel (*sulphur aur. ant.*), de *kermis mineral.*, het zoutzure ammoniak, enz. toe. Op eene eigenaardige wijze werken de *asa foetida*, de *radix enulae*, de *gum. ammoniacum*, de zeeäjuin, de benzoë, de myrrha en de senegawortel, die in slepende borstziekten een on-

onderscheiden nut hebben, gelijk dit in de leerboeken over de geneesmiddelen breedvoerig beschreven wordt. Niet minder doeltreffend is de inademing van dampen van gekookte weekmakende kruiden met honigazijn, door een' trechter; en wel voornamelijk om de luchtwegen glibberig te maken, en, om zich een' etterzak, zoo die mogt bestaan in de grootere luchtpijptakken te doen ontlasten.

ELFDE HOOFDSTUK.

OVER HET BETEUGELEN EN LEIDEN VAN DEN ZIEKELIJKEN LOOP DER VOCHTEN.

I.

OVER HET GENEZEN VAN BLOEDVLOEIJINGEN.

360.

Ofschoon de radicale behandeling van bloedvloeijingen verschilt, naar mate van het onderscheid der oorzaken, zoodat die, welke het gevolg van den belemmerden omloop in eenig deel is, eene geheel andere behandeling vereischt, als de zoodanige, welke uit het verbroken evenwigt tusschen het hart en het vaatstelsel voortspruit; en ofschoon men bij de genezing derzelven voornamelijk op de *actieve* en *passieve* en krampachtige geaardheid van het bloedvaatgestel te letten

ten hebbe, zoo moet toch iedere te bovenmatige en sterke bloedvloeijing, die het leven dreigt te ondermijnen, door zoodanige middelen gestuit worden, welke of op eene werktuigelijke wijze (door drukking, enz.), of op eene scheikundige, of ook op eene *dynamische* wijze (b. v. door krampwerende middelen), in staat zijn, de kleine beleedigde of verwonde vaatjes te doen zamentrekken, eenen bloedprop (*thrombus*) voort te brengen, en langs dien weg den bloedvliet te keer te gaan.

361.

Aan de twee eerste dezer aanwijzingen voldoet men door het aanwenden van zulke middelen, welke op de plaats van de bloedvloeijingen aangebragt, door drukking, door het vormen eener prop, en door zamentrekking, de vaten sluiten. Inzonderheid zijn deze laatsten noodzakelijk in bloedingen, die door scheuring, verwonding of door eenige andere beleediging van vaten ontstaan zijn, en vooral in zoodanigen, wier oorzaak in slapheid en in het teeder maaksel der vaten moet gezocht worden. Zij zijn echter bedenkelijk in *actieve* bloedvloeijingen, en in die welke het gevolg van eene ziekelijk verhoogde gevoeligheid, van krampachtige zamentrekkingen, en van ziekteprikkels zijn. Immers, wij zien de zamentrekkende middelen door de verhoogde prikkeling dikwerf schadelijk werken (§ 86. 87), en wij weten, dat zij voor teedere en tot krampen geneigde gestellen niet geschikt zijn. Daarom houde men bij de toediening van geneesmiddelen de

les van HIPPOCRATES in het oog, om dezelve naar gelang van de hevigheid der ziekte te regelen, en, in dreigende gevallen alleen, ook krachtdadige middelen voor te schrijven (*). Is dus de bloedvliet bij zulke krampachtige gestellen zeer hevig, dan behoeft men ook minder de aanwending van zamentrekkende middelen uit te stellen.

Tot dit oogmerk is vooral de koude zeer geschikt. Water met ijs gemengd, het ijs zelf, en sneeuw, op of in de nabijheid der bloedende deelen aangelegd; alsmede de middenzouten, vooral de zoutzure *ammonia*, de zwavelzure en zoutzure soda in water opgelost en met azijn vermengd, zijn daarom hoogst nuttig. Men meent, dat het keukenzout zijne voortreffelijke werking in bloedvloeijingen hieraan verschuldigd is. Met dit doel wenden wij ook het salpeter aan, hetwelk ter voorkoming van eene schadelijke prikkeling in Jenever wordt opgelost (**).

Op eene dergelijke wijze werken ook de zuren, onder welken de aluin, uitwendig gebezigd en inwendig met slijmachtige en verzachtende middelen toegediend, zoo uitnemend de *passieve* bloedvloeijingen stilt. Niet minder heilzaam is het zwavelzuur en derzelver vereeniging met wijngeest, het zure *elixer* van HALLER, om bloedvloei-

(*) Ἐς τὰ ἔσχατα νουσήματα αἱ ἔσχαται θεραπεῖαι ἐς ἀκριβείην κράτισται. *aphor.* VI. *sect.* 1.

(**) SELLE *de curand. hom. morb. p.* 584.

vloeijingen te beteugelen. Men wil hiervoor ook het phosphorzuur met nut gebruikt hebben. Het best is het, dat men de zuren met krampwerende middelen verbinde: inzonderheid het zwavelzuur met *vinum opii aromaticum*, immers ingeval er gelijktijdig krampen in verwijderde vaten aanwezig zijn.

De alcohol, plaatselijk aangewend, neemt op eene uitmuntende wijze, door derzelver zamentrekkende kracht, de kramp der vaten weg.

De loodsuiker bezigt men almede met hetzelfde doel; sedert weinige jaren wordt dezelve met veel nut, met *opium* verbonden, inwendig toegediend; dit middel is echter twijfelachtig, en men moet het daarom alleen in hoogst bedenkelijke gevallen voorschrijven. Het zwavelzure koper, en het daaruit te bereiden bloedstempende *liquor* zijn van dezelfde uitwerking.

De middelen, die op eene werktuigelijke wijze stempen, verdienen hier ook eene bijzondere aandacht. De drukking der vaten met de vingers en tourniketten doen den bloedvliet dadelijk ophouden; de aanwending van steekwieken, trapswijs aangelegde drukdoeken, en van pluksel, vervangen de plaats van den *catechu*, van bovist, van *kino* en van andere zamentrekkende middelen; terwijl vooral het aanbrengen van arabische en tragacanth-gom, met zamentrekkende middelen vereenigd, neusbloedingen, en die welke ten gevolge van het tandentrekken uit een vaatje eener tandkas plaats hebben, alsmede andere plaatselijke bloedingen, kan doen bedaren. Bij der-

derzelver gebruik zorge mèn echter, dat zij op die plaats aangewend worden, waaruit het bloed vloeit, dewijl alle pogingen vruchteloos zijn, als de opening van het vat niet gesloten wordt. Wanneer men derhalve eene neusbloeding wil tegengaan, raadt men een gedroogden varkensdarm zoodanig in de neus te brengen, dat door deszelfs buitenste en open gedeelte de bloedstempende middelen kunnen worden aangebragt. Bij eene bloeding uit eene tandkas drukke men de middelen met een stukje kurk in de kas, hetwelk men een genoegzamen tijd in dezelve laat blijven.

362.

Is de bloeding van eenen actieven aard, en van koorts vergezeld, uit andere onderdrukte bloedvloeijingen ontstaan, is de lijder daarbij volbloedig en sterk, de pols vol en hard, dan trachte men de verhoogde werking van het hart en de vaten te bedaren en den te snellen omloop des bloeds te verminderen, opdat daardoor de aandrang des bloeds in het aangedane deel beteugeld worde. Dit doel bereiken wij door bloedverminderende, afleidende en verkoelende middelen, echter zorg dragende, dat wij deze middelen niet zoo lang en dermate aanwenden, dat daaruit een andere, doch niet minder nadeelige, ziektetoestand, en wel eene zwakte der vaten volgt; waardoor even eens bloedvloeijingen veroorzaakt worden. Te voren zeiden wij, dat voor zulke *actieve* bloedvloeijingen aderlatingen nuttig waren. (§ 259). Daarbij schrijve de Arts een zoodanigen levensregel en zulke middelen voor, als welke den op-

gewekten staat der bloedvaten (*orgasmus*) verminderen.

Van daar moet zich de lijder stil houden, en hem, om met CELSUS te spreken, alles worden aanbevolen, wat de rust des gemoeds en van het ligchaam kan bevorderen. Het ziekevertrek zij koel; vederen-bedden en warme bedbedekkingen moeten vermeden worden. De lijder ligge op eene paardenharen of met stroo gevulde matras; de ledematen mogen door geene banden of naauwe kleederen gekneld zijn. Men belette de prikkeling van het licht, en verwijdere alle geraas. — Bij neusbloeding of bij het bloedhoesten moet de lijder meer overend zitten. Bij bloedvloeijingen uit de baarmoeder ligge de lijderes op den rug, met geslotene knieën. Verder is het raadzaam, om geene verhittende noch prikkelende dranken of spijzen te veroorlooven: men doet het best alleen dranken van *oxijmel*, verdund zwavelzuur met stroop, oplossingen van gezuiverden wijnsteen en wijnsteenzuur, en ooftvruchten, maar vooral eene oplossing van salpeter met arabische gom en slijmachtige middelen, voor deze soort van bloedingen te bevelen.

363.

Daarbij moet men de opwekkende oorzaken steeds trachten te verwijderen. Barende vrouwen, aan eene baarmoedervloeijing lijdende, kunnen daarvan niet herstellen, zoo lang zich niet de moederkoek heeft losgemaakt en ontlast, en, ten gevolge daarvan, zich de baarmoeder, en met haar derzelver vaten, kan zamentrekken. Eveneens kan ee-

eene bovenmatige kraamvloeijing niet ophouden, zoo lang er nog overblijfselen der nageboorte aanwezig zijn. Bij vrouwen die noch zwanger, noch in barensnood zijn, geve men acht, of er ook baarmoeder-polijpen, een knoestgezwel, vleeschgezwellen, omkeering of uitzakking der baarmoeder plaats hebben, waardoor de bloedvliet uit dat deel wordt onderhouden, en zonder welken te ontlasten alle pogingen der kunst vruchteloos zijn. Bij andere bloedvloeijingen beschuldigt men dikwijls onzuiverheden in de eerste wegen, buiksverstoppingen, en de daardoor te weeg gebragte aandrang van bloed bedaart eerst dan, als deze oorzaken verwijderd zijn geworden. Een belette stoelgang, welke de opgewektheid der bloedvaten verhoogt, moet bij het bestaan van bloedvloeijingen, met weekmakende lavementen behandeld worden.

364.

Bovendien moet men, om eene bloedvloeijing volkomen te genezen, op het verbroken evenwigt der krachten zijn oog vestigen. Het kan gebeuren, dat het evenwigt van de groote stammen tot de kleine takjes weggenomen is, welke toestand voorwaar eenen hebbelijken aanleg tot bloedvloeijingen en slagaderbreuken daarstelt. (*). Zoo kunnen inwendige aderspatten eene bloedbraking (*hoematemesis*) veroorzaken. Dit verbro-

(*) MATANI *et* WELTIN *in Lauth, script, de aneurijsm.* p. 324, 483.

broken evenwigt komt het menigvuldigst voor, tusschen het bloedvaatgestel en de haarvaatjes, die het bloed moeten verteren en opnemen; van daar ontstaan er bloedvloeijingen uit *rheumatismus*, verkoudheid en gestoorde huidverrigtingen. Deze soort van bloedingen geneest men door die middelen, welke de verrigting der haarvaatjes herstellen, de uitwaseming bevorderen en de krachten tot den gezonden staat terugbrengen. Hiertoe nu zijn heilzaam, braakmiddelen in kleine giften toegediend, vooral de braakwortel met *opium* vereenigd, welk middel zeer geschikt is, om zulke bloedvloeijingen uit de longen en baarmoeder te herstellen, welke het gevolg zijn van eene ongelijke verdeeling en van het verbroken evenwigt der krachten. Met dit oogmerk geeft men ook *camphor*, *amonia liquid. succin.*, of valeriaanwortel.

Tot dit einde is ook het vingerhoedskruid (*digit. purpurea*) uitnemend geschikt, hetwelk de werkdadigheid der grootere slagaderen vermindert en de verrigting der haarvaatjes opwekt en herstelt. Volgens onze ervaring is dan ook deszels tinktuur, alsmede het poeder, met eene gelijke hoeveelheid *calomel* en *opium*, in bloedvloeijingen van een groot nut. Hiertoe brengen wij ook het *opium*, dat door de verhooging van de prikkelbaarheid der slagaderen, de gevoeligheid vermindert. Men kan van het opium-tinktuur dikwerf dadelijke hulp verwachten, wanneer de bloedvloeijingen met krampachtige zamentrek-

kin-

kingen in verband staan. De ervaring heeft onlangs geleerd, dat de olie van de *hijosciamus* met arabische gom gekookt, het zelfde nut aanbrengt. Eindelijk moet men dan uitwendig zulke middelen aanwenden, welke de haarvaatjes prikkelen of den ziekteprikkel naar de huid leiden. Voetbaden uit warme asch, mostaardpappen aan de voeten; bij neusbloedingen koppen op het achterhoofd aangezet; tegen het bloedhoesten spaansche vliegen tusschen de schouderbladen, en bij eene baarmoedervloeijing aan de dijen gelegd, doch slechts zoo lang aangewend, dat zij alleen eenige roodheid der huid, maar geene ontlasting van wei veroorzaken, kunnen met een goed gevolg gebruikt worden.

565.

Eindelijk moet men menigmaal de slapte en zwakte der vaten zoeken te bestrijden, welke bij eene scheurbuikige voorbeschiktheid, in rotkoortsen, en bij vrouwen wier maandstondenvloed begint op te houden, te beschuldigen is. Hier moeten de vaten versterkt en de kracht van het geheele ligchaam, of althans van het ongestelde deel hersteld worden, hetwelk, volgens den raad der Ouden door het inwikkelen der ledematen geschiedt, hetgeen somtijds wel nuttig, maar dikwerf vruchteloos zijn zal. Voor zulk eene zwakte zijn de delfzuren met den koortsbast meer dienstig, vooral is de kaneel-tinktuur voor eene baarmoedervloeijing heilzaam, die uit slapte der vaten voortspruit. Somwijlen en wel bij slappe, niet prikkelbare gestellen zijn in bloedvloeijingen

 de

de ijzerbereidingen dienstig, inzonderheid het zwavelzuur-ijzer (*sulph. ferri*) en het *liquor stipticus Looffii*.

In eenen scheurbuikigen of bedorvenen toestand der vochten, is het koolzuur van goed gevolg: van daar het nut van het *seltzer-* en *geilnauer* water, van de verbinding van een loogzout met een plantenzuur, tijdens de opbruissching ingenomen, van de *Riveriaansche* drank, en van andere gistende zelfstandigheden. Van eene niet minder goede uitwerking zijn de mineraalzuren met wijn en specerijachtige geesten (*spir. aromat*), de koortsbast, de kino, en eindelijk de *catechu*, wier toediening volgens de gegevene voorschriften, te vinden in de *materia medica* van IJPEIJ, JAHN enz., geregeld wordt.

II.

OVER HET STUITEN VAN ANDERE VLOEIJINGEN.

366.

Ontlasten zich andere vochten uit het ligchaam op eene tegennatuurlijke wijze, dan moet men terstond onderzoeken, of zij de genezing al of niet toelaten. Sommige vloeijingen toch, die van zelve ontstaan zijn, zijn veel eer geschikt om eene ziekte te genezen, dan haar te veroorzaken: b. v. een buikloop en kwijlvloed, de menigvuldige pisontlasting, waardoor niet zelden haastige ziekten beslist worden. En zelfs in langdurige ziekten bevindt zich de lijder, zoo lang er eenige

ont-

ontlasting, al is zij ook tegennatuurlijk, plaats heeft, doorgaans iets beter, omdat niet zelden de verstoppingen door deze vloeijingen opgelost en het evenwigt der krachten hersteld worden: b. v. de witte vloed, die somwijlen de toevallen van slepende ziekten vermindert, alsmede het stinkend zweet bij kwaadsappige menschen, hetwelk hen van het ontstaan van zware ziekten bevrijdt.

367.

Trouwens, wanneer de vloeijing al te menigvuldig is, de krachten sloopt en de voedende vochten gelijktijdig uitwerpt, dan moet men haar zoeken tegen te gaan. Dit nu geschiedt voor eerst, door het verwijderen der stoffelijke oorzaken of prikkels, die, of plaatselijk, of door medegevoeligheid, de vochten uitvoeren. Zoo zal een buikloop, door wormen of maden voortgebragt, na het afweren en verwijderen dezer oorzaak, ophouden. Zoo maakt de venerische druipervloeijing het vernietigen der smetstof noodzakelijk. De kwijlvloed door het gebruik van het kwikzilver ontstaan, vereischt de uitvoering en verbetering van dit metaal. Bij vloeijingen lette men nogtans in het bijzonder op den staat der eerste wegen en der buiksingewanden. Want zijn er onzuiverheden aanwezig, en lijden die deelen aan verstoppingen, dan ontstaan er dikwijls door medegevoeligheid (*per consensum*) vloeijingen van onderscheiden aard, welke niet bedaren, voor dat men derzelver oorzaken verwijderd heeft.

368.

Verder wordt somwijlen eene vloeijing (*profluvium*) door de onevenredige gesteldheid der krachten, en vooral, door de ongelijke werking der zenuwen te weeg gebragt. In het oogloopend heeft dit plaats bij *hysterische* en *hypochondrische* lijders, alsmede in zenuwkoortsen, waar het bovenmatig zweeten, de buikloop, de speekselvloed, enz., somwijlen van eene krampachtige aandoening der vaste deelen en vooral der vaten, of van het gebroken evenwigt der krachten, afhangen.

Hierdoor is somtijds het gebruik van vlug-prikkelende middelen voldoende om een buikloop en andere ziekelijke ontlastingen te bedaren.

369.

Men kan ook ter genezing van vloeijingen, van de afleidende geneeswijze gebruik maken, ingeval die uit andere vloeijingen ontstaan zijn en meer nadeel dan deze aanbrengen (§ 219). Men mag haar ook beproeven, wanneer er, doordien de deelen in eenige medegevoeligheid staan, hoop is, dat, na de prikkeling van zulk een gezond deel, de vloeijingen zullen ophouden. Zoo zal men bij kwaadsappige menschen het uitmergelend zweeten beteugelen, door het bevorderen der buiksontlasting. Een verzwakkende speekselvloed bedaart na de bevordering van het zweet of van darmontlastingen.

370.

Verder moet men de verzwakking en slapte bestrijden, wanneer de vloeijingen daardoor onder-

derhouden worden. Zoo geneest men dezelven dikwerf met sterk prikkelende middelen, waardoor de verslapte vaten tot eene heilzame zamentrekking genoodzaakt worden. Om die reden schijnen de natuurlijke balsems den nadruiper, de *arnica* den buikloop en den roodenloop, en het kalkwater deze laatste gebreken en den pisvloed (*diabetes*) te genezen.

Is het herstellingsvermogen verzwakt, dan make men van versterkende (*roborantia*) en vooral van voedende middelen (*nutrientia*) gebruik, die in slepende vloeijingen van het grootste nut zijn. Zoo genazen wij eenen pisvloed, die alle andere middelen weerstond, door het gebruik van den koortsbast, de ijslandsche mos, en een behoorlijk diëet uit het dierenrijk.

371.

Zijn al deze pogingen der kunst vergeefs aangewend, en is de zwakte der vaten zuiver plaatselijk waardoor de vloeijing onderhouden wordt, dan zijn zamentrekkende middelen dienstig, die of onmiddellijk op de ziekelijke deelen werken, of dezelve door medegevoeligheid zoodanig omstemmen, dat zich de vaten, door de herstelling der kracht, weder zamentrekken (§ 83). *Catechu* en *kino*, loodsuiker, tormentilla en *radix columbo* zijn veelal nuttig, om buikloopen, druipers en dergelijke vloeijingen te beteugelen: derzelver gebruik vereischt nogtans voorzigtigheid, en men zorge derhalve, om niet tegen de voorschriften te zondigen, welke de aanwending der zamentrekkende middelen verbieden (§ 85 — 87).

III.

OVER HET WIJZIGEN EN HERSTELLEN VAN DEN LOOP DER NATUURLIJKE BLOEDVLOEIJINGEN.

a. *De herstelling van den stondenvloed.*

372.

Men kan de uitlokking of herstelling van den onderdrukten, of terugblijvenden stondenvloed, in de meeste ziekten van het vrouwelijk geslacht aanwendbaar, en dierhalve als eene algemeene behandeling beschouwen. Daarom bekleedt zij in de algemeene *Therapie* eene bijzondere plaats.

Het eerste wat noodig is, bestaat in toe te zien, of deze staat zulk eene geneeswijze volkomen toelaat, of niet. Zoo zou het dwaas zijn, dat men deze bloedontlasting, als de vrouw zwanger, of nog te jong of reeds te oud is, en dezelve derhalve niet zoodzakelijk was, te willen veroorzaken. Uit dien hoofde moet men terstond naar den ouderdom vragen, en naar de teekenen van zwangerschap naauwkeurig onderzoeken.

Daarop merken wij in het algemeen aan, dat de uitlokking van den stondenvloed niet ten allen tijde mag worden beproefd, maar dat die veel beter gelukt, wanneer wij dit op zoodanige gezette tijden ondernemen, op welken de lijderes gewoonlijk de stonden had. De Arts sla dus de pogingen der natuur gade, en trachte van de

lij-

lijderes de gewone tijden van de bloedontlasting te vernemen.

Eindelijk onderzoeke men bij meisjes, die de stondenvloed nog niet hebben gehad, en bij welke men pogingen der natuur tot denzelven ontdekt, de teeldeelen, of misschien de opening der scheede gesloten zij, waardoor de vrije bloedontlasting belet wordt; of de ligging der baarmoeder tegennatuurlijk zij, en of zij ook aan verhardingen, of vleeschproppen (*polypi*) van de baarmoeder lijden, in welk geval de ziekte beter door de hand en het ijzer te genezen is.

373.

Dit voorafgegaan zijnde, moet men bij meisjes, welke de maandstonden nog niet hebben, en waarbij ziekelijke inspanningen, als buikpijnen, krampen, flaauwte, worden waargenomen, dadelijk onderzoek doen, of er ook overvloed van bloed bestaat, in welk geval dezelve door aderlatingen, bloedzuigers, aan de teeldeelen of aan de inwendige zijden der dijen aangelegd, door eene schrale kost en ontstekingwerende middelen, moet verminderd worden (§ 209. 210).

Eene oorzaak van eenen anderen aard, die voorwaar dikwerf in onzen tijd plaats vindt bij den meer gegoeden stand, is te zoeken in de ongelijkmatige ontwikkeling des ligchaams, welke met krampen verbonden is. Voor zulke oorzaken zijn vlugge prikkels, aethergeesten, *radix valerianae*, de braakwortel in kleine giften met *opium*, zeer heilzaam. Tevens moet men de ontwikkeling trachten te wijzigen en te regelen,

en

en wel door eene geschikte levenswijze en beweging, door reizen, en het vermijden van alle ongeregelde prikkels.

Hierna moet men den staat der buiksingewanden onderzoeken. Want niets is menigvuldiger, dan dat meisjes, als zij volwassen worden, dikbuikig zijn en aan buikverstoppingen, wormen, en bij herhaling aan onzuiverheden in de eerste wegen lijden, waarvan gedeeltelijk de schuld ligt in de lekkernijen, smulpartijen en slemperijen, waaraan zij van hare kindschheid af gewoon waren; gedeeltelijk in eene zoodanige opvoeding, waarbij haar het lezen van boeken en het beoefenen van vrouwelijke handwerken meer aanbevolen wordt, dan de ligchaamsbeweging. Het is dus raadzaam in dat geval de wormen te dooden, te ontlasten en de onzuiverheden te verwijderen, maar bovenal, hetgeen wij reeds te voren herinnerden (§ 241 en verv.), door eenen naar de regelen der kunst ingerigten leefregel, den staat der buiksingewanden te verbeteren.

374.

Somwijlen lijdt ook het overigens gezonde ligchaam aan zekere zwakte der teeldeelen, ten gevolge waarvan zij de vereischte hoeveelheid bloeds niet kunnen afscheiden. Dit heeft plaats bij vrouwen, die aan eenen witten vloed geleden hebben, of door kommer en voorafgegane ziekten verzwakt zijn. Bij zulk een gebrek aan bloed moet men tot de versterkende geneeswijze, een' voedenden eetregel, en het bedaren der zielsaandoeningen overgaan. Heeft men daarentegen met

eene

eene plaatselijke zwakte en slapheid te doen, dan wende men plaatselijke prikkels aan, tot de welken wij brengen, de aanwending van uitwendige warmte, van berookingen met balsamieke en specerijachtige middelen, vooral met den barnsteen; het gebruik van de riekende gommen, als de ammoniac-gom, de *assa foetida*, van scherpe harstachtige purgeermiddelen, als de *helleborus*, de *aloë* en de gratiola.

375.

Eindelijk is het van het grootste belang, dat men de uitwerking der krampen als eene voorname oorzaak van deze belemmerde bloedontlasting erkenne. Immers ziet men haar na eene plotselinge verkoudheid, na eenen schrik en andere oorzaken ophouden. Deze krampachtige toestand moet worden tegengegaan met laauwe baden, voetbaden, door het gebruik van den braakwortel, en met vlug prikkelende middelen, valeriaan, vlugge olien, *ammonia liquid. succin.*, *Tra. corn. cerv. succin.* enz.

b. *Over het herstellen van den Aanbeijenvloed.*

376.

De aanbeijenvloed, die altijd als ziekelijk te beschouwen is, doet echter gewoonlijk de hun voorafgaande toevallen bedaren, en daarom geschiedt dan ook deszelfs onderdrukking niet dan met schadelijke gevolgen.

Deze onderdrukking heeft op eene tweevoudige

wij-

wijze plaats: want zij volgt, zonder voorbeschiktheid, uit blijkbare oorzaken, als verkoudheid, schrik, te hevige ligchaamsinspanningen, zelfs door het hard loopen; of deze vloeijing houdt op bij eene krampachtige voorbeschiktheid, bij het bestaan van buiksverstoppingen, of eene bijkomende jicht.

377.

Dit onderscheid moet men naauwkeurig in het oog houden. De toevallen toch, uit eenen plotseling onderdrukten aanbeijenvloed ontstaan, zijn veel erger, en vereischen veel meer de hulp der kunst, dan die uit aanleg tot onderdrukking en veeleer op eene langzame wijze geboren zijn. De eersten zijn dikwijls door den aandrang en ophooping van bloed naar en in edele deelen, ten gevolge van ontstekingaardige koliekpijnen, beroerte, en ontsteking der ingewanden, den lijder doodelijk.

Zijn nu de toevallen dringend, en door de plotselinge onderdrukking der vloeijing ontstaan, dan moet men volstrekt aan de onderste deelen des ligchaams bloedontlastingen bewerkstelligen (aderlatingen op den voet, bloedzuigers aan den *anus*, enz.), en zoodanige middelen toedienen, welke de darmontlasting bevorderen en de warmte verminderen (b. v., gezuiverden wijnsteen, *sal polychr.*, enz). Daarna geve men krampwerende middelen: den braakwortel in kleine giften, met opium en somwijlen met zoete kwik; valeriaan, *extrakt* van bilsenkruid (*hyoscyamus*) en goudzwavel. Tevens kan men ook de gezwavelde pot-

asch

asch beproeven, wier bedarende kracht dagelijks meer en meer wordt bevestigd. Eindelijk moeten met omzigtigheid afleidende middelen gegeven worden; men wende ter bevordering van den stoelgang prikkelende harsen aan, vooral de aloë; of, wanneer men de sterke prikkeling mogt vreezen, *asa foetida* met oliën, zeep en *castoreum*.

378.

Vermindert de aanbeijenvloeijing nogtans, uit eenen eigenen aanleg of door eene bijkomende ziekte, op eene langzame wijze, dan moet men voorzigtig te werk gaan en dien vloed niet eer terugroepen, voor dat wij overtuigd zijn, dat het aanwezige lijden van de onderdrukte bloedvloeijing afhangt, en dat deze onderdrukking nog niet lang heeft plaats gegrepen. Want in het tegenovergestelde geval zal het overbodig, zoo niet schadelijk zijn, de vloeijing door de kunst te bevorderen.

Meestal heeft men echter met buiksverstoppingen te doen, dewijl deze toestand zelden zonder dezelven voorkomt. Daarom losse men haar door eenen geschikten eetregel en zulke middelen op, welke te voren zijn aangewezen (§ 241—251). Daarna moet men de zwakte van de voedingsorganen met versterkende middelen (§ 131 en verv.) tegengaan; de werkeloosheid en zwakte der aangedane deelen echter met zamentrekkende en opwekkende middelen, tot welken wij vooral de *aloë* de *myrrha*, het zwavelzuur ijzer en het nieskruid rekenen.

379.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

OVER DE BEHANDELING VAN ZIEKELIJKE AFSCHEIDINGEN.

379.

De scherpten in de vochten of de kwaadsappigheid kan niet weggenomen, de verrotting niet tegengegaan, noch de afscheiding eens weldadigen etters bevorderd worden, dan na vooraf de gesteldheid der krachten veranderd en verbeterd te hebben. Want in de natuurkunde van den mensch is het bewezen, dat de invloed der zenuwen en vooral van de zenuwknoopen op het wijzigen der afscheidingen en het verbeteren derzelven onmisbaar is, en vandaar moet dan ook de oorzaak der kwaadsappigheid in het gestoord verband der krachten gezocht worden, terwijl tevens de ervaring leert, dat tot eene goede ettervorming een' zekeren graad van werkdadigheid in de vaten noodig is. Hieruit ziet men, dat het verbeteren van kwaadsappigheid, het beteugelen der verrotting en het begunstigen eener weldadige ettervorming, elk voor zich zelven geene eigenaardige, noch bepaalde geneeswijze uitmaakt, maar dat men naar omstandigheden, bij ieder in het bijzonder, nu eens van deze, dan van gene methode moet gebruik maken.

380.

Nemen wij eene scherpte der vochten waar, hetzij nu daaraan het maag- of darmvocht, hetzij de huiduitwaseming lijdt, dan moet er onder-

zocht

zocht worden, of er prikkels aanwezig zijn, die, of plaatselijk, of door medegevoeligheid, de afscheidende werktuigen zoodanig prikkelen, dat daardoor de afgescheidene vochten ziekelijk worden gemaakt. Zoo werken onmiddellijk op de afscheidende werktuigen de smetstoffen, die men moet verwijderen of werkeloos maken; de spaansche vliegen doen de afscheidingen dikwijls zeer snel ontaarden; de zalf van den braakwijnsteen brengt naar pokken gelijkende puisten te weeg. Soortgelijke prikkels nu moet men trachten weg te nemen. Deswegen is de geneeswijze die de uitwaseming bevordert, zoo nuttig tot uitdrijving van de scherpten der huidvochten (§ 337. 338.).

Somtijds zijn de prikkels welke de afscheidingen ziekelijk maken, in afgelegene, maar door medegevoeligheid zamenhangende, deelen gelegen. Hoe vaak ziet men niet dat onzuiverheden en wormen, vooral ook buikverstoppingen, eene ontaarding der door de huid afgescheidene vochten te weeg brengen, welke ontaarding of scherpheid niet dan met laxeer- en purgeermiddelen (§ 508. 510.), of door de oplossende geneeswijze (§ 256) kan genezen worden.

381.

Maar de Arts behoort dan ook op den toestand der krachten te letten. Zoo zal eene ontaarding der vochten, die zeer dikwijls uit zwakte van het herstellingsvermogen ontstaat, zeer gepast door de versterkende middelen bestreden worden (§ 122.). Hierbij zal ons tevens ter verbetering der afscheidingen de opwekkende ge-

neeswijze (§ 152. 153.) te pas komen, inzonderheid, als de gevoeligheid gezonken en verflaauwd is.

Zijn de krachten onregelmatig verdeeld, dat als eene voorname oorzaak van de ontaarding der vochten te houden is, dan moet men de afleidende (§ 223.), of ook wel de bedarende geneeswijze aanwenden, en wel tot deze laatste de vlug prikkelende middelen (§ 193.) uitkiezen.

382.

Om de scherpe vochten onmiddellijk te verbeteren, bestaat er eene eenige geneeswijze, en wel diegene, welke het zuur of bederf van het maagsap, door het toedienen van opslorpende of zure middelen beteugelt (§ 274. 275.). Daarbij kan deze geneeswijze ook nuttig zijn, wanneer, door de medegevoeligheid aan den prikkel van zure onzuiverheden in de eerste wegen, de vochten der huid ontaarden, en daaruit huidziekten voortspruiten. Verder kunnen wij door *chemisch* werkende middelen de scherpheid der afgescheidene stof van kwaadaardige, vuile en kankerachtige zweren verbeteren, b. v., door koolzuur, kalkwater, en door eene pap van roode wortelen.

383.

De verrotting kan men vooreerst tegengaan door het ontlasten van die stoffen, welke ligtelijk, bij gebrek van krachten, in verrotting overgaan. Deswegens zijn bij het bestaan van bedorvene onzuiverheden zure ontlastmiddelen heilzaam (§. 308). Het klinkt ook, naar de getuigenis van BLAN en

KOR-

KORTUM, niet geheel vreemd, om in den scheurbuik den stoelgang te bevorderen.

Verder moet men de klieren, de werktuigen der gelijkmaking en verdierlijking, zoodanig versterken, dat zij tot het behoorlijk vermengen en gelijkmaken van alle vochten, die tot bederf geneigd schijnen en door de watervaten worden opgenomen, in staat zijn. Dit nu geschiedt zoodanig, dat er, of ten gevolge van de vermeerderde inspanning van het vaatgestel eene matige werkdadigheid plaats heeft, of, door het herstellingsvermogen in geval dit verminderd en vertraagd is, door de opwekkende geneeswijze te verbeteren, of eindelijk, door het evenwigt der krachten, bijaldien dit mogt verbroken zijn, door het toedienen van zulke middelen welke de orde en het noodzakelijk evenwigt der krachten herstellen, te regelen en alle verrigtingen weder gelijkmatig te doen stand grijpen.

384.

Hieruit blijkt, dat de bederfwerende (*antiseptische*) methode menigmaal tot de ontstekingwerende kan gebragt worden, inzonderheid, wanneer de koortsen met hevige bewegingen en inspanningen der vaten (*orgasmus*) beginnen. Men drage evenwel zorg, dat men met deze geneeswijze dan niet te lang voortga (§ 208).

De opwekkende geneeswijze is nuttig ter wering van het bederf, als de gevoeligheid gezonken is. De delfzuren, de *camphor*, de *arnica*, vooral ook het phosphorzuur en de spaansche vliegen, komen te pas wanneer de pols klein is, de lede-

 ma-

maten koud zijn, de koorts niet sterk en de huid met eene taaije, vuile stof bedekt is.

Mogten er echter krampen of pijnen aanwezig zijn die ontsteking dreigen, dan moet men liever vlug prikkelende middelen aanwenden, die eene, voor de afscheidingen zoo heilzame nalating dier toevallen aanbrengen. De valeriaan, de aethers, de muscus en de dierlijke olien zijn deswegen zoo vaak voortreffelijke bederfwerende middelen, als de voornoemde toestand heeft plaats gegrepen.

Eindelijk, wanneer het lijden van een voor de voeding noodig deel tot het ontstaan van bederf gelegenheid geeft, dan zullen versterkende middelen de noodige diensten bewijzen. Dit geldt zoowel in de scheurbuik (*scorbutus*), als in dien graad van de rotkoorts, waar de gevoeligheid niet geheel is uitgedoofd en geene bovenmatige opwekking bestaat. De koortsbast is als dan een voornaam bederf-werend middel, en des te meer, als daarmede een geschikte eetregel gepaard gaat.

385.

De afscheiding van een' goeden etter kan niet onmiddellijk worden bevorderd, dan door het verwijderen der tegennatuurlijke prikkels, het verminderen der gevoeligheid en der verhoogde opwekking der vaste deelen door van weekmakende en bedarende middelen, en ook door het gebruik van sterk opwekken en prikkelen van het herstellingsvermogen der lijdende deelen en des geheelen ligchaams.

Bij het behandelen eener zweer, moet men dus bo-

boven al den toegang van alle uit- en inwendige prikkels, die de afscheidingen stooren, afweren. De aanraking der lucht, en de nadeelen van te bovenmatige warmte en koude, moeten vermeden worden. De aandrang van bloed naar het deel moet almede verhinderd worden: zoo geve men de met langdurige zweren aangedane beenen eene hooge plaatsing, en vermijde men eene te veelvuldige beweging der ledematen. Inzonderheid rigte men den eetregel zoodanig in, dat alle verhittende dranken en alle moeijelijk te verteren en scherpe spijzen vermeden worden; en er geene sterke gemoedsaandoeningen ontstaan. De slaap bevordere men, opdat de krachten des lijders niet door aanhoudend waken worden uitgeput. Het verband verwissele men niet te menigvuldig, noch legge men te vast aan. Prikkelende zalven en pleisters mogen niet gebruikt worden, tenzij de gevoellooze zweren die mogten vereischen.

Voor uitwendige zweren zijn wieken en pluksel, in een versch uitgeperst kruidensap bevochtigd, of met eene eenvoudige zalf van was besmeerd, voldoende, dewijl men daardoor niet alleen de toetreding der lucht belet, maar tevens de zweer in eene behoorlijke werkdadigheid houdt.

386.

Is de zweer ontstoken, en zijn derzelver randen pijnlijk, dan wordt wegens de verhoogde *activiteit* de ettervorming belemmerd, en slechts eene geringe hoeveelheid eens waterachtige etters afgescheiden, indien de zweer niet zelfs volkomen droog is. In dit geval make men van de ontsteking

kingwerende geneeswijze gebruik, bevordere de buiksontlastingen, en wende uitwendig weekmakende middelen, alsmede het door KERN te zeer aangeprezen laauw water aan. Voor de hevige pijnen zijn omslagen van lijnzaad, malva- of althea kruid, en olie van *hijosciamus* zeer heilzaam.

387.

Is daarentegen de wond met gevoellooze, slappe randen omgeven, de afgescheidene etter van eene slechte hoedanigheid en menigvuldig, de grond der zweer met weelderig, sponsachtig vleesch bezet, dan moet men tot prikkelende en zamentrekkende middelen zijne toevlugt nemen. Vooral zal dan het kalkwater, het inwikkelen van het deel, en een vast aangelegd verband nuttig zijn. Ook kan er van de methode van BAIJNTON, om de langdurige zweren met kleefpleister te doen zamentrekken, worden gebruik gemaakt. Is de etter overvloedig, zeer scherp, en slecht, dan moet men de zweer met afkooksels van nootenschillen, wilgenbast, van *ulmus campestr.*, of met loodmiddelen verbinden.

Wijkt het weeldrig vleesch van zulke zweren niet voor de genoemde middelen, dan bezige men oplossingen van zwavelzure zink, koperrood, *lapis infernalis*, en van den bijtsteen. Is de zweer of hare randen eeltachtig, dan wende men deze zelfde middelen aan; alsmede de drukking, inkervingen, en inzonderheid eene oplossing van braakwijnsteen. Bij deze behandeling moet echter ook het herstellingsvermogen opgewekt en versterkt worden: dit nu geschiedt door een voedend

dend dieet, en door versterkende en opwekkende middelen, onder welken wij vooral den koortsbast, de ijslandsche mos, de mijrrhe, en ook het kalkwater, het meest geschikt rekenen.

588.

Hangen de zweren van eenen specifieken prikkel af, dan trachte men dien door de eigenaardig op hem werkende middelen, te vernietigen. Zoo geneest men venerische zweren met kwikzilver, schurfachtige met zwavel en zwavelzure zink, en scheurbuikige met zuren en versche plantensappen.

IV.

OVER DE BEVORDERING VAN EENEN ZACHTEN DOOD.

589.

Het is niet slechts de pligt van den Geneesheer de ziekten volkomen te genezen, maar ook de pijnen en zware toevallen dragelijk te maken, en het sterven zoo veel mogelijk te verzachten. De Geneesheer, de dienaar der menschheid, moet dan ook de kunst met de grootste menschenliefde uitoefenen.

590.

Het beeld des doods is naarmate van den aard der ziekte, van den verschillende ouderdom, en van de wijze van opvoeding, naar de beschaving, naar den godsdienst, en naar gelang van den volksgeest onderscheiden. Uit deze verscheidenheid

van oorzaken nu blijkt, dat de lenigingsmiddelen van het sterven nu eens in, dan weder volstrekt buiten de macht van den Arts zijn. Want hoezeer sommige ziekten eenen kalmen dood ten gevolge hebben, gelijk veelal de ziekten der grijsaards ten gevolge van krachtverlies (*marasmus senilis*), met eenen minder verschrikkelen en min pijnlijken dood eindigen, zoo is echter bij de meeste ziekten, wanneer zij tot haar uiterste zijn gekomen, eene hevige angst en ontsteltenis der ziel zeer gemeen. Ontspruiten deze nu uit de hevige pijnen, dan moeten wij die leenigen: b. v. bij den kanker der baarmoeder. Neemt de angst haren oorsprong uit vrees voor stikking en ophooping van vochten in de luchtpijp, dan kan men ter verzachting verdeelende en pijnstillende middelen aanwenden.

Maar kunnen wij de bovenmatige kwellingen niet verzachten, dan is de vraag, of de Arts met slaapverwekkende middelen het sterven mag bespoedigen? De zoo voorzigtige ARETAEUS, ofschoon hij dit over het algemeen, als met de wetten der menschheid strijdende, afkeurt (*), zegt, dat de Geneesheer somtijds, wanneer hij inziet dat de onoverwinnelijke kwellingen lang zullen voortduren, door het bevorderen van den slaap den dood zachter maken moet. Wij voor ons meenen ten volle geene algemeene regelen te dezen aanzien te moeten voorschrijven, en laten het aan het geweten van elken gemoedelijken

en

(*) *Curat. acut. lib.* 3. c. 5.

en braven Geneesheer over, in voorkomende omstandigheden te beslissen, wanneer men den onvermijdelijken dood met slaapmiddelen mag bevorderen en verzachten.

391.

Wij willen nogtans nog in het algemeen aanmerken, dat de angst der meeste lijders meer van de onzekerheid, dan van het afgrijsselijke van den dood zelven afhangt. Dienvolgens betaamt het den Arts, indien hij den doodelijken uitgang der ziekte voor zeker houdt, om denzelven overeenkomstig de pligt eens menschlievenden mans bekend te maken, opdat de lijder niet langer in eene zielkwellende onzekerheid blijve. Want het komt er veel op aan, dat de lijder voor zijne zaken tijdig zorgen, in het lot zijner kinderen voorzien, en zijnen uitersten wil bekend maken kan.

392.

De vrees voor den dood ligt niet zelden in volks- en godsdienst-begrippen en burgerlijke instellingen, wier werking de Arts dikwijls niet vermag te verwijderen. Want wanneer de dienaren van den godsdienst in hunne leerredenen den grooten God als toornig en niet ligt vergevensgezind voorstellen, wanneer zij de boetdoening (μεταάνοια) ongemakkelijk maken, en met eeuwige helsche straffen verschrikken, welk een wonder, dat de in deze verschrikkelijke Godsdienst-begrippen opgevoede lijders, bij den naderenden dood, op het pijnlijkst gekweld worden. Het ware inderdaad bijna beter volstrekt geenen te belijden, en gelijk elk ruw mensch alles aan het blinde nood-

noodlot over te laten, of, gelijk de Mahomedaan, niets dan streelende zinnelijke genietingen te verwachten, dan zulk eenen Godsdienst, die ook de laatste oogenblikken van het leven nog zeer verbittert.

393.

Wanneer de met rede en verstand begaafde mensch over hetgeen na den dood gebeuren zal nadenkt, en onzeker is, of zijne ziel na het overlijden zal slapen of droomen, dan ontstaat uit deze twijfeling de vrees voor droomen (*). Nademaal nog niemand van die onbekende plaaats is teruggekomen, zoo bezit het aan zich zelven overgelaten menschelijk oordeel, ofschoon het door vele omstandigheden wordt bevestigd, dat de ziel onsterfelijk is, over den staat der zielen na den dood niets zekers, waarom ook SOCRATES zijne *apologie* of verdediging met deze woorden besluit: de tijd is

(*) — — — — *to die — to sleep; To sleep! Perchance to dream: ay, there's the rub: For in that sleep of death what dreams may come, When we have shuffled off this mortal coil, Must give us pause.* (Is het sterven een slaap of misschien een droom: dit is de zwarigheid: doch welke droom kan er in den doodslaap komen? Immers als wij ons aan de wereldsche bemoeijingen onttrokken hebben, dan moeten wij rust genieten). SHAKSPEARE: *Haml. act.* 3. *scep.* 1.

SOCRATES zeide, dat hij geene droomen vreesde, wanneer de dood gelijk aan een slaap is (*Plat. apol. Socrat. p.* 16.). Καὶ εἴτε δὴ μηδεμία αἴσθησίς ἐστιν, ἀλλ' οἷον ὕπνος, ἐπειδάν τις καθεύδων, μηδ' ὄναρ μηδεν ὁρᾷ, θαυμασιον κερδος ἂν εἴη ὁ θάνατος. Indien de dood vrij is van eenige gewaarwording, en aan dien slaap gelijk is, die, zonder droombeelden, eene verkwikkelijke rust aanbrengt, dan is het sterven een groot gewin.

is daar, dat ik deze wereld verlaat en sterve; en gijl. blijft leven: wat van beide nogtans beter is, is aan allen onbekend en God weet het alleen (Ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι, ἐμοῖ μέν ἀποθανουμένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις ὁπότεροι δὲ ἡμῶν ἔρχονται ἐπὶ ἄμεινον πρᾶγμα, ἄδηλον παντὶ, πλὴν ἤ τῷ θεῷ).

Had derhalve God ons niet door JEZUS CHRISTUS de hoop en de verzekering van een eeuwig leven geschonken, hoe zouden wij, ellendigen, dan niet door vrees beangstigd en gekweld worden! Deze godsdienst, bezegeld door den dood van den Godmensch, moet men eeren, belijden en derzelver voorschriften en beloften, ter verzachting van de doodsangsten, aan elken daarvoor vatbaren stervenden lijder aanbevelen, als de zegepraal der menschheid en de hoogste weldaad Gods. Dit is dan ook niet alleen de pligt van de leeraren des H. woords, maar ook van de Geneesheeren; want de lijders stellen somtijds meer vertrouwen in de laatsten dan in priesters zelven.

De volgende feilen, die ondanks den Vertaler zijn ingeslopen, gelieve de lezer te verschonen:

---

§ 3. regel 8 *staat:* hetzij hij zulke middelen aanwendt, die schadelijk of heilzaam zijn, *lees:* hetzij hij uit de schadelijke of heilzame werking der geneesmiddelen een besluit strekt,

§ 4. regel 2 *staat:* , is *lees:* is,

§ 16. pag. 20 regel 19 *staat:* versterken. *lees:* verstoren.

§ 18. pag. 22 regel 14 *staat:* aanduiden, *lees:* aanduidt

§ 38. regel 8 *staat:* verschillenden, *lees:* veranderlijken aard

pag. 50 regel 7 *staat:* stof *lees:* zich

§ 52. regel 4 *staat:* aaad *lees:* aard

§ 54. leze men voor den eersten volzin: door omstandigheden kan dikwerf aan de aanwijzingen niet geheel voldaan worden; b. v., wanneer toevalligen hinderpalen de volvoering eener geneeswijze belemmeren of waar de krachten alleen toereikend zijn.

pag. 107. *staat:* *Tweede* Hoofdstuk. *lees:* *Derde* Hoofdstuk.

— 117. regel 29 & 30 *staat:* moeten er geneesmiddelen uit deze soort gekozen worden, *lees:* moet men in de keuze der middelen voorzigtig zijn,

§ 184. regel 12 *staat:* berigt *lees:* bezigt

pag. 175. regel 2 *staat:* zoo is de, *lees:* zoo is zij voor

§ 219. regel 1 *staat:* stelle *lees:* stille